

T.C
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

18. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE BASILAN ESERLERİN
KİTAP SANATLARI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

KEZİBAN GÜNDÜZ
1030208159

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ.DR. BAHATTİN YAMAN

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROJELERİ
KOORDİNASYON BİRİMİ'NCE 3136-YL-12 NO'LU PROJE OLARAK DESTEKLENMİŞTİR

ISPARTA-2014

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ SAVUNMA
SINAV TUTANAĞI

Tez Savunması 1

Tarih: 14/4/2014

Enstitü Yönetim Kurulunun 26/ 3/2014 tarih ve 649-03/b s sayılı kararıyla oluşturulan jürimiz İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Tarihi Bilim Dalı YÜKSEK LİSANS öğrencisi Kezban Gündüz'nin "18. Yüzyılda Basılan Eserlerin Kitap Sanatları Açısından İncelenmesi" başlıklı tezini incelemek ve değerlendirmek üzere 14/4/2014 tarihinde saat 14 .30'da toplanmış ve aday tezinin savunmasına almıştır.

Lisansüstü Yönetmeliği Madde 25 uyarınca adaya 60 dakika süreyle teziyle ilgili Ek'te sunulan sorular yöneltilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tezinin aşağıda belirtilen sebeplerle,

Tezin kabul edilmesine

(Öğrenci, varsa jüri tarafından gerekli görülen düzeltmeleri yaparak, tezinin onaylı son şeklini bir (1) ay içinde Enstitü'ye teslim etmelidir.)

Tezde düzeltme verilmesine

(Öğrenci, tezde gerekli görülen düzeltmeleri yaptıktan sonra üç (3) ay içinde savunmasını yineleyecektir.)

Tezin

reddedilmesine
(Öğrenci, yeni tez konusu belirlemelidir.)

*Tez adı değişikliği yapıldı/yapılmadı.

oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.
Gereği için arz olunur.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	:Doç. Dr. Bahattin YAMAN	
Üye	:Yrd. Doç. Dr. Doğan DEMİRCİ	
Üye	:Yrd. Doç. Dr. Mustafa KURUL	

Ek : Herbir jüriye ait tez değerlendirme jüri raporları

Enstitü Yönetim Kurulu Kararı	Tarih:	Karar No:
Bu form danışman tarafından düzenlenerek 3 gün içerisinde ilgili Anabilim Dalı aracılığı ile Enstitüye teslim edilir.		

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum "18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Basılan Eserlerin Kitap Sanatları Bakımından İncelenmesi" adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Keziban GÜNDÜZ

24.04.2014

GÜNDÜZ, Keziban

**18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Basılan Eserlerin Kitap Sanatları Bakımından
İncelenmesi**

Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2014

ÖZET

Türk Medeniyetinin binlerce yıllık bir geçmişinin olması ve geniş bir coğrafyaya yayılmasının da etkisiyle süsleme ve süsleme malzemeleri çok çeşitlilik göstermiştir. Yazının bulunmasıyla ortaya çıkan kitap sanatı, yıllar geçtikçe büyük bir gelişme göstermiş, yazma eserler, yazan kişinin sanat eseri olarak görülmüş, insanda hayranlık uyandıran süslemelere çok fazla yer verilmiştir.

Osmanlı Devletine matbaa girmeden önce yazma eserlerde en güzel süslemelerin yapıldığı yerler; cildi, zahriye ve serlevha sayfaları olmuştur. Bu gelenek matbu kitapların bazılarında da sürdürülmek istenmiş ve yazma eserlerden esinlenerek basılan süslemeler sonradan renklendirilmeye çalışılmıştır.

Günümüze ulaşan matbu eserler bugün özensiz bir şekilde kütüphanelerde muhafaza edilmektedir. Bu eserler bazı kütüphanelerin depolarında toz içinde ve böcekler tarafından yenilmiş olarak saklanırken, bazılarında ise okuyucuya ödünç olarak verilebilmektedir.

18. yüzyıla ait 33 eser bulunmaktadır. Bunlardan sadece 19'una ulaşılmıştır. Fakat bazılarının birkaç kopyasına/baskılarına da ulaşıldığı ve bazı eserler 2 veya daha fazla ciltten oluştuğu için toplam 30 farklı baskı kitap sanatları bakımından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kitap Sanatı, Matbaa, İlk Basılan Eserler, Süsleme,

GÜNDÜZ, Keziban

The Examination of the Work Had Been Printed in the Ottoman Empire in 18th Century.

Master Thesis, Isparta, 2014

ABSTRACT

With the effect of Turks civilization have a history of thousands of years and of spread a wide geographic, variety is widely seen in the ornamentation and ornamentation materials. Book arts emerged with the discovery of writing have showed a big improvement over the years, manuscripts have been seen as art works of the person who wrote, and are included too much decorations evoked admiration over people.

Before the Ottoman Empire use printing where that made the most beautiful ornamentations in manuscripts was cover of the book, zahriye and serlevha pages. This tradition was intended to maintain in some of the printed books and printed ornaments inspired from manuscripts has been attempted to color subsequently.

The survived these books are preserved in the library today in a sloppy way. While this works have been saved in the dust and eaten by insects in the warehouses of some libraries, others may be loaned to the reader.

There are 33 works in the 18th century. The 19 books of these could be obtained. But because of several copies of them are achieved and some of the books is composed of two or more volumes copies totally 30 books have been studied in terms of book arts

Key Words: Book Arts, Printing Press, The First Printed Works, Ornamentation

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR.....	VIII
RESİMLER LİSTESİ.....	IX
ÖNSÖZ.....	XII
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM MATBAA TARİHİ

A- MATBAANIN DOĞUŞU VE YAYILIŞI.....	4
B- MATBAANIN OSMANLI'YA GİRİŞİ.....	8
C- OSMANLI'YA MATBAANIN GEÇ GİRİŞİNİN SEBEPLERİ.....	18
1- Hattatların Etkisi.....	20
2- Dini Tutuculuk.....	21
3- Teknik ve Ekonomik Yetersizlik.....	23
4- Toplumun Hazır Olmaması.....	24
5- Yazma Eserlerin Beğenilmesi.....	25

II. BÖLÜM

18. YÜZYILDA KURULAN MATBAALAR VE BU MATBAALARDA BASILAN ESERLER

A- 18. YÜZYILDA KURULAN MATBAALAR.....	27
1- 1727-1745 Yılları (İbrahim Müteferrika).....	27
2- 1747-1782 Yılları (Duraklama).....	27
3- 1783-1795 Yılları (Raşid ve Vasıf Efendiler).....	28
4- 1795 -1802 Yılları (2. Basımevi Mühendishane Matbaası).....	29
B- MATBAALARDA BASILAN ESERLERİN TÜRLERİ.....	30
C- MATBAALARDA BASILAN ESERLER.....	32
1- Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügati).....	33
2- Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr.....	34
3- Târih-i Seyyâh.....	35
4- Tarihü'l-Hindi'l-Garbî.....	36
5- Târih-i Timûr Gürkan.....	37
6- Târih-i Mısri'l-Cedid Târih-i Mısri'l-Kadîm.....	37
7- Gülşen-i Hulefâ.....	38
8- Grammaire Turque.....	39
9- Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem.....	40
10- Füzyûzât-ı Mıknâtisiyye.....	41
11- Kitâb-ı Cihânnümâ.....	41
12- Takvîmü't-Tevârîh.....	42
13- Târih-i Na'imâ.....	43
14- Târih-i Râşid.....	44
15- Târih-i Çelebi-zâde Asım:.....	44
16- Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna.....	45

17- Lisânü'l-‘Acem (Ferheng-i Şu’ûri).....	46
18- Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügatı) (2. Baskı).....	46
19- Târîh-i Samî Şâkîr ve Suphî.....	47
20- Târîh-i İzzî	47
21- İ’râbü’l-Kâfiye	48
22- Fenn-i Harb	48
23- Fenn-i Lağım.....	49
24- Fenn-i Muhasara	49
25- Mehâhü’l-Miyâh	49
26- Logaritma Cetveli	50
27- Humbara Cetveli.....	50
28- Tûl-ı Arz Cetveli (Tefâvüt-i ‘Arz).....	50
29- Usul-i Hendese (Öklides Hendesesi).....	51
30- Tuhfe-i Vehbî.....	51
31- Tableau des Nouveaux Reglemens de L’Empire Ottoman.....	51
32- Tibyân-ı Nafi’der Tercüme-i Burhân-ı Katı’	52
33- Tuhfe Şerhi	52

III. BÖLÜM

ESERLERİN KİTAP SANATI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

A- ESERLERİN CİLT ÖZELLİKLERİ	53
1- Deri Ciltler	55
2- Kumaş Ciltler.....	57
3- Çârkûşe Ciltler	58
B- ESERLERİN ALT VE ÜST KAPAK TEZYİNATI.....	59
1- Deri Ciltlerde Kullanılan Tezyinatlar	60
2- Kumaş Ciltlerde Kullanılan Tezyinatlar	70
3- Çârkûşe Ciltlerde Kullanılan Tezyinatlar	70
C- ESERLERİN SERTAB-MİKLEB DÜZENLEMESİ VE TEZYİNATLARI.....	73
D- ESERLERİN İÇ KAPAK TEZYİNATI	78
1- İç Kapakta Desensiz Düz Kâğıt Kullanılması	78
2- İç Kapakta Ebru Kullanılması.....	80
3- İç Kapakta Baskılı Kâğıt Kullanılması	85
4- İç Kapakta Derinin Kullanılması	87
E- ESERLERİN ZAHİRİYE SAYFASI DÜZENLEMESİ	87
F- ESERLERİN UNVAN SAYFASI DÜZENLEMELERİ	95
1- Klasik Tezhip Üslubundaki Unvan Sayfası Düzenlemeleri	96
2- Rokoko Üslubundaki Unvan Sayfası Düzenlemeleri	102
3- Unvan Sayfası Bulunmayan Sayfaların Düzenlemeleri.....	108
G- ESERLERİN FİHRİST DÜZENLEMELERİ.....	111
H- ESERLERİN NORMAL SAYFA DÜZENLEMELERİ	116
İ- ESERLERİN RESİMLİ-GRAVÜRLÜ SAYFA DÜZENLEMELERİ.....	120
J- ESERLERİN HATİME DÜZENLEMELERİ	128
SONUÇ	132
KAYNAKÇA.....	135

KISALTMALAR

a.g.t : Adı geçen tez

bkz : Bakınız

c. : Cilt

DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi

s. : Sayfa

vb. : Ve benzeri

No : Numara

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Matbaayı Açmak İçin Sadrazam Damat İbrahim Paşa'ya Sunulan Dilekçe. ...	14
Resim 2: Şeyhülislam'a Sunulan Dilekçe ve Şeyhülislam'ın Vermiş Olduğu Fetva.	16
Resim 3: İbrahim Müteferrika'nın Basmış Olduğu Eserler	31
Resim 4: İbrahim Müteferrika'dan Sonra Basılmış Olan Eserler	32
Resim 5: Klasik Bir Cildin Bölümleri.....	54
Resim 6: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin Deri Cilt Kapağı	56
Resim 7: Târîh-i Mısri'l-Cedid Târîh-i Mısri'l-Kadîm'in Deri Cilt Kapağı.....	56
Resim 8: Tuhfe Şerhi'nin Deri Cilt Kapağı	57
Resim 9: Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna'nın Kumaş Cilt Kapağı	58
Resim 10: Târih-i Seyyâh'ın Çârkûşe Cilt Kapağı	59
Resim 11: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin Kapak Bezemesi	61
Resim 12: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) II. Cildinin Kapak Bezemesi	61
Resim 13: Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr'ın Kapak Bezemesi.....	62
Resim 14: Târîh-i Mısri'l-Cedid Târîh-i Mısri'l-Kadîm'in Kapak Bezemesi	63
Resim 15: Lisânü'l-'Acem'in (Ferheng-i Şu'ûri) I. Cildinin Kapak Bezemesi.....	64
Resim 16: Lisânü'l-'Acem'in (Ferheng-i Şu'ûri) II. Cildinin Kapak Bezemesi	65
Resim 17: 1756 Tarihli Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin Kapak Bezemesi.....	66
Resim 18: Târîh-i İzzî'nin Kapak Bezemesi.....	67
Resim 19 : Fenn-i Lağım'ın Kapak Bezemesi (books.google'dan).....	67
Resim 20: Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'nın Kapak Bezemesi.....	68
Resim 21: Tuhfe Şerhi'nin Kapak Bezemesi (Demirbaş No: 158675 İsam).....	69
Resim 22: Tuhfe Şerhi'nin Kapak Bezemesi (Demirbaş No: 1768 Marmara İlahiyat)..	69
Resim 23: Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna'nın Cilt Bezemesi	70
Resim 24: Târih-i Seyyâh'ın Kapak Bezemesi	71
Resim 25: İ'râbü'l-Kâfiye'nin Kapak Bezemesi.....	72
Resim 26: Târîh-i Samî Şâkîr ve Suphî'nin Kapak Bezemesi	72
Resim 27: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügatı) I. Cildin Miklebe Bezemesi	73
Resim 28: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügatı) II. Cildin Miklebe Bezemesi ...	74
Resim 29: Târîh-i Mısri'l-Cedid Târîh-i Mısri'l-Kadîm'in Miklebe Bezemesi	74
Resim 30: Lisânü'l-'Acem'in (Ferheng-i Şu'ûri) I. Cildinin Miklebe Bezemesi (Demirbaş No: 10224 Marmara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi).....	75
Resim 31: Lisânü'l-'Acem'in (Ferheng-i Şu'ûri) I. Cildinin Miklebe Bezemesi (Demirbaş No: Reşer 110424 Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi) ..	75
Resim 32: 1756 Tarihli Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin Miklebe Bezemesi.....	76
Resim 33: Târîh-i İzzî'nin Miklebe Bezemesi.....	76
Resim 34: Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'nın Miklebe Bezemesi.....	77
Resim 35: Tuhfe Şerhi'nin Miklebe Bezemesi (Demirbaş No: 158675 İsam).....	78
Resim 36: Târih-i Seyyâh'ın İç Kapağı	79
Resim 37: Târîh-i İzzî'nin İç Kapağı	79
Resim 38: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin İç Kapağı	80
Resim 39: Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr'ın İç Kapağı	81

Resim 40: Lisânü'l-'Acem'in (Ferheng-i Şu'ûri) I. Cildinin İç Kapağı (Demirbaş No: Reşer 110424 Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi)	81
Resim 41: 1756 Tarihli Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin İç Kapağı	82
Resim 42: Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'nın İç Kapağı	82
Resim 43: Tuhfe Şerhi'nin İç Kapağı	83
Resim 44: İ'râbü'l-Kâfiye'nin İç Kapağı	83
Resim 45: Fenn-i Lağım'ın İç Kapağı	84
Resim 46: Fenn-i Harb'in İç Kapağı	84
Resim 47: Kitâb-ı Cihânnümâ'nın İç Kapağı	85
Resim 48: Lisânü'l-'Acem'nin (Ferheng-i Şu'ûri)'nin I. Cildinin Arka İç Kapağı	86
Resim 49: Lisânü'l-'Acem'nin (Ferheng-i Şu'ûri)'nin I. Cildinin Ön İç Kapağı	86
Resim 50: Tuhfe Şerhi'nin İç Kapağı (Demirbaş No: 1768 Marmara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi)	87
Resim 51: Târih-i Râşid'in Zahriye Sayfası	89
Resim 52: Lisânü'l-'Acem'nin (Ferheng-i Şu'ûri) I. Cildinin Zahriye Sayfası	90
Resim 53: Lisânü'l-'Acem'nin (Ferheng-i Şu'ûri) II. Cildinin Zahriye Sayfası	90
Resim 54: 1756 tarihli Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'in (Vankulu Lügatı) I. Cildinin Zahriye Sayfası	91
Resim 55: Târih-i Samî Şâkîr ve Suphî'nin Zahriye Sayfası (Nadir 945 Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi)	92
Resim 56: Târih-i Samî Şâkîr ve Suphî'nin Zahriye Sayfası (Demirbaş No: 4235 Marmara İlahiyat Fakültesi)	92
Resim 57: Târih-i İzzî'nin Zahriye Sayfası	93
Resim 58: İ'râbü'l-Kâfiye'nin Zahriye Sayfaları	94
Resim 59: Fenn-i Harb'in Zahriye Sayfası Resim 60: Fenn-i Lağım'ın Zahriye Sayfası	94
Resim 61: İrabü'l-Kâfiye'nin Unvan Sayfası (Demirbaş No: 6615 Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi)	98
Resim 62: Kitâb-ı Cihânnümâ'nın Unvan Sayfası Bezemesi	99
Resim 63: Lisânü'l-'Acem'in (Ferheng-i Şu'ûri) I. Cildinin Unvan Sayfası	100
Resim 64: Târih-i Çelebi-zâde'nin Unvan Sayfası	100
Resim 65: 1756 tarihli Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügatı)'nin Unvan Sayfası	101
Resim 66: Târih-i Samî Şâkîr ve Suphî'nin Unvan Sayfası	102
Resim 67: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) II. Cildinin Unvan Sayfası Bezemesi	104
Resim 68: Fenn-i Harb'in Unvan Sayfası	105
Resim 69: Fenn-i Lağım'ın Unvan Sayfası	106
Resim 70: Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'nın Unvan Sayfası	107
Resim 71: Tuhfe Şerhi'nin Unvan Sayfası	108
Resim 72: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı)'nin I. Cildinin Unvan Sayfası	109
Resim 73: Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr'ın Unvan Sayfası	110
Resim 74: Gülşen-i Hulefâ'nın Unvan Sayfası	111
Resim 75: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) II. Cildinin Fihrist Sayfası	112
Resim 76: Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr'ın Fihrist Sayfası	113

Resim 77: 1756 Tarihli Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin Fihrist Sayfası	114
Resim 78: İ'râbü'l-Kâfiye'nin Fihrist Sayfası	115
Resim 79: Fenn-i Lağım'ın Fihrist Sayfası	115
Resim 80: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) II. Cildinin Normal Sayfası	117
Resim 81: Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'nın Normal Sayfası	117
Resim 82: 1756 Tarihli Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin Normal Sayfası	118
Resim 83: Lisânü'l-'Acem'in (Ferheng-i Şu'ûri) I. Cildinin Normal Sayfası	118
Resim 84: Târih-i Samî Şâkîr ve Suphî'nin Normal Sayfası	119
Resim 85: Gülşen-i Hulefâ'nın Normal Sayfası	120
Resim 86: Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr, Tûrâb ve Mâdan İbâret Olan Kûrre-i Arzın Şekli	121
Resim 87: Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr, Akdeniz Haritası	121
Resim 88: Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr, Ege Denizi Haritası	122
Resim 89: Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr, Adriyatik Denizi Haritası	122
Resim 90: Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr, Şekl-i Pusula	123
Resim 91: Kitâb-ı Cihânnümâ, Zatü'l Kürsi	125
Resim 92: Fenn-i Lağım'ın Resimli Sayfası	126
Resim 93: Fenn-i Lağım'ın Resimli Sayfası	127
Resim 94: Fenn-i Lağım'ın Resimli Sayfası	127
Resim 95: Fenn-i Harb'in Hatime Sayfası	129
Resim 96: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin Hatime Sayfası	129
Resim 97: Lisânü'l-'Acem'in (Ferheng-i Şu'ûri) I. Cildinin Hatime Sayfası	130
Resim 98: 1756 Tarihli Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin Hatime Sayfası	131

ÖNSÖZ

Avrupa’da Reform hareketlerine katkı sağlayan baskı sanatı, dünya medeniyet tarihinde önemli bir yere sahiptir. Keşfedildiği tarihten günümüze kadar her geçen gün gelişerek bugünkü haline gelen matbaa, yüzyıllar boyunca insanlığın en büyük iletişim aracı olmuştur.

Osmanlı Devleti sanat, tezhip, tezyin gibi daha birçok alanda zirvede olmuştur. Matbu bir kitap, tezhiplerle ve minyatürlerle bezenmiş bir yazma eserin yanında sönük ve gösterişsiz kalmıştır. Bu nedenle yazma eserlerdeki hat yazısı, tezyin ve tezhibindeki hoşluk ve güzellik Osmanlı’nın, dolaylı da olsa matbaayı benimsemelerini geciktirmiştir.

Öncelikle bu çalışmayı proje olarak kabul edip destekleyen Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi’ne teşekkür ederim.

Bu alana beni yönlendirerek çalışmalarımın tüm safhalarında bana yol gösteren ve bu çalışmanın ortaya çıkmasına vesile olan değerli danışmanım Doç.Dr. Bahattin YAMAN’a, tezyinlerin okunmasında yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen Arş.Gör. Çiğdem ÖNKOL ERTUNÇ’a, tez sürecinde madden ve manen ihtiyaç duyduğum her an yanımda olan ve büyük fedakarlık gösteren ablam Yrd.Doç.Dr. Azize UYGUN ve sevgili eşim Doğaner GÜNDÜZ’e teşekkürü bir borç bilirim.

Isparta, 2014
Keziban GÜNDÜZ

GİRİŞ

İnsan tarih boyunca vazgeçemediği, tabiatında da var olan, güzeli arama duygusu içinde olmuş ve geleceğe kendinden bir iz bırakmanın en güzel yolu olarak da sanat eserlerini görmüştür. Bununla birlikte Türk medeniyeti de kalıcı olmak, gelecek nesilleri kendinden, yaşadıklarından haberdar etmek, en önemlisi kültürlerini, inançlarını, duygularını ve değerlerini aktarmak için yaşadığı çağın hayat tarzını yansıtan ve aynı zamanda belgesel nitelik taşıyan eserler, süslemeler üretmiştir. Yazının bulunması insanların düşüncelerinin, inançlarının, kültürlerinin devamlılığını sağlamasında dünya tarihi açısından en önemli aşama olmuştur. Bu kadar önemli olan diğer bir gelişme ise matbaanın icadıdır. Matbaa, yazının mekanik bir şekli olup bir kültürün fikir, bilgi ve edebiyat gibi konularının kolayca basılmasını ve aynı eserin binlerce nüshasını az yanılışla ucuz yoldan çoğaltılarak, kitapların geniş kitlelere yayılmasını sağlamıştır.

İlk olarak Orta Asya’da uygulandığı bilinen matbaanın, Çinlilere mi yoksa Uygurlara mı ait olduğu ilmi bir tartışma konusu olmuştur. Her millet matbaanın icadını kendine mal etmeye çalışmıştır. Bunun sonucunda da araştırmacılar bu icadın kimin tarafından yapıldığını ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve Johann Gutenberg tarafından icat edildiğine karar vermişlerdir. Gutenberg matbaayı ilk icat eden kişi olmasa da, onu ilk kullanan ve geliştiren kişi olarak kabul edilmiştir.¹

XV. yüzyılda Avrupa’nın her yerine yayılmaya başlayan bu icat, yaklaşık 10’ar yıllık aralıklarla Almanya’dan başlayarak diğer ülkelere ulaşmıştır. Bu ülkelerden biri de Osmanlı Devleti’dir. Osmanlı Devletine sığınan İspanyol Yahudiler tarafından İstanbul’a getirilmiş olup bunu Rum ve Ermenilerin kendi matbaalarını kurmaları takip etmiştir. Yaklaşık 300’ yıl sonra 1727 yılında ise ilk Türk matbaası İbrahim Müteferrika tarafından İstanbul’a açılmıştır. Matbaanın Osmanlı Devletine ilk girişinden, ilk Türk matbaasının açılmasına kadar olan süre zarfında Osmanlı Devleti sınırları içerisinde azınlıklara ait toplam 37 matbaa kurulmuştur.

---

¹ İsmet Binark, “Türk Matbaacılığın Tarihçesi: Uygurlarda Matbaa”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1979, s. 47.

İlk Türk matbaası kuruluncaya kadar Osmanlı Devleti sınırları içerisinde Türkçe kitap basılmamıştır. Bunun nedeni ise devletin azınlıklara Türkçe ve Arapça kitap basmama koşuluyla matbaa kurma iznini vermiş olmasıdır.

Matbaanın Osmanlı Devletine geç girmesi ile ilgili birçok fikirler bulunmaktadır. Bu fikirler arasında genellikle hattatlık mesleğinin yaygın ve geleneksel bir uğraş olarak etkin olması, dini tutuculuk, teknik ve ekonomik yetersizlik, toplumun hazır olmaması, yazma eserlere olan beğeni ve bağlılık, idarecilerin tutucu olmaları ve üstünlük duygusu, okuma-yazma oranının düşüklüğü ile ilgili görüşler yer almaktadır.

Türk matbaasının ilk eseri, Avrupa'daki ilk basılan kitaplardan yaklaşık 300 yıl sonra, İbrahim Müteferrika tarafından basılmıştır. Müteferrika, basılan kitaplarda Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure adını kullanmasına rağmen, matbaa daha çok Müteferrika Matbaası diye anılmaktadır. Müteferrika matbaasında 23 cilt halinde 17 eser basılırken, Müteferrika'dan sonra 16 eser basılmıştır. İncelenen tarihler arasında toplam 33 eser bulunmaktadır. Fakat bunlardan 19'una ulaşılmıştır. Bu 19 eserin bazılarının birkaç kopyasına ulaşılması ve kopyaların bazı özelliklerinin birbirinden farklı olması, ayrıca bazı eserlerin 2 veya daha fazla ciltten oluşması toplam 30 farklı baskıyı incelememizi gerektirmiştir.

Bir okuyucunun her kütüphanede bulamayacağı bu eserler, gerekli konservasyon çalışmalarının yapılmadığı ortamlarda depolanmaktadır. Okuyucuların bu eserleri özensiz bir şekilde kullanması, depolardaki saklama koşullarının uygun olmaması, böceklerin kitapları yemesi sonucu kitapların deforme olması bu nedenle eserlerin özelliklerini yitirme riskiyle karşı karşıya kalınması, bizi bu konuyu seçmeye yöneltmiştir.

Yapılan incelemeler neticesinde XVIII. yüzyılda basılan eserlerle ilgili olan çalışmalarda² daha çok eserlerin yazarına, tarihine, konusuna, sayfa sayısına, vb. konulara yani eserin genel özelliklerine değinildiği görülmektedir. Fakat eserlerin kitap sanatları açısından incelemelerinin yapıldığı bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bundan yola çıkarak kitap sanatı bakımından eserlerin cilt ve tezyininin, mikleb ve sertabının, iç

---

² Alpay Kabacalı, *Türk Kitap Tarihi*, 1989; Kemal Beydilli, *Mühendishane ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog*, 1997; Osman Ersoy, *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, 1959; Hüseyin Gazi Topdemir, *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, 2002; Turgut Kut, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*, 1996.

kapak tezyinatının, zahriye, unvan, fihrist, hatime sayfalarının, normal ve resimli sayfalarının değerlendirilmeleri, tezyini süslemelerinin analizleri, onların üslup ve görsel birliğin saptanması yapılacaktır.

Bu amaç doğrultusunda tespit edilen eserler bizzat yerlerinde incelenip fotoğraflandırılmıştır. Eserlerin incelenmesi sırasında bir takım zorluklarla karşılaşmıştır. Yeterli ışık ortamının sağlanamamasından dolayı eserlerin fotoğraflarında istenilen netliğe ulaşılamamıştır. Basılan bu eserler kütüphanelerde hak ettiği değeri görmemektedir. Okuyucuların eserleri özensiz bir şekilde kullanmaları nedeniyle deforme olması, tozlu depolarda ve raflarda özensizce dizilmeleri sonucunda eserlerin bazılarının ciltleri veya yazıları yıpranmış, silinmiş ya da yırtılmış olmalarından dolayı desenler net olarak algılanamamaktadır.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde matbaanın ilk nerede doğduğuna ve kimler tarafından yayıldığına, Osmanlı Devleti'ne nasıl girdiğine, Avrupa'da ilk kuruluşu XV. yüzyılın ortalarında olduğu halde niçin Osmanlı Devleti'ne yaklaşık 300 yıl gecikmeyle geldiğine ve gecikme nedenlerine değinilmiştir.

İkinci bölümde ise incelenen tarihler arasında kurulan matbaalar ve bu matbaalarda basılan 33 eserin türleri ve konuları, bu eserlerin kime ait olduğu, ebadı, sayfa sayısı, kaç adet basıldığı, tarihi, fiyatı, nerede basıldığı gibi konular incelenmiştir.

Son bölüm olan üçüncü bölümde basılan eserler tek tek ele alınarak; eserlerin cilt özellikleri ve tezyinleri; deri, kumaş ve çârkûşe olarak incelenmiştir. Ayrıca eserler; mikleb ve sertabına, iç kapak tezyinatına, zahriye, unvan, fihrist, hatime sayfalarına, normal ve resimli sayfalarına göre detaylı olarak değerlendirilmeye çalışılmış ve fotoğraflarla desteklenerek konuya görsellik katılmıştır.

I. BÖLÜM

MATBAA TARİHİ

A- MATBAANIN DOĞUŞU VE YAYILIŞI

Kesin bir tarih belirtmek mümkün olmamakla birlikte, basım tekniğinin bugünkü halini alabilmesi için uzun bir yol kat edilmiştir.³ Matbaanın icadının kültür ve medeniyet açısından değeri büyük olup her millet kendine mal etmeye çalışmış ve bundan dolayı ortaya birçok fikir atılmıştır.⁴ Tarihte matbaanın mucidi olarak Johann Gutenberg kabul edilse de matbaacılık tarihinin Orta Asya'ya kadar uzandığını iddia edenler de bulunmaktadır.⁵

Matbaanın icadı ve yayılmasına değinmeden önce matbaa ile ilgili bazı teknik terimlere yer vermek daha uygun olacaktır. Bu terimlerden biri olan “matbaa”, hareketli harflerin, sembollerin ve noktalama işaretlerinin kullanılmasıyla yapılan baskıyı ifade etmektedir.⁶ İslam Ansiklopedisinde aynı terim, “sert bir basma kalıbının izini daha yumuşak bir maddenin üzerine baskıyla çıkarma esasına dayanan tab’etme⁷” olarak açıklanmaktadır. Bu baskılarda kullanılacak olan her harf, noktalama işaretleri veya semboller için ayrı bir matris* kullanılmaktadır. Aynı cins matrislerin oluşturduğu harfler dizisine font denilmektedir. Matrislerin bir araya getirilmesiyle metnin bir sayfası oluşturulur ve basım işi bittikten sonra matrisler dağıtılır, daha sonra başka yazıların, sayfaların dizilmesinde de kullanılmaktadır. Bunların dışında klişe baskı* denilen basım tekniği bulunmaktadır. Klişe baskıda resim, yazı metni ya da gravür

³ Osman Ersoy, *Türkiye’ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Güven Basımevi, Ankara, 1959, s. 9; Hüseyin Gazi Topdemir, *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 15; Kemal Beydilli, “Matbaa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 2003, c. 28, s. 105.

⁴ Ersoy, 1959, s. 13; Adil Şen, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü’l-Hikem Fî Nizâmi’l-Ümem*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995, s. 46.

⁵ Binark, 1979, 47; Ersoy, 1959, s. 13.

⁶ Topdemir, 2002, s. 15; Ersoy, 1959, s. 9; Binark, 1979, s. 47.

⁷ Beydilli, “Matbaa”, DİA, c. 28, s. 105.

* Matris: Matbaacılıkta üzerine harflerin dışı kalıbı çıkarılmış küçük metal parça. (Mertol Tulum, *Temel Türkçe Sözlük*, (M-Z), Karakuşak Basın ve Yayın Ltd. Şti., İstanbul, 1985, c. 3, s. 835).

* Klişe Baskı: Baskıda kullanılmak amacıyla, üzerine kabartma resim, şekil, yazı çıkarılmış metal levha. (*Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük 2 (K-Z)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998, s. 1334).

levha üzerine bir defa kazılır ve kullanıldıktan sonra saklanırsa daha sonra aynı şekilde yeni basımlar yapılabilir. Fakat bu baskının bir mahzuru vardır, o da kazılarak yapıldığı için başka amaçlar için kullanılmasının mümkün olmamasıdır.⁸ Bu baskının kullanılması matbaadan çok öncedir ve matbaaya örnek olduğu söylenebilir.⁹

Bilinen ilk klişe baskı, Budizm'in Japonya'da yayılmasını sağlayan İmparatoriçe Shotoko (ölümü M.S. 769) dönemine aittir. Bu dine göre Budha'nın resimlerinin ve Kutsal Sutra'nın metinlerinin çoğaltılması büyük bir sevap olduğu için, İmparatoriçe Sanskrit dilinde fakat Çin yazısı ile bir milyon nüsha muska bastırtmıştır.¹⁰ İlim çevrelerince matbaanın, Orta Asya'da uygulandığı ve bu arada Çin ile Kore'de de denendiği kesin olarak bilinmektedir. Fakat bu topraklarda ortaya çıkan matbaa fikrinin, gerçek sahibinin Çinlilere mi, yoksa Uygurlara mı ait olduğu tartışma konusu olmuştur. Konu ile ilgili olarak günümüze kadar çeşitli görüşler ileri sürülmüş ve bir kısmı matbaanın Çinliler tarafından, diğer kısmı ise Uygurlar tarafından bulunduğu görüşündedir.¹¹

Bazı araştırmacıların hangi nedenlere dayanarak bu görüşleri ileri sürdüğünü görmek açısından birkaç farklı görüşe değinmenin daha uygun olacağı görüşümdedir. Yrd. Doç. Dr. Halil İbrahim Gürcan '*Kitap Yayıncılığı*' adlı eserinde ilk olarak ağaç levhaların kabartmalı olarak kazınıp mürekkeplenerek baskı yapılma işleminin Çinliler tarafından denendiğini savunurken,¹² Dr. Osman Ersoy '*Türkiye'ye matbaanın girişi ve ilk basılan eserler*' adlı kitabında, Turfan'da ve Bin Buda Mağaraları'nda yapılan kazılarda çok sayıda klişe baskı ile ilgili materyallere rastlandığını ve Uygurların bu teknikle meydana getirdikleri eserlerden zamanımıza kadar kalmış olanların hiç birisinin 868 tarihinden önceye ait olmadığından bahsetmektedir. Aynı dönemlerde ise Çin'de klişe baskının artık iyice geliştiğinin bilindiği, bu nedenle Uygurların bu tekniği Çinlilerden almış olduğu sonucuna vardığını ve bu inancın daha da çok

---

⁸ Ersoy, 1959, s. 9; Topdemir, 2002, s. 15.

⁹ Ersoy, 1959, s. 10.

¹⁰ Ersoy, 1959, s. 10-11.

¹¹ Binark, 1979, s. 47.

¹² Halil İbrahim Gürcan, *Kitap Yayıncılığı*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 1997, s. 7.

kuvvetlenmesine yol açan gerçeğin ise Uygur eserlerindeki sayfaların Çince olarak numaralandırılmış olduğunu belirtmektedir.¹³

10-11 Aralık 1979 tarihli ‘*Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı*’ adlı eserde İsmet Binark matbaanın ilk şeklinin Uygurlar tarafından bulunmuş ve kullanılmış olması düşüncesinin akla daha yakın olduğunu ve konunun aydınlığa kavuşturulması için, Uygurların tarihine, özelliklede kültür tarihine bakmanın daha uygun olacağını söylemekte¹⁴ ve Uygurların daha IV. asırda yüksek bir kültüre sahip olduklarını Çin tarihlerinin yazdığını belirtmektedir. Ayrıca Karahoço’da, arkeolojik kazı ve araştırmalar sonucunda M.S. VII-IX. asırlara ait Uygur yazma ve basma metinler bulunduğu da bahsetmektedir.¹⁵ Selim Nüzhet Gerçek’se matbaa sanatının Türklere ait olduğunu görüşündedir. Bunu açıklarken Çin alfabesinin tertibinin zorluğunu ve Çin’in Kan-Su’da eyaletinin Tun-Huang mevkisindeki bir mağara da birkaç Uygur matbaa harufatının* bulunmuş olduğunu söylemektedir.¹⁶

Bu bağlamda her ulusun matbaayı kendine mal etme arzusu içerisinde olmaları matbaanın ilk kez kimin tarafından bulunduğu sorusunun yanıtını bulmayı zorlaştırmaktadır. Araştırmacılar, bu icadın kimin tarafından yapıldığını ayrıntılı bir şekilde incelemiş ve Johann Gutenberg tarafından icat edildiğine karar vermişlerdir.¹⁷ Gutenberg tamamıyla bu yeni icadın mucidi olmasa da onu ilk kullanan ve geliştiren bir kimse olarak kabul edilmektedir.¹⁸

---

¹³ Ersoy, 1959, s. 12.

¹⁴ Binark, 1979, s. 48-57; Kamil Erçin, *Matbaacılık Bilgileri I Dizgi ve Cilt İşleri*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944, s. 3.

¹⁵ Binark, 1979, s. 48-57.

* Hurufat: Bir metni dizmek için hazırlanan hareket ettirilebilir madeni harfler. (Turgut Kut, “Matbaa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 2003, c. 28, s. 111).

¹⁶ Binark, 1979, s. 47; Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı I Müteferrika Matbaası*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939, s. 14-16; Ali Birinci, *Selim Nüzhet Gerçek Türk Matbuatı*, Gezgin Kitabevi, Ankara, 2002, s. 32.

¹⁷ Topdemir, 2002, s. 16-17; Yavuz Tarakçıoğlu, “Kâğıdın ve Matbaanın İcadında Müslümanların Rolü” *Diyanet Dergisi*, Sayı 1, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985, c. 21, s. 18; Veli Ertan, “İlk Matbaa ve Bir Fetva” *Türk Yurdu*, Yıl 52, sayı 305-306, Ankara, 1964, c. 3, s. 8.

¹⁸ Ersoy, 1959, s. 14; Orhan Öcal, *Kitabın Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971, s. 136; Erçin, 1944, s. 5; Işık Özkan, *Basım ve Basın İşletmeciliği*, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989, s. 3.

Çin’de olduğu gibi Avrupa’da da ilk zamanlar klişe baskı kullanılmıştır. Fakat zamanla tahta, porselen ve benzeri maddelerden müteharrik harfler yapılmış fakat malzemelerin yumuşak oluşu matbaa için uygun olmadığı kararına varılmıştır. Kuyumcu olan Gutenberg, madeni harfler döküp, baskı da tek tek harf kalıplarını yan yana getirerek kelimeleri, kelimeleri yan yana getirerek satırları, satırları alt alta koyarak sayfaları, bu sayfaları bastıktan sonra da harfleri dağıtıp tekrar yeni sayfaları meydana getirecek yolu bulmasıyla, baskı işlerinin daha da hızlanmasını ve kolaylaşmasını sağlamıştır.¹⁹

Gutenberg’in ilk kitabını 1440 ya da 1447 yılları arasında bastığı kabul edilmektedir. Hıristiyanların mukaddes kitabı olan, her sayfada 42 satır bulunan ve *42 satırlık İncil* adındaki kitap, 1456 yılında Almanya’nın Mainz şehrinde basit karakterli gotik yazısı ile basılmış olup matbaanın ilk ürünlerinden sayılmıştır.²⁰

Bu yeni sanat ve iş kolunun XV. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa’nın her yerine yayılmasının ve gelişmesinin en önemli nedeni, kâğıt imalatının her yerde yapılmaya başlanmasıdır.²¹ Yaklaşık onar yıllık aralıklarla matbaa Almanya’dan başlayarak, İtalya, Fransa, İspanya, İngiltere ve diğer ülkelere kadar ulaşmıştır.²² Matbaa, XV. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti’ne sığınan İspanyol Yahudileri tarafından İstanbul’a da getirilmiş ve bunu Rum ile Ermenilerin kendi matbaalarını kurmaları takip etmiş, 1727’de ise ilk Türk Matbaası İstanbul’da açılmıştır.²³

¹⁹ Öcal, 1971, s. 136; Ertan, 1964, s. 8; Özkan, 1989, s. 3.

²⁰ Şevket Evliyagil, *Basım Sanayiinin Temel Kavramları*, Ajans-Türk Matbaacılık, 2005, s. 9; Topdemir, 2002, s. 18; Ersoy, 1959, s. 13; Beydilli, “Matbaa”, DİA, c. 28, s. 106; Turgut Kut, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*, Yapı ve Kredi Bankası, İstanbul, 1996, s. 3; Öcal, 1971, s. 136; Erçin, 1944, s. 5; Burcu Dünder, *Matbaanın Bulunuşundan Bu Yana Batıda ve 1970 Sonrası Türkiye’de Grafik Tasarım Tipografik Dil*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Grafik Anasanat Dalı, Grafik Tasarımı Programı, İstanbul, 2005, s. 25; Özkan, 1989, s. 3.

²¹ Öcal, 1971, s. 136.

²² Topdemir, 2002, s. 18.

²³ Beydilli, “Matbaa”, DİA, c. 28, s. 106.

B- MATBAANIN OSMANLI'YA GİRİŞİ

Avrupa'da ilk kuruluşu XV. yüzyılın ortalarına rastlayan matbaa, Osmanlı devletinde aynı yüzyılın sonlarında azınlıklar tarafından faaliyete geçirilmiştir.²⁴

Osmanlı padişahlarının engin hoşgörüsüyle, 1492 yılında Engizisyonun elinden kurtulmak için İspanya ve Portekiz'den kaçan Yahudiler Osmanlı topraklarına sığınmışlardır.²⁵ Büyük gruplar halinde İstanbul, Selanik, İzmir, Beyrut, Şam gibi şehirlere yerleşen Yahudi göçmenlerin arasındaki basım ustaları, 1510'da Selanik'te, 1554'de Edirne'de, 1605'de Şam'da, 1646'da İzmir'de, İstanbul'da ve diğer şehirlerde matbaalar açıp kendi dillerinde basımlar yapmışlardır.²⁶ Daha sonra Musevi, Rum ve Ermeniler gibi çeşitli azınlıklar tarafından kendi dillerinde basım yapan matbaalar da açılmış ve Müteferrika matbaasına kadar Osmanlı Devletinde azınlıklara ait toplam 37 matbaa kurulmuştur.²⁷

Azınlıklar tarafından kurulan matbaaların yaygınlaşmasındaki en büyük etkenler arasında Avrupa'da matbaanın kuruluşunda görülen dini amaç ve gayretler yer almaktadır. Bu nedenle, Osmanlı Devletindeki azınlık matbaaları Musevi, Hıristiyan ve Ermeni cemaatlerinin dini eğitim aracı olmuştur.²⁸ Gayri Müslimlere ait olan bu matbaalarda Arapça ve Türkçe yasaklandığı için İbranice, İspanyolca, Yunanca ve Latince kitaplar basılmıştır.²⁹ Eğitim amaçlı olmasından dolayı genellikle dini konular

²⁴ Ahmet Cihan, *Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması: 1770-1876*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 1994, s. 126; Ersoy, 1959, s. 17-18; Gerçek, 1939, s. 27; Özkan, 1989, s. 3; Turgut Kut, "Matbaalar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1994, c. 5, s. 308.

²⁵ Mithat Sertoğlu, "Türkiye'de Matbaacılık ve Devlet Matbaası," *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl 10, Sayı 12, İstanbul, 1974, s. 10; Yeliz Aksoy, *Tarihte Osmanlı Bilim ve Teknolojisi*, Karma Kitapları, İstanbul, 2008, s. 143; Ersoy, 1959, s. 19; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 167; Evliyagil, 2005, s. 12; Şen, 1995, s. 50.

²⁶ Hasan Refik Ertuğ, "Türk Matbaacılığı 250 Yaşında," *Hayat Tarih Mecmuası*, (Yıl 13, Sayı 6), İstanbul, 1977, s. 36; Ersoy, 1959, s. 19; Kut, 1996, s. 4; Cihan, *a.g.t.*, s. 126; Evliyagil, 2005, s. 12; Şen, 1995, s. 50; *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın, Matbaacılığın 250. Yıl Dönümüne Armağan*, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1979, s. 19.

²⁷ Cihan, *a.g.t.*, s. 126; Ersoy, 1959, s. 51-53; Jale Baysal, *Müteferrika'dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Basımları Kitapları*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1968, s. 3.

²⁸ Cihan, *a.g.t.*, s. 126; Ersoy, 1959, s. 21; Evliyagil, 2005, s. 12.

²⁹ Gerçek, 1939, s. 27; Ersoy, 1959, s. 19; Topdemir, 2002, s. 21; Şen, 1995, s. 50.

tab edilmiştir. Dini konuların yanı sıra tarih, gramer ve sosyoloji kitaplarına da rastlamak mümkündür.³⁰

Turgut Kut ve Kemal Beydilli İstanbul'da kurulan ilk matbaanın İspanya'dan göç etmiş olan Yahudi Nahmias Kardeşlere ait olduğunu ve 13 Aralık 1493 yılında Jacob ben Asher'in kitabı *Arba'ah Turim* (İbrani Kanunnamesi'nin Dört Emri) adlı eserin matbaanın ilk ürünü olduğunu savunurken,³¹ Selim Nüzhet Gerçek ve Osman Ersoy, ilk basılan eserin 1494 tarihli İbranice "*Tevrat ve Tefsir*" olduğunu iddia etmektedir.³²

İlk Türk matbaası kuruluncaya kadar Osmanlı Devleti sınırları içinde Türkçe kitap basılmamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında, o zamana kadar bir Türk matbaasının kurulmamış olmasının yanında, azınlıklara Türkçe ve Arapça kitap basmama koşuluyla matbaa kurma izni verilmesinin de payı büyüktür. Fakat Osmanlı Devleti sınırları dışında 1728 tarihinden önce Türkçe ve Arapça kitap basıldığı da bilinmektedir.³³

İlk Türk matbaasının kuruluşu Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü kabul ederek memlekette bir takım ıslahat hareketlerine ön ayak olan Sadrazam Damat İbrahim Paşa döneminde gerçekleşmiştir.³⁴ Padişah III. Ahmed ve Sadrazamı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın tarihe *Lale Devri* adıyla geçen yönetim dönemi zarfında devleti savaştan uzak tutma amacı güdülmüş, ilim ve irfana değer verilerek şair ve âlimlere ilgi gösterilmiş,³⁵ ayrıca zevk ve sefanın yanı sıra bilimsel, kültürel, askeri ve siyasi bakımlardan Batı'nın üstünlüğünün kabul edilmesinin bir tür göstergesi olan, Batı'ya

³⁰ Topdemir, 2002, s. 21; Ersoy, 1959, 19; Cihan, *a.g.t.*, s. 126; *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, 1979, s. 19.

³¹ Kut, 1996, s. 5; Aksoy, 2008, s. 143; Beydilli, "Matbaa", *DİA*, c. 28, s. 106; Fikret Sarıcaoğlu - Coşkun Yılmaz, *Müteferrika Basmacı İbrahim Efendi ve Müteferrika Matbaası*, Esen Ofset, İstanbul, 2008, s. 141; Moshe Sevilla Sharon, *Türkiye Yahudileri Tarihsel Bakış*, (*Yahudi Kültürü Türkçe Yayınlar Serisi I*), Kudüs İbrani Üniversitesi, Jerusalem, 1982, s. 88-89; Franz Babinger, *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası*, 18. *Yüzyılda İstanbul'da Kitabiyat*, çev. Nedret Kuran-Burçoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004, s. 8; Özkan, 1989, s. 3.

³² Ersoy, 1959, s. 18; Gerçek, 1939, s. 28; Alpay Kabacalı, *Türk Kitap Tarihi, Cilt I, Başlangıçtan Tanzimat'a Kadar*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 21-22.

³³ Topdemir, 2002, s. 22; Ersoy, 1959, s. 21-22; Ahmed İhsan Şurikası, *Tarih-i Osmani Encümeni (Mecmuası)*, Cüz 1, Matbaacılık Osmaniyeye Şirketi, İstanbul, 1328, s. 325.

³⁴ Şefik Ergürebüz, *Matbaacılık Tarihi*, Işıl Kitabevi, İzmit, 1947, s. 20; Ersoy, 1959, s. 24; Evliyagil, 2005, s. 12; Gürcan, 1997, s. 10.

³⁵ Ersoy, 1959, s. 24, Gerçek, 1939, s. 43; Adıvar, 1982, s. 159.

yönelme isteklerinin belirgin bir şekilde ortaya çıkmaya başladığı bir dönem olmuştur.³⁶ Fransa'ya elçi olarak Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin gönderilmesi bu isteğin sonuçlarından biridir.³⁷ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'ye Fransa'nın uygarlık düzeyinin ve eğitim araçlarının gerektiği biçimde incelenmesi ve uygulanabilir olanların raporlanması talimatının verilmesinden dolayı matbaanın açılmasının bu döneme rastlamasının tesadüf olmadığı anlaşılmaktadır.³⁸

Babası Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi ile Paris'te bulunan ve bu seyahati sırasında matbaa aracılığıyla kitapların kolaylıkla çoğaltıldığını gören ve hayran kalan Çelebizade Said Mehmet Efendi (sonradan sadrazam olan Sait Paşa), İstanbul'a dönüşünde Arap harfleriyle Türkçe baskı yapabilecek bir matbaa kurma fikrini İbrahim Müteferrika'ya³⁹ açmıştır. İbrahim Müteferrika da kendisine, bu işi ne zamandır düşündüğünü, ancak projesini izah edecek ve çalışmaya katkı sağlayacak ayrıca para katkısında bulunacak birinin meydana çıkmasını beklediğini söylemiş, daha sonra da birlikte anlaşarak matbaayı beraber açmaya karar vermişlerdir.⁴⁰

Giambatista Toderini'ye göre, Çelebizade Efendi seyahati sırasında ilgisini çeken birçok faydalı şeyler arasında, matbaada kitapların kolaylıkla çoğaltılmasına hayran kaldığını, İstanbul'a döndüğünde İbrahim Efendi'ye işi anlatıp birlikte çalışmaya karar verdiklerini söylediğini, İstanbul'da Türkçe olarak basılmış olan Raşid'in *'Tarihi Osmanî'* ilavesinde ifade etmektedir.⁴¹ Selim Nüzhet Gerçek ve Alpay Kabacalı, Raşid'in bu seyahatnamesinde matbaadan ayrıntılı bir şekilde bahsetmediğine değinmekte, bunun sebebi olarak da, İstanbul'da matbaa görmemiş olsa bile matbu bir

³⁶ Topdemir, 2002, s. 22; Ersoy, 1959, s. 24; Gerçek, 1939, s. 43.

³⁷ Ergürebüz, 1947, s. 20; Topdemir, 2002, s. 22; Sertoğlu, 1974, s. 10; Gerçek, 1939, s. 44; Aksoy, 2008, s. 143; Ertan, 1964, s. 8; Adıvar, 1982, s. 167.

³⁸ Sertoğlu, 1974, s. 10; Ergürebüz, 1947, s. 22; Gerçek, 1939, s. 44; Adıvar, 1982, s. 167; *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, 1979, s. 22.

³⁹ İbrahim Müteferrika: 1670-1674 yılları arasında bir tarihte Erdel'in Kolojvar şehrinde doğduğu tahmin edilmektedir. Müslüman olmadan önceki hayatı ile ilgili bilgi çok azdır. Çoğu kaynaklarda İbrahim Müteferrika, kendi isteğiyle değil esaret altındaki kötü hayat sebebiyle Müslümanlığı kurtuluş amaçlı seçtiğine değinilmektedir. Fakat son yıllardaki kaynaklarla bu fikir çürütülerek, Müteferrika'nın Kalvenist değil tek tanrı inancını benimseyen Unitarius mezhebine üye olduğunu ortaya koymaktadırlar. (Detaylı bilgi için bkz. Erhan Afyoncu, "İbrahim Müteferrika," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İsam, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2000, c. 21, s. 324; Şen, 1995, s. 27-33).

⁴⁰ Gimabatista Toderini, *İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı*, çev. Rikkat Kunt, Yayın Matbaacılık, İstanbul, 1990, s. 21; Sertoğlu, 1974, s. 10-11; Ergürebüz, 1947, s. 22; Topdemir, 2002, s. 22-23; M. Esad Coşan, *Risale-i İslamiyye*, Server İletişim, İstanbul, 2010, s. 25; Ertan, 1964, s. 8;

⁴¹ Toderini, 1990, s. 21; Erçin, 1944, s. 7.

kitap mutlaka görmüş olduğu için merakını çeken bir mesele olarak ele almadığını ve seyahatnamesinde genellikle daha önce görmediği şeylerden bahsettiğini söylemektedir.⁴² Ayrıca Selim Nüzhet Gerçek, Osman Ersoy, Turgut Kut gibi araştırmacılarımız İbrahim Müteferrika'nın matbaa açma fikrini Said Efendi'den daha önce düşündüğünü söylemektedir. Buna gerekçe olarak, Devlet matbaasının eski klişeleri arasında Marmara Denizi haritası üzerinde Hicri 1132 tarihi ve “Benim Devletlu Efendim, eğer fermanınız olursa daha büyükleri yapılır.” sözleri şimşir üzerine hakk edilmiş olduğunu söylemektedirler ve Selim Nüzhet Gerçek'in eserinin sonundaki vesikalar bölümünde ve de Turgut Kut'un *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar* adlı eserinde bu haritayı görmekteyiz. Bu klişenin Sadrazam İbrahim Paşa'ya takdim edilmek üzere yapıldığı sanılmaktadır. Haritanın üzerinde bulunan Hicri 1132 (miladi 1719) tarihinde henüz Said Efendi'nin Paris'ten dönmediği bilinmektedir. Bu da gösteriyor ki, İbrahim Müteferrika Efendi Said Efendi'den daha önce matbaa ile uğraşmıştır.⁴³ Said Efendi'nin matbaaya olan katkılarını kabul etmekle birlikte İlk Türk matbaacısının ve kurucusunun İbrahim Müteferrika olduğunu belirtmek gerekmektedir.⁴⁴

Franz Babinger ise '*Müteferrika ve Osmanlı Matbaası*' adlı kitabında *Vesiletü't-Tıba'a'yı* (Matbaanın Gereklere) hazırlayan kişinin Said Efendi olduğunu iddia etmektedir. Kitabın çevirisini yapan Nedret Kuran Burçoğlu, Babinger'in bu konuda yanlış olduğunu belirterek, bu risalenin İbrahim Müteferrika tarafından hazırlandığını söylemektedir.⁴⁵ 1726 yılında İbrahim Müteferrika matbaa kurma girişimini gerçekleştirmek için baskı sanatının yararlarını anlatan elyazması olarak hazırladığı

⁴² Gerçek, 1939, s. 46; Kabacalı, 1989, s. 38.

⁴³ Gerçek, 1939, s. 34-35; Ersoy, 1959, s. 31; Kut, 1996, s. 21-22; Kut, “Matbaalar”, c. 5, s. 308; Kabacalı, 1989, s. 38.

Osman Ersoy, Adil Şen ve M. Esad Coşan ise Müteferrika'nın okuduğu Kolojvar şehrinde, Misztotfalu'lu Mihail Kiss adındaki bir matbaacının 1689 yılında matbaa kurduğunu ve Müteferrika'nın bu dönemde talebe olmasından dolayı Mihail Kiss ile tanışmış olabileceğinin muhtemel olduğunu söylemektedir. Bu nedenle Müteferrika'nın İstanbul'a gelmeden önce en azından matbaa ile ilgili bilgisinin kafi miktarda olduğunu iddia etmektedir. (Bkz. Şen, 1995, s. 55; Ersoy, 1959, s. 30; Coşan, 2010, s. 25).

⁴⁴ *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, 1979, s. 23; Birinci, 2002, s. 41.

⁴⁵ Babinger, 2004, s. 12.

‘*Vesiletü't-Tıba'a*’ adlı küçük bir kitapçığı başta Sadrazam Damat İbrahim Paşa olmak üzere, devletin ileri gelenlerine sunmuştur.⁴⁶

İbrahim Müteferrika’nın bu küçük risalesi, akla uygun, mantıklı ve özellikle inandırıcı kanıtlarla yazılmıştır. Risale de, tarihte birkaç defa istilalar yüzünden birçok yazma kitapların nasıl yok olduğunu ve daha sonraları ise doğru yazı yazacak hattatların kalmadığını ve bu yüzden yazmaların çoğunun yanlışlarla dolu olduğunu, fakat basma usulü kabul edilirse, yazıların daha okunaklı ve yanlışsız olacağını, kitapların başına ve sonuna fihristler konularak okuyanlar için kolaylık sağlanacağını, kitapların ucuzlamasıyla taşranın da bunlardan yararlanabileceğini, şehirlerde büyük kütüphanelerin kurulabileceğini,⁴⁷ hem halk için hem de yüksek zümre için faydalı olacağını, eserlerin İslam dünyasında yayılma olasılığının artacağını, yazma eserlerin sudan ve nemden etkilenecek mürekkeplerinin dağıldığı, fakat baskı işinde kullanılacak olan mürekkebin kalıcı olması sayesinde daha iyi olacağını, basılan kitaplar sayesinde ilim öğrenenlerin sayılarının artacağını, kitap basmanın İslamiyet’e bir hizmet olduğunu dile getiren daha birçok akla uygun ifadeler yer almaktadır.⁴⁸

‘*Vesiletü't-Tıba'a*’da sunulan gerekçeli açıklamadan sonra, Müteferrika ve Said Efendi 1727 yılında izin için Sadrazam Damat İbrahim Paşa’ya bir dilekçe* ile başvurur.⁴⁹ Dilekçenin baş kısmında Sadrazam’a dua bulunmaktadır. Dilekçede şu konular ele alınmıştır:

1. İlimin ilerlemesinde matbaanın büyük faydalar sağlayacağı, Osmanlı Devleti’nin himmeti ve özellikle sadrazamın yardımı olmaksızın bu işin başarılamayacağı ileri sürülmektedir.

⁴⁶ Toderini, 1990, s. 21; Orlin Sabev, (Orhan Salih), *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746): Yeniden Değerlendirme*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 137; Ersoy, 1959, s. 31; Gerçek, 1939, s. 50; Kut, 1996, s. 5; Kut, “Matbaalar”, c. 5, s. 308; Ömer Faruk Yılmaz, *Tarih Boyunca Sahhaflık ve İstanbul Sahhaflar Çarşısı*, Sahhaflar Derneği, İstanbul, 2005, s. 53; Adıvar, 1982, s. 168; Şen, 1995, s. 55.

⁴⁷ Adıvar, 1982, s. 168-169; Ersoy, 1959, s. 32; Gerçek, 1939, s. 50; Kut, “Matbaalar”, c. 5, s. 308; *Türkiye’nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, 1979, s. 25; Kabacalı, 1989, s. 124-126.

⁴⁸ Kut, 1996, s. 5-6; Ersoy, 1959, s. 32; Gerçek, 1939, s. 50-51; Kut, “Matbaalar”, c. 5, s. 308; Adıvar, 1982, s. 169; *Türkiye’nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, 1979, s. 25 Kabacalı, 1989, s. 125-126.

* Dilekçede tarih belirtilmemiştir. Kaynaklarda Hicri 1139 diye yazılmıştır. Miladiye çevrildiği zaman 1726-1727 yıllarına tekâmül etmektedir. Bundan dolayı bazı kaynaklar 1726 alırken bazıları da 1727 diye yazmaktadır. Fakat dilekçenin 1727’de verildiği sanılmaktadır. (Bkz. Kabacalı, 1989, s. 40.)

⁴⁹ Özkan, 1989, s. 4; Topdemir, 2002, s. 24-25; Gerçek, 1939, s. 53-57; Kabacalı, 1989, s. 40; Şen, 1995, s. 56; *Türkiye’nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, 1979, s. 25.

2. *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî*'nin (*Vankulu Lügatı*) birkaç sayfası önceden tertip edilip basılarak dilekçeyle sunulduğundan, kitabın çok aranan fakat nadir bulunan bir kitap olması dolayısıyla diğerlerine tercihen basılması gerektiğinden bahsedilmektedir.

3. Müteferrika İbrahim Efendi bundan sonra satır başı yaparak meram-ı evvel (ilk) diye başlayıp, *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî*'nin (*Vankulu Lügatı*) kısa zamanda basılması ve masrafının az olması nedeniyle kitabın beş yüz adet basılmasının emredilmesini ve bu durumun kitabın başında belirtilmesi gerektiğini rica etmektedir.

4. Meram-ı sani (iki) diye başladığı satırda baskıcılık sanatını uzun uzadıya anlattıktan sonra, Şeyhülislam'ın bu işe müsaade etmesini ve dine aykırı bir durumun olmadığını açıkça bildirmesini ve ilanını istemektedir.

5. İbrahim Müteferrika Efendi meram-ı salis (üç) olarak başladığı satırda, bu işe ön ayak olanların adlarının ebediyen unutulmayacağını, lügat, fizik, kozmografya, tıp, hesap, anatomi, geometri ve coğrafya ile sair meslek kitaplarının basılması için padişahın hatt-ı hümayun vermesini istemekte ve bu hattın basılacak kitapların başına konulmasını rica etmektedir.

6. İbrahim Müteferrika'nın dördüncü meramında iyi ve faydalı eser basımı için dizelerin basılmadan önce dikkatlice tashihi yapılmasının gerekliliğini ifade ederek, bu işi yapabilecek kimselerin memur edilmesini rica etmektedir.

7. Bir diğer satıra meramı mahsusa olarak başlayıp, matbaa için sekiz yıldan beri çalıştığını belirterek, Sadrazam'dan bu büyük işin gerçekleşmesi için gerekli parayı temin etmesini ve bir süre tamamıyla bu işlere eğilebilmek için serbest kalmasını ve geçim sıkıntısı çekmemesinin sağlanmasını rica etmektedir.

8. İbrahim Müteferrika'nın bu işe başladığından beri yanında çalışan ve baskıcılık sanatı için mühim ve lazım olduğunu izah ettiği "Yona" adlı Yahudi ustanın bundan sonra da baskı işinde çalıştırılmasına izin verilmesini ve teminat gösterilmesini istemektedir.

9. Müteferrika İbrahim Efendi saydığı meramlarına izin verildiği takdirde işe hemen başlayıp, kısa bir süre sonra çeşitli boylarda harflerle nefis eserler ortaya koyacağını ileri sürmektedir.

10. Diğer satırda ise dilekçenin ilk başlarında bu girişimi geliştirebilmek için maddi yardıma ihtiyaç olduğunu belirtmiş olmasına rağmen, sonunda da tekrar bu noktaya değinmektedir. Gerek kendisinin, gerekse o vakte kadar girişimi finanse eden

*“Basma sanatında mahâret iddia eden Zeyd lügât ve mantık ve hikmet ve hey’et ve bunların emsâli ‘ulûm-i âliyyede te’lîf olunan kitâbların hurûf ve kelimâtının sûretlerini birer kalıba nakş edip evrâk üzerine basma ile ol kitâbların misillerini tahsil ederim dese Zeyd’in bu veçhile ‘amel-i kitâbete mübaşeretine şer’an ruhsat var mıdır beyan buyrula”.*⁵²

Dilekçe’nin sadeleştirilmiş metni ise şöyledir:

*“Basma sanatında mahir olduğunu iddia eden kimse, lügât, mantık, hikmet, hey’et ve bunların benzeri yüksek bilimlerde yazılan kitapların harflerinin ve kelimelerinin suretlerini birer kalıba nakşedip, kâğıtlar üzerine basarak o kitapları çoğaltırım dese, o kimsenin böylece kitap işine girişmesine şer’an izin var mıdır beyan buyrula”.*⁵³

Bu başvuruyu değerlendiren Şeyhülislam Abdullah Efendi, Müteferrika’nın dilekçesinin altına olumlu görüş belirten ve “el-cevap” diye başlayan bir fetva vermiştir. Fetvanın özgün metni şöyledir:

“El-cevap Allahü Al’em

Basma sanatında mahâreti olan kimesne, bir musahhah kitabın hurûf ve kelimâtını bir kalıba sahîhan nakş edip evraka basmağla zamân-i kalîldebilâ meşakkat nüsha-i kesîre hâsıl olup kesret-i kütüprahisbahâ ile temellüke bâis olur bu veçhile fâide-i azîmeyi müştamil olmağa ol kimesneye müsâ’ade olunup birkaç ‘âlim kimesneler sureti nakş olacak kitâbı tashih için ta’yîn buyrulur ise gayet müstahsene olan umurdan olur.

*Ketebehu Abdullah el-fakîrâfâanhu”.*⁵⁴

Fetvanın sadeleştirilmiş metni şöyledir:

⁵² Ertan, 1964, s. 8; Topdemir, 2002, s. 25; Hidayet Yavuz Nuhoglu, “Müteferrika Matbaasının Kurulması İçin Verilen Fetva Üzerine”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1979, s. 121.

⁵³ Topdemir, 2002, s. 25; Ertan, 1964, s. 8; Toderini, 1990, s. 23; Metnin biraz daha sadeleştirilmiş hali (Bkz. Sertoğlu, 1974, s. 12).

⁵⁴ Topdemir, 2002, s. 26; Nuhoglu, 1979, s. 121.

Temmuz 1727⁵⁸ yılında matbaa “Darü’-t-tıbbâti’l-Ma’mure”⁵⁹ adıyla resmen kurulmuştur.⁶⁰ Bu ad daha sonraları Darü’-t-Tıbbâ’ati’l-Amire, Tab’hane-i Hümayun, Tab’hane-i Amire, Darü’-t-Tıbbâ’ati’s-Sultaniye, Matbaa-i Amire, Milli Matbaa, Devlet Matbaası gibi değişik isimlerde kullanılmıştır.⁶¹ Müteferrika toplam 17 kitap basmıştır. İlk 8 kitap ile 17’nci kitaptaki matbaa ismi ‘Darü’-t-Tıbbâti’l-Ma’mure’, diğerlerinde ise Darü’-t-Tıbbâ’ati’l-Amire diye geçmektedir.⁶²

Said Efendi ve İbrahim Müteferrika gerekli araç ve gereçleri sağlamış, hurufatları* döktürmüş ve ilk Türk matbaasını İbrahim Müteferrika’nın Harem (Selimiye) semtinde bulunan evine kurmuşlardır.⁶³ Matbaada 8 usta ve 36 çırağın çalıştığı bildirilmektedir.⁶⁴

Müteferrika Matbaası 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı’ndan etkilenmemiş, hatta o yıl içinde kitap bile basılmıştır.⁶⁵ Kamil Erçin ise Patrona İsyanında matbaanın kapatıldığını, isyanın yatışmasıyla tekrar açıldığını söylemektedir.⁶⁶ Aynı yıl tahta geçen Sultan I. Mahmud, Sultan III. Ahmed’in vermiş olduğu fermanı bu kez yalnız İbrahim Müteferrika adına yenilemiş, Said Efendi ise ortaklıktan ayrılmıştır.⁶⁷ Matbaa

⁵⁸ Ersoy, 1959, s. 33; Kut, 1996, s. 5; Toderini, 1990, s. 23; Şen, 1995, s. 56.

⁵⁹ Kut, 1996, s. 6; Ertan, 1964, s. 9; Kut, “Matbaalar”, c. 5, s. 308; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 146; Kabacalı, 1989, s. 44; Turgut Kut, “Dârüttıbbâa,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. 9, s. 10.

⁶⁰ Topdemir, 2002, s. 26; Kut, “Matbaalar”, c. 5, s. 308; Şen, 1995, s. 56-57; Cihan, *a.g.t.*, s. 127. Ömer Faruk Yılmaz matbaanın kuruluş tarihini diğerlerinden farklı olarak 1728 olarak yazmıştır. (Yılmaz, 2005, s. 54).

⁶¹ Kut, 1996, s. 6; Kut, “Dârüttıbbâa,” DİA, c. 9, s. 10.

⁶² Kabacalı, 1989, s. 44.

* Hurufatların tamamının İstanbul’da döktürüldüğünü savunan araştırmacılar, başlıklarda kullanılan harflerin süslemeli olarak yaptırıldığını, bu yönüyle Batı’da basılmış olan hiçbir kitapta görülmediğini, bütün bu sebeplerden dolayı hurufatların Fransa’dan getirilmemiş olduğunu savunmaktadırlar. (Toderini, 1990, s. 24-25; Topdemir, 2002, s. 26; Gerçek, 1939, s. 60; Kabacalı, 1989, s. 45).

⁶³ Sertoğlu, 1974, s. 12; Ersoy, 1959, s. 35; Gerçek, 1939, s. 58; Kut, 1996, s. 5; Kut, “Matbaalar”, c. 5, s. 308; Adıvar, 1982, s. 170; Evliyagil, 2005, s. 12; Gürçan, 1997, s. 10; Şen, 1995, s. 60; A. Süheyl Ünver, “İbrahim Müteferrika’nın Bilimsel Yönü İle Yayınlarındaki Özellikler”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1979, s. 3; Kut, “Dârüttıbbâa,” DİA, c. 9, s. 10.

⁶⁴ Beydilli, “Matbaa”, DİA, c. 28, s. 108-109.

⁶⁵ Gerçek, 1939, s. 74-75; Kut, 1996, s. 7; Kut, “Matbaalar”, c. 5, s. 308; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 155; Beydilli, “Matbaa”, DİA, c. 28, s. 109.

⁶⁶ Erçin, 1944, s. 8.

⁶⁷ Kut, 1996, s. 7; Kut, “Matbaalar”, c. 5, s. 308.

1735-1740 yılları arasında faaliyetini durdurmuştur.⁶⁸ Nedeni ise İbrahim Müteferrika dönemin padişahı tarafından görevlendirilerek İsveç, Dağıstan,⁶⁹ Polonya gibi ülkelere giderek müzakerelerde bulunmuştur. Bu ülkelerden yorgun olarak dönen Müteferrika 4 eser daha bastıktan sonra 1743'de hastalanmış ve hastalığı iki yıl sürmüştür.⁷⁰ 1745'te hayatını kaybetmiştir.⁷¹ Matbaada toplam 12.500 adet olmak üzere 23 cilt halinde 17 eserin basıldığı bilinmektedir.⁷²

C- OSMANLI'YA MATBAANIN GEÇ GİRİŞİNİN SEBEPLERİ

Matbaanın, Müslümanlar tarafından Osmanlı Devleti'nde tesis edilmesi ve kullanılması yaklaşık 300 yıl gecikmeyle olmuştur.⁷³ Niçin geciktiğine dair üzerinde durulan ve tartışılan bir konu halini almıştır.⁷⁴

Matbaanın Osmanlı'ya girişi her ne kadar 1727 yılı olarak kabul edilse de, 1493 yılında Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisine azınlıklar tarafından sokulduğunu önceki başlık altında söylemiştik.⁷⁵ İbrahim Gürcan ise matbaanın Yahudiler tarafından II. Bayezit döneminde (1482-1512) getirildiğini ve baskı işinin gizlice yapıldığını iddia etmektedir. Ayrıca II. Bayezit'in bir fermanıya baskı işinin ülkeye girişini yasakladığı ve buna rağmen baskıya devam edenlerin idam edileceğini söylediğini belirtmektedir. I. Selim zamanında ise özel izinlerle bazı kitapların basıldığını ve 1515'te babasının

⁶⁸ Kut, 1996, s. 7; Gerçek, 1939, s. 85.

⁶⁹ Sertoğlu, 1974, s. 13-14.

⁷⁰ Ergürebüz, 1947, s. 36.

⁷¹ Ersoy, 1959, s. 29; Kut, 1996, s. 7; Gerçek, 1939, s. 90; Hasan Refik Ertuğ, "Müteferrika Matbaasından Sonraki Matbaalarımız," *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl 13, Sayı 10, İstanbul, 1977, s. 36.

⁷² Beydilli, "Matbaa", *DİA*, c. 28, s. 109; Kut, 1996, s. 7; Aksoy, 2008, s. 143; Aladar V. Simonffy, *İbrahim Müteferrika, Türkiye'de Matbaacılığın Banisi*, çev. Faruk Yener, Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Yayınlarından, 1945, s. 19.

Alpay Kabacalı ve Şefik Ergürebüz baskı sayısının 12.700 olduğunu söylemektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Ergürebüz, 1947, s. 46; Kabacalı, 1989, s. 56).

⁷³ Şen, 1995, s. 51; Evliyagil, 2005, s. 11.

Bazı kaynaklarda matbaanın yaklaşık 300 yıl geciktiği yazılmakta bazılarında ise kesin sayı verilmektedir. Yazarlardan bir tanesi Hüseyin Gazi Topdemir'dir. Matbaanın 274 yıl geciktiğini söylemektedir. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Topdemir, 2002, s. 27).

⁷⁴ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 150; Topdemir, 2002, s. 21.

⁷⁵ İsmet Binark, "Türkiye'ye Matbaanın Geç Girişinin Sebepleri Üzerine", *Türk Kültürü*, Sayı 61-72, Yıl 6, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1967-1968, s. 301.

fermanına uyarak basım işlerini tekrar yasakladığını, bu yasağın III. Ahmet zamanında ve Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın etkisiyle kaldırılabilildiğini savunmaktadır.⁷⁶

Selim Nüzhet Gerçek ise II. Bayezit zamanında İstanbul'da ve Selanik'te on dokuz kitabın, Yavuz Sultan Selim zamanında ise otuz üç kitabın basıldığını⁷⁷ ve bu kitapların çoğunun ilk sayfalarında İbranice olarak “*Sultan Bayezidi Sani saltanatının gölgesi altında*”, “*Sultan Selimi evvel saltanatının gölgesi altında*” cümlelerinin yer aldığını söylemektedir. Devamında ise parantez içinde ünlem işareti koyarak yazmış olduğu “*Bayezit zamanında idam tehdidinin (!) kitap neşrine mani olamadığı anlaşılıyor.*”⁷⁸ cümlesi yer almaktadır. Bu cümleyle idam cezası konusuna manidar bir göndermede bulunduğu hissedilmektedir. Ayrıca ‘*Matbaacılığın 250. Kuruluş Yıldönümüne Armağandır*’ adlı kaynakta ise Avrupalı yazarların, II. Bayezid’in 1483 yılında matbu kitap basımını yasaklayan ve aksini yapanların idam edileceğine dair bir fermanın çıkartıldığını ve bu fermanın I. Selim tarafından onaylandığını fakat bunları bir belge ileri sürmeden beyan ettiklerini ifade etmektedir. Bu ya da buna benzer bir fermana rastlanmadığını da eklemiştir.⁷⁹

Matbaanın Osmanlı’ya geç girmesi ile ilgili birçok fikirler ortaya konulmaktadır. Belgelerden ve ayrıntılı çalışmalardan ulaşılan sonuçlar doğrultusunda genellikle hattatlık mesleğinin yaygın ve geleneksel bir uğraş olarak etkin olması, dini tutuculuk, teknik ve ekonomik yetersizlik, toplumun hazır olmaması, yazma eserlere olan beğeni ve bağlılık, idarecilerin tutucu anlayışı ve üstünlük duygusu, okuma-yazma oranının düşüklüğü gibi nedenlere bağlı olarak matbaanın geri plana itildiği izlenimi verilmektedir.⁸⁰ Gecikmenin gerçek nedeninin ya da nedenlerinin belirlenebilmesinde bu konuların üzerinde durulmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

⁷⁶ Gürcan, 1997, s. 10; Ergürbüz, 1947, s. 17-18.

⁷⁷ Gerçek, 1939, s. 27; Binark, 1967-1968, s. 302; Kabacalı, 1989, s. 22.

⁷⁸ Gerçek, 1939, s. 27; Kabacalı, 1989, s. 22.

⁷⁹ *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basım*, 1979, s. 20; Kabacalı, 1989, s. 11-12.

⁸⁰ Binark, 1967-1968, s. 295; Topdemir, 2002, s. 27; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 153; Cihan, *a.g.t.*, s. 127.

1- Hattatların Etkisi

Matbaanın Osmanlı'ya gelmesiyle bazı zümrelerde zor duruma düşme korkusu ortaya çıkmıştır. Toplumun entelektüel yaşamını, eğitim ve kültürünü kendi kontrolleri altında bulunduran bu zümreler “din” anlamını kalkan olarak kullanıp matbaaya karşı bir mücadeleye girmişlerdir.⁸¹ Din kitaplarının basılmasıyla günah işleneceğini bahane eden bu kimselerin matbaanın açılmasına karşı koymalarındaki asıl sebep şahsi menfaatleridir.⁸² Çünkü birçoğu geçimlerini el ile kitap yazarak sağlıyordu.⁸³ Matbaa açılınca kendi menfaatlerine zarar geleceğini düşündükleri için din konusunu ortaya atarak kendilerini garanti altına almaya çalışmışlardı.⁸⁴

Hattatlar matbaaya ruhsat verileceğini ilk duydukları zaman telaş edip karşı çıkmışlar, kâğıt, kalem, alet ve edevatlarını tabuta koyup cenaze alayı düzenleyerek, başkent sokaklarında matbaayı protesto etmişlerdir. Ancak ruhsatın sadece müspet ilimlere verileceğini öğrenince çok çabuk sessizliğe çekilmişlerdir.⁸⁵

Osmanlı Devletinin toplumsal hayatına bakıldığında her çeşit esnaf ve sanatkârların loncalara ayrıldığını görülmektedir. Bu loncalar kendi aralarında örf ve adetlere sahip olup, iş ve sanat ahlakını muhafaza ederek, işçileri yetiştirip kendi bünyesinde himaye etmekteydi. Bu loncalara bağlı olan hattatlar ve müzehhipler, matbaanın Osmanlı'ya girmesi durumunda, haklı olarak mesleklerini kaybetme korkusu yaşamışlardır.⁸⁶ Fakat bu görüş, tahmine dayalı bir yaklaşımdan öteye geçmemektedir. Böyle olmuş olsa bile matbaa, ilk icat edildiği yıllarda Avrupa'da da tepkiyle karşılanmış, Paris'te 6000 müstensih ve kitap ressamı işlerini kaybetme korkusuyla matbaaya şeytani bir sanat gözüyle bakmışlar ve tepki göstermişlerdir.⁸⁷

---

⁸¹ Evliyagil, 2005, s. 28; *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, 1979, s. 21.

⁸² Erçin, 1944, s. 7; Binark, 1967-1968, s. 298.

⁸³ Sertoğlu, 1974, s. 10; Erçin, 1944, s. 7.

⁸⁴ Erçin, 1944, s. 7.

⁸⁵ Şen, 1995, s. 53; Gerçek, 1939, s. 58-59; *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, 1979, s. 25; Kabacalı, 1989, s. 42; Öcal, 1971, s. 139.

⁸⁶ Binark, 1967-1968, s. 300; Şen, 1995, s. 53; Babinger, 2004, s. 9.

⁸⁷ Beydilli, “Matbaa”, *DİA*, c. 28, s. 108.

Farklı kaynaklarda hattatların sayısının İstanbul'da yaklaşık 15.000 kadar olduğu, tüm ülkede ise yaklaşık 90.000'e ulaştığı yazılmaktadır.⁸⁸ Bu rakamlardan farklı olarak Kemal Beydilli, Osmanlı topraklarının tamamında 80.000 hattatın bulunduğunu, bunlardan sadece 6.000 kadarının İstanbul'da ikamet ettiğini söylemektedir.⁸⁹ Sayı ne olursa olsun hattatlıkla uğraşan hatırı sayılır bir zümrenin var olduğu görülmektedir. Sadece bu nedene bakarak matbaanın Osmanlı'ya yaklaşık 300 yıl kadar geç girmesi ile hattatların etkisi arasında sıkı bir ilişki kurmak doğru olmamaktadır.⁹⁰ Çünkü İbrahim Müteferrika 13 yıl içinde 23 cilt halinde toplam 17 eser basmıştır ve bu eserlerin toplam adedi 12.500'dür.⁹¹ Bu rakam hattatlık mesleğini ortadan kaldıracak kadar çok değildir. Ayrıca matbaa açıldıktan sonrada hattatlığın devam ettiği de bilinmektedir.⁹²

2- Dini Tutuculuk

Matbaa Osmanlı'ya girmeden önce Avrupa'da Arapça, Türkçe ve Farsça eserler de basılıyordu. Bu eserlerin Osmanlı topraklarına girmesine mani olmaya çalışsalar da, bunu engelleyememişlerdir. Bununla birlikte aynı tarihlerde Osmanlı sınırlarında İbranice, Latince ve Yunanca kitaplar basan azınlıklara ait matbaaların mevcudiyeti de bilinmektedir.⁹³

Hüseyin Gazi Topdemir, 1880 yılında Mısır'da yapılan kazılarda M.S. 900-1350 yılları arasında basıldığı sanılan Kur'an sayfalarının bulunduğunu iddia etmektedir. Kur'an bile her hangi bir baskı tekniği ile çoğaltılabilmişse matbaayı dinsel kaygılardan dolayı reddetmek pek de mantıklı gelmemektedir.⁹⁴

⁸⁸ *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, 1979, s. 21; Topdemir, 2002, s. 28; Binark, 1967-1968, s. 300; Şen, 1995, s. 52.

⁸⁹ Beydilli, "Matbaa", DİA, c. 28, s. 108.

⁹⁰ Topdemir, 2002, s. 28; Evliyagil, 2005, s. 11; Şen, 1995, s. 51.

⁹¹ Topdemir, 2002, s. 28; Osman Ersoy, "İlk Türk Basımevi'nde Basılan Kitapların Fiyatları", *Türk Kütüphaneciler Derneği Basın Ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1979, s. 69; Simonffy, 1945, s. 16.

⁹² Topdemir, 2002, s. 28; Beydilli, "Matbaa", DİA, c. 28, s. 108.

⁹³ Evliyagil, 2005, s. 28; *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, 1979, s. 20-21; Gürcan, 1997, s. 10.

⁹⁴ Topdemir, 2002, s. 28.

İbrahim Müteferrika matbaanın kurulması için padişahın dinsel içerikli kitapların basılmaması koşuluyla izin istemiştir.⁹⁵ Bunu göz önünde bulunduracak olursak, matbaanın Osmanlı'ya geç girmesinde bu durumun asıl nedeni oluşturmadığını görmekteyiz. Çünkü yaklaşık 300 yıl öncede din içerikli kitapları basmama koşuluyla matbaa için kolaylıkla izin alınabilirdi. Halk daha çok dini kitapları talep etmekte idi; fakat dini kitapların basılmaması matbaanın kurulmasına bir engel olmamış, sadece gelişmesini yavaşlatmıştır. Yukarıda, basılan eserlerin sayısına değinerek, sayının az olduğunu görmüştük.⁹⁶

Şeyhülislam Şeyh Abdullah Efendi'nin vermiş olduğu fetva da açıkça “dini kitap basılmaması” ibaresinin bulunmaması,⁹⁷ matbaayı faydalı olarak tanımlaması⁹⁸ ve de ilmiye zümresine mensup 11 ulemayı kitapların tashihi için görevlendirmesi,⁹⁹ Osmanlı Devleti'nin matbaayı dini tutuculuktan dolayı kabul etmediği fikrini önemli ölçüde geçersiz kılmaktadır.¹⁰⁰ Dini kitabın basılmaması ibaresi padişahın vermiş olduğu Hatt-ı Hümayûn'da yer almaktadır.¹⁰¹ Ayrıca 1730 yılında Damat İbrahim Paşa'nın öldürülmesiyle sonuçlanan Patrona Halil İsyanı esnasında matbaaya zarar verilmemesi, kitap basmaya devam etmesi ilmiye zümresinin matbaaya karşı olumsuz bir tavır almadıklarını göstermektedir. Eğer ulemalar matbaanın kurulduğu dönemlerde tepki göstermiş olsalardı, isyandan istifade edip matbaayı kapatmaya çalışırlardı. Oysa böyle bir durum ortaya çıkmamıştır.¹⁰² Bu durum da matbaanın toplum tarafından kabul görmeyişinin sebebinin daha çok siyasi ve toplumsal koşullar olduğunu göstermektedir.¹⁰³

---

⁹⁵ Topdemir, 2002, s. 28-29; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 147.

⁹⁶ Topdemir, 2002, s. 28-29.

⁹⁷ Nuhoğlu, 1979, s. 120; Topdemir, 2002, s. 29.

⁹⁸ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 153.

⁹⁹ Cihan, *a.g.t.*, s. 128-129; *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, 1979, s. 26; Beydilli, “Matbaa”, *DİA*, c. 28, s. 108.

¹⁰⁰ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 147; Topdemir, 2002, s. 29.

¹⁰¹ Topdemir, 2002, s. 29; *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, 1979, s. 26.

¹⁰² Cihan, *a.g.t.*, s. 129.

¹⁰³ Topdemir, 2002, s. 29.

3- Teknik ve Ekonomik Yetersizlik

Teknik nedenlerin başında tarihimiz boyunca temel bir sorun olarak varlığını hissettiren ve hala günümüzde de tam olarak çözüme kavuşturulamayan kâğıt sorunu yer almaktadır. İlk zamanlar kâğıdı Avrupa'dan getiren Müteferrika, daha sonra 1744 yılında Yalova'ya bir kâğıt fabrikası açarak, bu sorunu az da olsa gidermiştir.¹⁰⁴

Matbaanın Osmanlı'ya geç gelmesinin diğer nedenini ise ekonomik sebepler oluşturmaktadır. İmparatorluğun bünyesinde elle kitap yazarak geçinen hattatların bir anda boşa kalmasıyla devlete yük olacakları aşikârdır. Ayrıca boşa kalmaları durumunda devletin içinde huzursuzluklara ve sıkıntılara da yol açacağı tahmin edilebilir.¹⁰⁵ Bu sorunların ortaya çıkacağı bilindiği için padişah sadece müspet ilimlere müsaade etmiştir.¹⁰⁶

Diğer bir neden ise matbaacılık konusunda yetişmiş teknik elemanın olmayışıdır.¹⁰⁷ Müteferrika matbaayı kurmak için Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'ya dilekçe vermiş ve bu dilekçede ismi geçen Yona adlı Yahudi ustanın çalıştırılması için izin istemiştir.¹⁰⁸ İlk zamanlar matbaadan anlayan teknik elemanın bulunamaması, Müteferrika'yı Yahudi Yona'ya yöneltmiştir.¹⁰⁹

Bir diğer teknik neden ise alfabe sisteminden kaynaklanmaktadır. Arap Alfabesinde hareke kullanılmaması ve sesli harflerin sadece üç harfle karşılanmaya çalışılması, bazı kelimelerin birçok şekilde okunmasına yol açmıştır. Bu nedenlerden dolayı Arap alfabesinin sadece matbaayı değil, eğitim ve öğretimin yaygınlaşmasını ve etkin olmasını önlediğine yönelik tartışmalar bulunmaktadır.¹¹⁰

Az harfli bir alfabe sisteminin kullanılması matbaanın gelişip yaygınlaşmasında büyük önem taşımaktadır. Konuya bu açıdan baktığımızda Arap alfabesinin zorluğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü alfabenin her harfinin kullanıldığı yere göre değişen dört farklı şekli bulunmaktadır. Bir harf kelimenin başında, ortasında, sonunda ve tek başına

¹⁰⁴ Topdemir, 2002, s. 29; Kabacalı, 1989, s. 123.

¹⁰⁵ Evliyagil, 2005, s. 12; Şen, 1995, s. 52; Beydilli, "Matbaa", DİA, c. 28, s. 108.

¹⁰⁶ Beydilli, "Matbaa", DİA, c. 28, s. 108; Yılmaz, 2005, s. 54.

¹⁰⁷ Cihan, *a.g.t.*, s. 127; Topdemir, 2002, s. 29; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 150.

¹⁰⁸ Topdemir, 2002, s. 24; Gerçek, 1939, s. 53-57; Kut, "Matbaalar", c. 5, s. 308; Sabev, 2006, s. 139-140; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 149-150.

¹⁰⁹ Topdemir, 2002, s. 29-30; Yılmaz, 2005, s. 53-54.

¹¹⁰ Topdemir, 2002, s. 30-31.

kullanıldığı zaman farklı bir şekil almaktadır. Osmanlıca alfabesi 31 harften oluşmasına rağmen, alfabenin farklı kullanımlarından dolayı bu sayı 124’de çıkmaktadır.¹¹¹ Durum böyle olunca İbrahim Müteferrika’nın alfabe-yi basım tekniğine uygun hale getirmesi büyük bir başarının göstergesidir.¹¹²

4- Toplumun Hazır Olmaması

Osmanlı Devleti’nde okuma yazmanın yaygınlaşmaması ve etkin olmaması matbaaya karşı bir ihtiyacın duyulmamasına neden olmuştur. Matbaanın icadının daha ilk yıllarında, toplumsal açıdan bir gereksinim duyulmuş olsaydı, bu tekniği merak edip, öğrenmek isteyen birileri mutlaka ortaya çıkacaktı.¹¹³ 300 yıla yakın bir gecikmeden sonra Osmanlı Devleti’ne giren matbaa, aslında Müteferrika’nın naçizane bir girişimidir. Müteferrika öldükten sonra matbaanın faaliyet gösterememesi, uzun süre öyle kalması bunun bir göstergesidir. Bu da halkın destek vermemesinden kaynaklanmıştır. Çünkü halk bilgiye ihtiyaç duymamıştır. Bilgiye ihtiyacı olan kesim ise hattatların yardımıyla istediğini elde edebilmektedir.¹¹⁴ Öyle ki okumaya ve bilgiye olan ilgi, dolaylı olarak kitaba beraberinde ise matbaaya olan talebi sağlamaktadır.¹¹⁵

Bir diğer sebep ise Osmanlı Devleti’nin çöküşüne kadar olan süre zarfında, Avrupa üzerinde siyasi, askeri ve fikri üstünlüğünü kabul ettirmiş olmasıydı. Matbaa, Osmanlı için faydalı olsa da, kendisini Batıdan üstün gördüğü için, Batı’nın icatlarından faydalanmak, onların etkisinde kalmak ve onlardan herhangi bir şey almak istememiştir. Bu durumda sınırları içindeki her hangi bir tebaasının dahi kendilerine ağır geleceğinden dolayı Avrupa’dan bir şey alması beklenemezdi.¹¹⁶ Osmanlı’nın bu tavrı Batıdan yenilikleri almak için yaklaşık 300 yılın geçmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti doğrularıyla ve yanlışlarıyla, tarihini tek başına inşa etmiştir. Buna birde şevket ve heybeti de eklenince devletin yenilmezlik düşüncesiyle hareket

---

¹¹¹Topdemir, 2002, s. 32.

¹¹² Topdemir, 2002, s. 30.

¹¹³ Topdemir, 2002, s. 32.

¹¹⁴ Topdemir, 2002, s. 35.

¹¹⁵ Topdemir, 2002, s. 32.

¹¹⁶ Şen, 1995, s. 52; Binark, 1967-1968, s. 299.

etmesi,¹¹⁷ Batı'yı küçük görmesine, onların gerek fikirlerini, gerekse tekniklerini kendine yaklaştırmamasına neden olmuştur. Bu durum, milletin gururu ve yenilmezlik düşüncesini iliğine, kemiğine kadar hissetmesinden kaynaklanmaktadır.¹¹⁸

5- Yazma Eserlerin Beğenilmesi

Yazma kitaba verilen ilgi ve önem çok eskilere dayanmaktadır.¹¹⁹ O dönemde tahsil görenler, yazma kitaba alışkın olduğu için¹²⁰ matbaada basılan bir kitabın okuma açısından daha kolay olduğunu kabul etse de, okunması daha zor olan bir yazıyla da yazılmış olsa, yazma eseri en güzel basma eserlere tercih etmişlerdir.¹²¹ Bu nedenle yazma kültürüne olan sadakat, gelenek-göreneklerine olan bağlılık ve arz-talep dengesi Osmanlı'nın matbaayı uzun süre tercih etmemelerine neden olmuştur.¹²² Matbaaya karşı olan bu düşünce ve tepkiler sadece Osmanlı'da değil, Avrupa'da da görülmüştür. Batı'da bazı dönemlerde çeşitli alanlardaki yeniliklere karşı direnmeler görülmüştür. Urbino Hükümdarı Federigo, basılmış bir kitaba sahip olmanın utanç verici bir durum olduğunu söylemiştir. Ayrıca aynı hükümdar, Hümanizm ve Rönesans'ın bilgi ve düşüncesinin basım yoluyla yayılmasını da istemiştir. Fakat gerek kilise gerekse devlet işlerinin başında bulunanlar, bundan korktuğu için matbaada sadece din ile ilgili kitapların basılması için çaba göstermişlerdir.¹²³

O dönemin estetik anlayışındaki hoşluk ve güzelliği, insanda uyandırdığı hissi hesaba katmak gerekmektedir. Çünkü okuyucu gözü ve gönü okşayan bir güzellikteki eserin hat, ebat, tezyin ve tezhibindeki hoşluk ve güzelliği, o günün matbu eserlerinde bulamıyordu.¹²⁴ Matbaanın icat edildiği dönemlerde Osmanlı sanat, tezhip, tezyin gibi daha birçok alanda zirvedeydi.¹²⁵ Ayrıca yazma eserler, ustalarının sanat eseri olarak da

¹¹⁷ Şen, 1995, s. 52.

¹¹⁸ Binark, 1967-1968, s. 299.

¹¹⁹ Binark, 1967-1968, s. 300.

¹²⁰ *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, 1979, s. 21.

¹²¹ Sertoğlu, 1974, s. 10; Binark, 1967-1968, s. 300.

¹²² Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 153.

¹²³ Binark, 1967-1968, s. 301.

¹²⁴ Gerçek, 1939, s. 34; Şen, 1995, s. 53; M. Uğur Derman, "Yazı San'atının Eski Matbaacılığımıza Akisleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1979, s. 97; Babinger, 2004, s. 9.

¹²⁵ Şen, 1995, s. 53.

değer taşımaktadır. Matbu bir kitap, hattatın elinden çıkmış, minyatürlerle bezenmiş bir yazma eserin yanında sönük ve gösterişsiz kalmaktadır.¹²⁶ Tüm bu nedenler matbaanın gecikmesine dolaylı da olsa tesir etmiştir.¹²⁷

---

¹²⁶ *Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, 1979, s. 21; Şen, 1995, s. 53.

¹²⁷ Şen, 1995, s. 53.

II. BÖLÜM

18. YÜZYILDA KURULAN MATBAALAR VE BU MATBAALARDA BASILAN ESERLER

A- 18. YÜZYILDA KURULAN MATBAALAR

Müteferrika Matbaası olarak isimlendirilen ilk matbaa, açıldığı yıldan kapanıncaya kadar süreklilik göstermemiş, bazen faaliyete geçirilmiş bazen de atıl duruma düşmüştür. Bu yüzden 18. yüzyılda kurulan matbaaların olumlu veya olumsuz etkilendiği dönemleri yıllara göre ayırmak daha uygun olmaktadır. Daha önceki bölümde bahsedildiği gibi ilk matbaa İbrahim Müteferrika tarafından 1727 yılında kurulmuş, 1745 tarihine kadar devam etmiştir.

1- 1727-1745 Yılları (İbrahim Müteferrika)

1727-1745 yılları arasında matbaanın Osmanlı'ya nasıl girdiğine ve kurulup devam ettiğine *Matbaanın Osmanlıya Girişi* başlığı altında detaylı olarak değinmiş bulunmaktayız.

2- 1747-1782 Yılları (Duraklama)

İbrahim Müteferrika'nın ölümünden sonra matbaa iki yıl çalıştırılmamıştır.¹²⁸ Bu iki yıllık duraklama döneminden sonra Müteferrika İbrahim Efendi'nin damadı olduğu tahmin edilen¹²⁹ ve aynı zamanda kalfalığını yapan Rumeli kadılarından Kadı İbrahim Efendi ile arkadaşı Anadolu Kadılarında Kadı Ahmed Efendi, 1747 yılında Sultan I. Mahmud'dan kendi adlarına matbaayı işletme fermanı almışlarsa da, bilinmeyen nedenlerden dolayı matbaayı hemen işletmeye açamamışlardır.¹³⁰ İki arkadaş, Sultan III. Osman'ın tahta geçtiği 1754 yılında kendi adlarına olan işletme

¹²⁸ Ertuğ, *Müteferrika Matbaasından Sonraki Matbaalarımız*, 1977, s. 36.

¹²⁹ Baysal, 1968, s. 58; Sertoğlu, 1974, s. 14.

¹³⁰ Sertoğlu, 1974, s. 14; Cihan, *a.g.t.*, s. 129; Kabacalı, 1989, s. 57; Ergürbüz, 1947, s. 47; Ertuğ, *Müteferrika Matbaasından Sonraki Matbaalarımız*, 1977, s. 36; Baysal, 1968, s. 58; Kut, 1996, s. 8.

fermanını yenileterek matbaayı faaliyete geçirmişlerdir. Ertesi yıl çok satıldığı için baskısı bulunmayan Vankulu Lügatinin her iki cildinin ikinci baskıları yapılmıştır. Fakat Kadı İbrahim Efendi'nin ölümü üzerine matbaa tekrar 27 yıllık bir duraklama dönemine girmiştir.¹³¹

3- 1783-1795 Yılları (Raşid ve Vasıf Efendiler)

Araç gereçlerin kullanılamaz hale gelmeye başlaması ve Fransız elçiliğince satın alınmak istenmesinin¹³² duyulması üzerine Sultan I. Abdülhamid, bu hayırlı işi canlandırmak ve matbaanın Fransız elçiliğine geçmesini önlemek için Divan-ı Hümayun'dan Beylikçi Reşid Efendi ile Vak'anüvis Vasıf Efendi'yi teşvik etmiştir.¹³³ Onlarda matbaanın alet ve edevatını Kadı İbrahim Efendi'nin mirasçılarından satın almışlardır. Bunun üzerine 1783 yılında Beylikçi Reşid ile Vak'anüvis Vasıf Efendilere matbaanın işletilmesi için I. Abdülhamid tarafından ferman verilmiştir.¹³⁴ Matbaanın eksiklerini tamamladıktan sonra matbaayı faaliyete geçirmişler ve Tarihçi Sami, Mehmed Subhi, Şakir Efendilerin eserlerini bir araya toplayarak tek cilt halinde basmışlardır. Ertesi yıl ise Süleyman İzzi Efendi'nin *İzzi Tarihi* adındaki eserini yayınlamışlardır. Bu eserin basımından sonra Vasıf Efendi ortaklıktan ayrıldığı için matbaanın idaresi Raşid Efendi'ye kalmıştır. 1785 yılında *İ'rab-ül-Kafiye* adlı dil kitabı basıldıktan sonra matbaanın faaliyeti sekiz yıl durdurulmuştur.¹³⁵

Sultan III. Selim'in isteği üzerine subay okullarında duyulan ders kitabı ihtiyacını karşılamak için üç askeri eser basılmıştır. Bunlar Konstantin İpsilanti tarafından Türkçe'ye çevrilen Fenn-i Harb, Fenn-i Lağım ve Fenn-i Muhasara adlı eserlerdir.¹³⁶ Bu son basılan eserlerin baskıları özensiz, harfleri oldukça okunaksız ve kırık döküktür. Bu baskılardan sonra Müteferrika Matbaası kesin olarak kapanmıştır.¹³⁷

¹³¹ Ertuğ, *Müteferrika Matbaasından Sonraki Matbaalarımız*, 1977, s. 36; Sertoğlu, 1974, s. 14; Ergürebüz, 1947, s. 47; Kabacalı, 1989, s. 57; Baysal, 1968, s. 58; Cihan, *a.g.t.*, s. 132.

¹³² Kut, 1996, s. 9; Sertoğlu, 1974, s. 14; Kabacalı, 1989, s. 57; Baysal, 1968, s. 59.

¹³³ Ertuğ, *Müteferrika Matbaasından Sonraki Matbaalarımız*, 1977, s. 36; Kabacalı, 1989, s. 58.

¹³⁴ Baysal, 1968, s. 59; Kabacalı, 1989, s. 58; Ergürebüz, 1947, s. 47-48; Sertoğlu, 1974, s. 14; Kut, 1996, s. 9; Ertuğ, *Müteferrika Matbaasından Sonraki Matbaalarımız*, 1977, s. 36.

¹³⁵ Ertuğ, *Müteferrika Matbaasından Sonraki Matbaalarımız*, 1977, s. 36; Sertoğlu, 1974, s. 14.

¹³⁶ Sertoğlu, 1974, s. 14; Toderini, 1990, s. 122.

¹³⁷ Ertuğ, *Müteferrika Matbaasından Sonraki Matbaalarımız*, 1977, s. 36; Toderini, 1990, s. 122.

4- 1795 -1802 Yılları (2. Basımevi Mühendishane Matbaası)

Sadrazam Ragıp Paşa'nın (1757- 1763) çabalarıyla yarı gizli olarak açılan Askeri Mühendishane, 1795 yılında III. Selim'in isteğiyle açıkça öğretim yapan bir kurum haline getirilmiştir.¹³⁸ Sayıları artan öğrencilerin ders kitabı ihtiyacı ortaya çıkınca bünyesinde bir matbaanın gerekli olduğu anlaşılmış ve bunun üzerine Raşid Efendi'nin matbaası satın alınmıştır.¹³⁹ Ayrıca aletlerle birlikte basılmış olan 316 cilt kitap 7,500 kuruşa satın alınıp Mühendishane'ye verilmiştir.¹⁴⁰

Müteferrika matbaası yarı resmi bir durumda iken Mühendishane matbaası ise resmi olarak kurulan ilk devlet matbaası olmuştur.¹⁴¹ Matbaanın başına mühendishanede geometri öğretmeni olarak görev yapan Abdullah Efendi getirilmiştir.¹⁴² Matbaanın adı, basmış olduğu kitaplarda “Dârü't-Tıbaatü'l-Mamuretü's-Sultaniye”, “Dârü't-Tıbaatü'l-Sultaniye” ya da “Dârü't-Tıbaatü'l-Mamure” olarak geçmektedir. Matbaada kullanılan hurufatların İbrahim Müteferrika matbaasındakilerden daha küçük puntolu ve daha okunaklı olduğu görülmektedir.¹⁴³ Ayrıca Fransız Elçiliğinden yabancı dilde basılacak kitaplar için Fransız hurufatı satın alınıp, Reisülküttap Mahmud Raif Efendi'nin *Tableau des nouveaux reglemens de l'Empire Ottoman* adlı kitabı Fransızca olarak basılan ilk kitap olmuştur.¹⁴⁴

Mühendishane matbaasında basılan eserlerde resim ve şekillere daha fazla yer verilmiştir. Yazma kitaplardaki gibi süsleme amaçlı minyatür, tezhip vb. yerine daha çok bilginin kolay anlaşılması amacıyla resim, şekil ve haritalar yerleştirilmiştir.¹⁴⁵

¹³⁸ Ertuğ, *Müteferrika Matbaasından Sonraki Matbaalarımız*, 1977, s. 37.

¹³⁹ Baysal, 1968, s. 62; Kut, 1996, s. 9.

¹⁴⁰ Kut, 1996, s. 9.

¹⁴¹ Sertoğlu, 1974, s. 15.

¹⁴² Baysal, 1968, s. 61; Kut, 1996, s. 9; Ertuğ, *Müteferrika Matbaasından Sonraki Matbaalarımız*, 1977, s. 36; Kabacalı, 1989, s. 71; Sertoğlu, 1974, s. 15.

¹⁴³ Kabacalı, 1989, s. 71; Toderini, 1990, s. 125.

¹⁴⁴ Kut, 1996, s. 10; Baysal, 1968, s. 62.

¹⁴⁵ Kabacalı, 1989, s. 71.

B- MATBAALARDA BASILAN ESERLERİN TÜRLERİ

Müteferrika İbrahim, hayatta bulunduğu süre içerisinde 4 harita, 17 kitap yayınlamış, Müteferrika'dan sonra dört tanesinin tarihi kesin olmamakla birlikte toplam 16 kitap basılmıştır.

İbrahim Müteferrika'nın kalıp kullanarak basmış olduğu dört haritadan biri Marmara Haritasıdır. Şimşir kalıp* üzerine hakkedilen 1719-1720 tarihli harita 190 x 430 mm ebadındadır.¹⁴⁶ İkinci harita ise Karadeniz Haritasıdır. Dört ayrı bakır kalıp üstüne hakkedilen 1724-25 tarihli harita 650 x 1000 mm ebadındadır.¹⁴⁷ Sonradan renklendirilen harita yeşil bez üzerine yapıştırılmıştır.¹⁴⁸ Üçüncü haritası ise 1729-30 tarihli olan İran Haritasıdır. 480 x 580 mm ebadında olan harita dört bakır kalıp üzerine hakkedilmiş olup sonradan renklendirilmiştir.¹⁴⁹ Kenarında 'Dar-üt Tıbaa'-ül Mamure', 'Kostantiniye' kaydı ve sol alt köşesinde ise İbrahim Müteferrika'nın adı bulunmaktadır.¹⁵⁰ En son basmış olduğu harita ise Mısır Haritasıdır. 17 Haziran 1730 tarihli olan harita 395 x 495 mm ebadında olup bakır kalıp üzerine hakkedilmiştir. Harita siyah-beyaz olarak basılmıştır.¹⁵¹

İbrahim Müteferrika'nın basmış olduğu kitapların adları, konusu, tarihi ve fiyatı sırasıyla aşağıdaki tabloda verilmiştir. (Resim 3)

Eserlerin Adları	Konusu	Tarihi	Fiyatı
Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügati) I-II. Cilt	Sözlük	1729	Ciltsiz 35 Kuruş Ciltli ve Tezhipli 40 Kuruş
Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr	Askerlik	1729	3 Kuruş

* Şimşir Kalıp: Şimşir zor büyüyen bir nevi bodur ağaçtır. Şimşir kalıp ise bu ağaçtan takoz oluşturularak üzerine resimlerin klişelerin kazılarak yapıldığı kalıptır. (Bkz. Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, c. 4, s. 1884).

¹⁴⁶ Hüseyin Gazi Topdemir eserin ebadının 190 x 485 olduğunu söylemektedir. (Bkz. Topdemir, 2002, s. 49); Kut, 1996, s. 22; Ersoy, 1959, s. 37.

¹⁴⁷ Hüseyin Gazi Topdemir eserin 650 x 950 mm ebatlarında olduğunu söylemektedir. (Bkz. Topdemir, 2002, s. 49); Ersoy, 1959, s. 37; Kut, 1996, s. 24.

¹⁴⁸ Kut, 1996, s. 24.

¹⁴⁹ Kut, 1996, s. 26.

¹⁵⁰ Ersoy, 1959, s. 37.

¹⁵¹ Kut, 1996, s. 28.

Târih-i Seyyâh	Tarih	1729	3 Kuruş
Tarihü'l-Hindi'l-Garbî	Tarih	1730	3 Kuruş
Târîh-i Timûr Gürkan	Tarih	1730	3 Kuruş
Târîh-i Mısri'l-Cedid Târîh-i Mısri'l-Kadîm	Tarih	1730	3 Kuruş
Gülşen-i Hulefâ	Tarih	1730	3 Kuruş veya 5 Kuruş
Grammaire Turque	Dil	1730	3 Kuruş
Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem	Siyaset	1732	1 Kuruş
Füzyûzât-ı Mıknâtsiyye	Fen	1732	1 Kuruş
Kitâb-ı Cihânnümâ	Coğrafya	1732	Ciltsiz 30 Kuruş Ciltli ve Tezhipli 44 Kuruş
Takvîmü't-Tevârîh	Tarih	1733	3 Kuruş veya 5 Kuruş
Târîh-i Na'îmâ	Tarih	1734	30-35 Kuruş
Târîh-i Râşid	Tarih	1741	30-40 Kuruş (Târîh-i Çelebi-zâde ile)
Târîh-i Çelebi-zâde	Tarih	1741	30-40 Kuruş (Târîh-i Râşid ile)
Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna	Tarih	1741	1 Kuruş veya 3 Kuruş
Lisânü'l-'Acem (Ferheng-i Şu'ûri)	Sözlük	1741	Ciltsiz 40 Kuruş Ciltli ve Tezhipli 44 Kuruş

Resim 3: İbrahim Müteferrika'nın Basmış Olduğu Eserler

İbrahim Müteferrika'dan sonra basılmış olan kitapların adları, konusu, tarihi ve fiyatı sırasıyla aşağıdaki tabloda verilmiştir. (Resim 4)

Eserlerin Adları	Konusu	Tarihi	Fiyatı
Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügatı) I-II. Cilt	Sözlük	1756	-
Târîh-i Samî Şâkîr ve Suphî	Tarih	1784	20 Kuruş
Târîh-i İzzî	Tarih	1784	25 Kuruş
İ'râbü'l-Kâfiye	Sözlük	1786	-

Fenn-i Harb	Askerlik	1792-93	-
Fenn-i Lağım	Askerlik	1793	-
Fenn-i Muhasara	Askerlik	1794	-
Mehâhü'l-Miyâh	Fen	1797	-
Logaritma Cetveli	Fen	1798 ?	-
Humbara Cetveli	Fen	1798 ?	-
Tûl-ı Arz Cetveli (Tefâvüt-i 'Arz)	Fen	?	-
Usûl-i Hendese	Fen	1797 ?	-
Tuhfe-i Vehbî	Dil	1798	-
Tableau des Nouveaux Reglemens de L'Empire Ottoman	Siyaset	1798	-
Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'	Dil	1799	-
Tuhfe Şerhi	Dil	1800	-

Resim 4: İbrahim Müteferrika'dan Sonra Basılmış Olan Eserler

C- MATBAALARDA BASILAN ESERLER

Müteferrika İbrahim Efendi, matbaayı kurma hususunda gayret, sebat ve azim göstermiştir. Bastığı eserlere baktığımız zaman da büyük bir itina ile eserleri seçtiğini görmekteyiz. Eserler, hacimleri itibariyle müstensihlerin elle yazarak çoğaltmaktan kaçındıkları kitaplar arasından seçilmiş, halk ile ilim adamlarınca aranan ve ilmi değeri yüksek eserlerden olmasına dikkat edilmiştir.¹⁵²

Müteferrika, matbaanın kuruluşundan önce hazırlanan *Vesiletü't-Tıba'a* adlı risalesinde matbaada ne tür kitaplar basmayı planladığını ve ilk eser olarak hangi eserin basılacağını bildirmiştir. Basılan eserlerin cildi, tezhibi, rengi, resim, harita, şekil, cetvel sayısı ve diğer özellikleri üstün olan nüshaların daha kıymetli olduğu görülmektedir. Müteferrika İbrahim Efendi'nin terekesindeki bilgilerden de yola çıkarak, aynı kitabın

¹⁵² Ertuğ, *Türk Matbaacılığı 250 Yaşında*, 1977, s. 39.

birkaç teknik değişiklikle birlikte, muhtemelen talebe göre hazırlandığı ifade edilebilir. Özellikle aynı kitabın, çerçevli veya çerçevesiz baskılarının bulunması bu durum için söz konusudur. Kitapların boyutlarındaki şaşırtıcı farklılıklar ise ciltlenme işlemiyle birlikte, basılan kâğıtların da belirli ölçülerinin bulunmamasıyla ilgili olabilmektedir. Eserlerin genelinde reddadeler* mevcuttur ve numaralı yapraklarda devam eden metinlerde aynı usul görülmektedir.

Yayımlanan bu kitaplar genellikle dörder sayfalık formalar** halinde ve günümüzde yüksek baskı tekniği olarak adlandırılan baskı yöntemiyle basılmıştır.¹⁵³

1- Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügati)

Özgün adı *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügati)* olan Arapça-Türkçe sözlüğü Ebu Nasr İsmail b. Hammad el-Cevheri yazmıştır. Türkçeye çevirisini ise Mehmed b. Mustafa el-Vani yapmıştır.¹⁵⁴

31 Ocak 1729, Kostantiniyye,¹⁵⁵ Darü't-Tıba'atı'l-Ma'mure basımlı olan eserin I. cildinin sayfa sayısı numaralı 18 yaprak, numaralı 666 sayfa; II. cildin ise numaralı 757 sayfadır (yanlış dizgi olarak 756 sayfa).¹⁵⁶

Eserin yaklaşık 4 kilo ağırlığı bulunmaktadır.¹⁵⁷ Ayrıca kitap dörder sayfalık formalar halinde basılmıştır.¹⁵⁸ Kitabın 220 x 330 mm,¹⁵⁹ 211,5 x 325 mm,¹⁶⁰ 215 x 330

---

* Reddade: İlk zamanlarda kitaplara sayfa numarasının koyulmamasından kaynaklanarak oluşturulan sayfa sırası yöntemidir. Bir sonraki sayfaya geçiş için, sonraki sayfanın ilk kelimesinin, önceki sayfanın sonunda ayrı satır olarak bulunmasıdır.

** Forma: Tek kâğıt tabaka üzerine basılan on altı sayfalık kırılmış kitap parçası.

¹⁵³ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 178-181.

¹⁵⁴ Binark, 1967-1968, s. 303-304; Ersoy, 1959, s. 38; Kabacalı, 1989, s. 47; Ersoy, 1979, s. 69-70; Şen, 1995, s. 63; Kut, 1996, s. 36; Öcal, 1971, s. 151; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 188; Topdemir, 2002, s. 39-40.

¹⁵⁵ Topdemir, 2002, s. 39; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 190; Kut, 1996, s. 36; Dana Sajdi, *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee, Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century*, Tauris Academic Studies, London, New York, 2007, s. 83; Kut, "Matbaalar", c. 5, s. 308; Ersoy, 1959, s. 38; Ersoy, 1979, s. 70; Şen, 1995, s. 63; Öcal, 1971, s. 151.

¹⁵⁶ Kut, 1996, s. 36; Şen, 1995, s. 63; Topdemir, 2002, s. 40.

¹⁵⁷ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 191; Toderini, 1990, s. 27.

¹⁵⁸ Topdemir, 2002, s. 40.

¹⁵⁹ Kabacalı, 1989, s. 47.

¹⁶⁰ Şen, 1995, s. 63.

mm¹⁶¹ ve 225 x 330 mm'lik¹⁶² farklı ebatları vardır. Basılı alının ebadı ise 260 x 150¹⁶³ mm'dir. Satır sayısı 33-34 arasında değişmekte fakat genelde 33 satır bulunmaktadır. Filigranlı Avrupa kâğıdı kullanılmıştır.¹⁶⁴

1000 adet basılmış olan eseri medrese öğrencileri kolay satın alabilsin diye sarayın emriyle eserin ciltsiz halinin 35 kuruş olması için ferman çıkartılmıştır.¹⁶⁵ Ciltli ve tezhipli hali 40 kuruş olarak satılmıştır.¹⁶⁶ Aynı eserin yazma nüshasının fiyatı ise 350 kuruştur.¹⁶⁷ O tarihlerde İbrahim Müteferrika bastığı bu kitabı satın alabilmesi için gündeliği 50 akçeden 70 gün çalışması gerekmektedir. 1 kuruş 100 akçe karşılığındadır. Ayrıca o dönemde 35 kuruş ile 7-8 koyun alınabilmektedir.¹⁶⁸

2- Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr

Katib Çelebi'nin, Osmanlı'nın deniz muharebelerini anlatan ve içinde haritalar bulunan¹⁶⁹ bu eser aynı yıl 29 Mayıs 1729 tarihinde Kostantiniyye,¹⁷⁰ Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure künyesiyle basılmıştır.¹⁷¹

Sayfa sayısına baktığımızda ise numarasız 8 yaprak + numaralı 75 yaprak + numarasız 2 yaprak + 4 harita + 1 şekil bulunmaktadır.¹⁷² Eserin 172 x 255 mm,¹⁷³ 170 x 247 mm¹⁷⁴ ve 180 x 260 mm'lik farklı ebatları bulunmaktadır. Basılı alanı ise 125 x

¹⁶¹ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 191

¹⁶² Kut, 1996, s. 36.

¹⁶³ Kabacalı, 1989, s. 47; Kut, 1996, s. 36.

¹⁶⁴ Kut, 1996, s. 36; Ersoy, 1959, s. 38.

¹⁶⁵ Toderini, 1990, s. 29; Topdemir, 2002, s. 40; Kabacalı, 1989, s. 47; Kut, 1996, s. 36; Ersoy, 1959, s. 39; Ersoy, 1979, s. 70; Ergürebüz, 1947, s. 30; Gerçek, 1939, s. 62.

¹⁶⁶ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 191.

¹⁶⁷ Topdemir, 2002, s. 40; Babinger, 2004, s. 18; Ergürebüz, 1947, s. 30; Simonffy, 1945, s. 7.

¹⁶⁸ Öcal, 1971, s. 152.

¹⁶⁹ Topdemir, 2002, s. 40; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 192; Kut, 1996, s. 36; Kabacalı, 1989, s. 48; Ergürebüz, 1947, s. 32; Şen, 1995, s. 63; Simonffy, 1945, s. 7; Toderini, 1990, s. 29.

¹⁷⁰ Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1959, s. 39; Ersoy, 1979, s. 70; Şen, 1995, s. 63; Kut, 1996, s. 38; Öcal, 1971, s. 152; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 194.

¹⁷¹ Ersoy, 1959, s. 39; Kut, 1996, s. 38; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 194.

¹⁷² Kut, 1996, s. 38; Gerçek, 1939, s. 63; Şen, 1995, s. 63; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 194-195; Topdemir, 2002, s. 41.

¹⁷³ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 195.

¹⁷⁴ Ersoy, 1959, s. 39.

195 mm ebadındadır.¹⁷⁵ Bir sayfada 25 satır bulunan eser filigranlı Avrupa kâğıdına basılmıştır.¹⁷⁶ 1000 Adet¹⁷⁷ basılan eserin tanesi 3 kuruşa satılmıştır.¹⁷⁸ Ayrıca 4 haritanın ve şeklin yerleri bazı baskılarda değiştirilmiştir.¹⁷⁹

3- Târih-i Seyyâh

Özgün adı *Târih-i Seyyâh der-Beyan-ı Zuhar-ı Ağvaniyan ve Sebeb-i İnhidam-ı Bina-i Devlet-i Şahan-ı Safeviyan* (Afganların Ortaya Çıkışı ve Safavi Şahlarının Devlet Binasının Çöküş Sebebi Hakkındaki Gezgin Tarihi) olarak yayınlanan eser daha çok *Târih-i Seyyâh* olarak bilinmektedir.¹⁸⁰ Judas Thaddaeus Krusinski'ye ait olan eser İbrahim Müteferrika tarafından Latince'den Türkçe'ye çevrilmiştir.¹⁸¹

26 Ağustos 1729 tarihinde Kostantiniyye,¹⁸² Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure'de basılan eserin sayfa sayısı ise numarasız 7 yaprak, numaralı 97 yaprakтан oluşmaktadır.¹⁸³ Eserin 155 x 220 mm,¹⁸⁴ 150 x 230 mm,¹⁸⁵ 145 x 215 mm¹⁸⁶ ve 147 x 208 mm'lik farklı ebatları bulunmaktadır.¹⁸⁷ Basılı alanı ise 100 x 160 mm¹⁸⁸ ebadındadır. Bir sayfada 21 – 22 satır yer almakta fakat genelde 21 satır

¹⁷⁵ Kut, 1996, s. 38; Kabacalı, 1989, s. 48.

¹⁷⁶ Kut, 1996, s. 38; Ersoy, 1959, s. 39.

¹⁷⁷ Kut, 1996, s. 38; Kabacalı, 1989, s. 48; Ersoy, 1979, s. 70; Simonffy, 1945, s. 7; Toderini, 1990, s. 29; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 195; Topdemir, 2002, s. 41.

¹⁷⁸ Kabacalı, 1989, s. 48; Ersoy, 1959, s. 39; Ersoy, 1979, s. 70; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 195; Topdemir, 2002, s. 41.

¹⁷⁹ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 195.

¹⁸⁰ Topdemir, 2002, s. 41; Sajdi, 2007, s. 83; Kabacalı, 1989, s. 48; Ersoy, 1959, s. 39; Şen, 1995, s. 63.

¹⁸¹ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 206; Kabacalı, 1989, s. 48; Ersoy, 1959, s. 39; Ergürbüz, 1947, s. 32; Şen, 1995, s. 63; Simonffy, 1945, s. 7; Kut, 1996, s. 40; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 206; Topdemir, 2002, s. 41.

¹⁸² Ersoy, 1959, s. 40; Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1979, s. 70; Şen, 1995, s. 63; Kut, 1996, s. 40; Öcal, 1971, s. 152; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 208; Topdemir, 2002, s. 42.

¹⁸³ Kabacalı, 1989, s. 48; Ersoy, 1959, s. 39; Şen, 1995, s. 63; Kut, 1996, s. 40; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 208.

¹⁸⁴ Kut, 1996, s. 40.

¹⁸⁵ Kabacalı, 1989, s. 48.

¹⁸⁶ Kabacalı, 1989, s. 48; Ersoy, 1959, s. 39; Şen, 1995, s. 63.

¹⁸⁷ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 208.

¹⁸⁸ Kabacalı, 1989, s. 48; Kut, 1996, s. 40.

bulunmaktadır.¹⁸⁹ Eserin basımında filigranlı Avrupa kâğıdı kullanılmıştır.¹⁹⁰ 1200 adet basılan eserin tanesi 3 kuruştan satılmıştır.¹⁹¹

4- Tarihü'l-Hindi'l-Garbî

Kitabın üzerinde yazarının adı bulunmamakta ve bazı çalışmalarda ise eserin yazarı veya mütercimi olarak Emir Mehmed bin Emir Hasan es-Şu'udi adı geçmektedir.¹⁹² İbrahim Müteferrika kitaba *Tarihü'l-Hindi'-Garbi El-Müsemma bi Hadisi Nev* adını vermiştir.¹⁹³ Eser, Amerika kıtasını, kıtanın keşfini ve keşfi izleyen elli yıl içerisinde yer alan olayları konu almaktadır.¹⁹⁴

5 Nisan 1730 tarihinde Kostantiniyye,¹⁹⁵ Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure'de basılan eser,¹⁹⁶ numarasız 3 yaprak + numaralı 91 yaprak + 13 tahta kalıp baskı resim + 3 dünya haritası + 1 yıldız/iklimler cetvelinden oluşmaktadır.¹⁹⁷ 157 x 207 mm,¹⁹⁸ 140 x 200 mm¹⁹⁹ 155 x 205 mm,²⁰⁰ 150 x 210 mm²⁰¹ ve 155 x 210 mm'lik farklı ebatları bulunmaktadır.²⁰² Basılı alanı ise 100 x 160 mm ebadındadır.²⁰³ Bir sayfada 20, 21, 22, 23 satır bulunmakta fakat genelde 21 satırdan oluşmaktadır.²⁰⁴ Filigranlı Avrupa kâğıdına basılan eser,²⁰⁵ 500 adet basılmış ve tanesi 3 kuruştan satılmıştır.²⁰⁶

¹⁸⁹ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 208; Kabacalı, 1989, s. 48; Ersoy, 1959, s. 40.

¹⁹⁰ Kut, 1996, s. 40; Kabacalı, 1989, s. 48; Ersoy, 1959, s. 40.

¹⁹¹ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 208; Ersoy, 1959, s. 40; Kabacalı, 1989, s. 48; Ersoy, 1979, s. 70; Gerçek, 1939, s. 64; Simonffy, 1945, s. 7; Öcal, 1971, s. 153; Topdemir, 2002, s. 42.

¹⁹² Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 209.

¹⁹³ Kabacalı, 1989, s. 49; Sajdi, 2007, s. 83.

¹⁹⁴ Kabacalı, 1989, s. 49; Ergürbüz, 1947, s. 32; Öcal, 1971, s. 153; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 209; Topdemir, 2002, s. 42.

¹⁹⁵ Ersoy, 1959, s. 40; Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1979, s. 70; Şen, 1995, s. 64; Kut, 1996, s. 42; Öcal, 1971, s. 153; Topdemir, 2002, s. 42.

¹⁹⁶ Kut, 1996, s. 42; Ersoy, 1959, s. 40.

¹⁹⁷ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 212; Şen, 1995, s. 63; Simonffy, 1945, s. 8; Kut, 1996, s. 42; Toderini, 1990, s. 47.

¹⁹⁸ Ersoy, 1959, s. 40.

¹⁹⁹ Kabacalı, 1989, s. 49.

²⁰⁰ Şen, 1995, s. 64.

²⁰¹ Kut, 1996, s. 42.

²⁰² Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 212.

²⁰³ Kut, 1996, s. 42; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 212.

²⁰⁴ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 212; Ersoy, 1959, s. 40.

²⁰⁵ Kut, 1996, s. 42; Ersoy, 1959, s. 40.

5- Târîh-i Timûr Gürkan

Şihabüddin Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh b. İbrahim b. Arabşah tarafından yazılan²⁰⁷ eserin özgün adı *Tarih-i Timur-ı Gürkan li-Nazmi-zade Efendi*'dir.²⁰⁸ Nazmi-zade Hüseyin Murtaza b. Ali tarafından çevirisi yapılmıştır.²⁰⁹ Kitapta Timur'un saltanat dönemi ve fetihleri anlatılmaktadır.²¹⁰ 18 Mayıs 1730 tarihinde Kostantiniyye,²¹¹ Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure matbaasında basılmıştır.

Eserin numarasız 6, numaralı 129 yaprağı bulunmaktadır.²¹² 165 x 220 mm,²¹³ 145 x 210 mm,²¹⁴ 140 x 200 mm²¹⁵ ve 145 x 212 mm'lik²¹⁶ farklı ebatları bulunmaktadır. Basılı alanı 100 x 160 mm ebadında olup 21 satırdan oluşmaktadır.²¹⁷ Eserde filigranlı Avrupa kâğıdı kullanılmıştır.²¹⁸ 500 Adet basılan eser 3 kuruştan satılmıştır.²¹⁹

6- Târîh-i Mısri'l-Cedid Târîh-i Mısri'l-Kadîm

Eserin özgün adı *Tarih-i Mısri'l-cedid li-Süheyli Efendi, Tarih-i Mısri'l-kadim li-Süheyli Efendi* olup,²²⁰ Süheyli Ahmed b. Hemdem Kethuda tarafından yazılmıştır.²²¹

²⁰⁶ Topdemir, 2002, s. 42; Ersoy, 1959, s. 40; Kabacalı, 1989, s. 49; Ersoy, 1979, s. 70; Simonffy, 1945, s. 8; Öcal, 1971, s. 153; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 212.

²⁰⁷ Kabacalı, 1989, s. 49; Gerçek, 1939, s. 69; Şen, 1995, s. 64; Simonffy, 1945, s. 8; Kut, 1996, s. 45; Öcal, 1971, s. 153; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 234; Topdemir, 2002, s. 42.

²⁰⁸ Sajdi, 2007, s. 83; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 234.

²⁰⁹ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 234; Ersoy, 1959, s. 40; Kabacalı, 1989, s. 49; Ersoy, 1979, s. 70; Ergürebüz, 1947, s. 32; Gerçek, 1939, s. 69; Şen, 1995, s. 64; Simonffy, 1945, s. 8; Kut, 1996, s. 45; Öcal, 1971, s. 153; Topdemir, 2002, s. 42.

²¹⁰ Kabacalı, 1989, s. 49; Ergürebüz, 1947, s. 32; Öcal, 1971, s. 153; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 234; Topdemir, 2002, s. 43.

²¹¹ Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1959, s. 40; Ersoy, 1979, s. 70; Şen, 1995, s. 64; Kut, 1996, s. 45; Öcal, 1971, s. 153; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 236; Topdemir, 2002, s. 42.

²¹² Şen, 1995, s. 64; Kut, 1996, s. 45; Simonffy, 1945, s. 8; Toderini, 1990, s. 53; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 236.

²¹³ Kut, 1996, s. 45.

²¹⁴ Şen, 1995, s. 64.

²¹⁵ Kabacalı, 1989, s. 49.

²¹⁶ Ersoy, 1959, s. 40; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 236.

²¹⁷ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 236; Kut, 1996, s. 45.

²¹⁸ Kut, 1996, s. 45; Ersoy, 1959, s. 40.

²¹⁹ Topdemir, 2002, s. 42; Ersoy, 1959, s. 41; Kabacalı, 1989, s. 49; Ersoy, 1979, s. 70; Öcal, 1971, s. 153; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 236.

²²⁰ Sajdi, 2007, s. 83; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 237; Kabacalı, 1989, s. 50.

I. ciltte dünyanın yaratılışından, 1515 yılına kadar geçen süredeki Mısır tarihini anlatmaktadır. II. ciltte ise 1515 yılından 1628'e kadar Mısır'daki olan bitenleri anlatmaktadır.²²²

17 Haziran 1730 tarihinde Kostantiniyye,²²³ Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure'de²²⁴ 4'lük formalar halinde basılmıştır.²²⁵ I. cilt numarasız 4 yapraktan, numaralı 65 yapraktan oluşurken; II. cilt numaralı 51 yaprak ve 1 bakır kalıp baskı Mısır haritasından meydana gelmektedir.²²⁶ Ulaşılan eserde harita bulunmamaktadır. 145 x 210 mm,²²⁷ 145 x 212 mm²²⁸ ve 160 x 216 mm'lik farklı ebatları bulunmaktadır. Basılı alanı ise 98 x 160 mm ebadında ve 21 satırdan oluşmaktadır.²²⁹

Filigranlı Avrupa kâğıdı kullanılan eser,²³⁰ 500 adet basılmış olup tanesi 3 kuruştan satılmıştır.²³¹

7- Gülşen-i Hulefâ

*Gülşen-i Hulefa li-Nazmi-zade Efendi*²³² adındaki eseri Nazmi-zade Hüseyin Murtaza b. Ali yazmıştır.²³³

Eserde 738 yılından 1721 yılına kadar geçen süre içerisinde Irak, İran, Rum, Şam ve Mısır'da bütün doğu ve batıda İslam milletlerindeki olayları anlatmaktadır.²³⁴

²²¹ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 237; Ersoy, 1959, s. 41; Şen, 1995, s. 64; Öcal, 1971, s. 153; Topdemir, 2002, s. 43.

²²² Topdemir, 2002, s. 43; Kabacalı, 1989, s. 50.

²²³ Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1959, s. 41; Ersoy, 1979, s. 70; Şen, 1995, s. 64; Kut, 1996, s. 46; Öcal, 1971, s. 153; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 238; Topdemir, 2002, s. 43.

²²⁴ Kut, 1996, s. 46; Ersoy, 1959, s. 41; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 238.

²²⁵ Toderini, 1990, s. 59.

²²⁶ Sadece Turgut Kut 1 adet bakır kalıp ile basılmış Mısır haritasının varlığından bahsetmektedir. (bkz. Kut, 1996, s. 46); Ersoy, 1959, s. 41; Gerçek, 1939, s. 71; Şen, 1995, s. 64; Toderini, 1990, s. 59; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 238.

²²⁷ Kut, 1996, s. 46; Şen, 1995, s. 64.

²²⁸ Ersoy, 1959, s. 41.

²²⁹ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 238.

²³⁰ Kut, 1996, s. 46; Ersoy, 1959, s. 41.

²³¹ Kabacalı, 1989, s. 50; Ersoy, 1959, s. 41; Ersoy, 1979, s. 70; Simonffy, 1945, s. 8; Öcal, 1971, s. 153; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 238; Topdemir, 2002, s. 43.

²³² Sajdi, 2007, s. 83; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 240.

²³³ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 240; Ersoy, 1959, s. 41; Kabacalı, 1989, s. 50; Ergürbüz, 1947, s. 33; Şen, 1995, s. 64; Simonffy, 1945, s. 8; Öcal, 1971, s. 153; Topdemir, 2002, s. 44.

16 Ağustos 1730 tarihinde Kostantiniyye,²³⁵ Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure'de basılan eser, numarasız 5 yaprak ve numaralı 130 yapraktan oluşmaktadır.²³⁶ Ulaşılan eserin ebadı 178 x 277 mm iken, farklı kaynaklarda ise 175 x 275 mm,²³⁷ 170 x 250 mm,²³⁸ 200 x 310 mm²³⁹ ve 180 x 295 mm gibi farklı ebatlar yazdığı görülmektedir. Basılı alını 121 x 223 mm ebadında olup 29 satırdan oluşmaktadır.²⁴⁰ Filigranlı Avrupa kâğıdı²⁴¹ kullanılan eser, 500 adet²⁴² basılmış olup farklı kaynaklarda ise 5 kuruştan²⁴³ veya 3 kuruştan²⁴⁴ satıldığı yazmaktadır.

8- Grammaire Turque

Özgün adı *Grammaire turque ou Methode courte & facile pour apprendre la langue turque*, (Türkçe grameri veya Türk dilini öğrenmek için kolay yöntem) olan eseri Jean-Baptiste Daniel Holdermann yazmıştır.²⁴⁵ Eser Fransızlara Türkçeyi kolay öğretmek amacı taşıyan bir gramer kitabıdır.²⁴⁶

1730 tarihinde Constantinople,²⁴⁷ Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure'de²⁴⁸ basılmış olan kitap, numarasız 9 yaprak, numaralı 194 yaprak ve numarasız 3 yapraktan

²³⁴ Ersoy, 1959, s. 41; Kabacalı, 1989, s. 50; Gerçek, 1939, s. 71-72; Şen, 1995, s. 64.

²³⁵ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 240; Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1959, s. 41; Ersoy, 1979, s. 70; Şen, 1995, s. 64; Kut, 1996, s. 48; Öcal, 1971, s. 153; Topdemir, 2002, s. 44.

²³⁶ Ersoy, 1959, s. 41; Kut, 1996, s. 48; Gerçek, 1939, s. 72; Şen, 1995, s. 64; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 240-242; Topdemir, 2002, s. 44.

²³⁷ Şen, 1995, s. 64.

²³⁸ Kabacalı, 1989, s. 50.

²³⁹ Kut, 1996, s. 48.

²⁴⁰ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 242; Ersoy, 1959, s. 41.

²⁴¹ Kut, 1996, s. 48; Ersoy, 1959, s. 41.

²⁴² Ersoy, 1979, s. 70; Topdemir, 2002, s. 44; Simonffy, 1945, s. 8; Kut, 1996, s. 48; Öcal, 1971, s. 153; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 242; Topdemir, 2002, s. 44.

²⁴³ Topdemir, 2002, s. 44; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 242.

²⁴⁴ Kabacalı, 1989, s. 50; Ersoy, 1979, s. 70; Öcal, 1971, s. 153.

²⁴⁵ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 243; Ersoy, 1959, s. 41; Kabacalı, 1989, s. 50; Şen, 1995, s. 64; Simonffy, 1945, s. 9; Öcal, 1971, s. 153; Topdemir, 2002, s. 44.

²⁴⁶ Topdemir, 2002, s. 44; Kabacalı, 1989, s. 50; Ergürbüz, 1947, s. 33; Gerçek, 1939, s. 72; Toderini, 1990, s. 63.

²⁴⁷ Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1959, s. 41; Ersoy, 1979, s. 70; Şen, 1995, s. 65; Kut, 1996, s. 49; Öcal, 1971, s. 153; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 246.

²⁴⁸ Ersoy, 1959, s. 41; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 246.

oluşmaktadır.²⁴⁹ Eserin 160 x 210 mm²⁵⁰, 160 x 212 mm²⁵¹ ve 161 x 209 mm'lik farklı ebatları bulunmaktadır. Basılı alanı 110 x 156 mm ebadında ve genelde 26 satırdan meydana gelmektedir.²⁵² Filigranlı Avrupa kâğıdına²⁵³ 1000 adet basılan eser, 3 kuruştan satılırken,²⁵⁴ toptan ise 2,5 kuruştan satılmıştır.²⁵⁵

9- Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem

İbrahim Müteferrika tarafından²⁵⁶ saray erkânına ve Sultana, Avrupa'da uygulanan yeni askeri eğitim ve düzeni ile savaş teknik ve yöntemleri hakkında bilgi vermek, bu yeni yapının orduya uygulanması için devletin ileri gelenlerini ikna etmek amacıyla yazılmıştır.²⁵⁷

17 Şubat 1732 tarihinde, Kostantiniyye,²⁵⁸ Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure'de basılan eser 48 yapraktan oluşmaktadır.²⁵⁹ Ulaşılan eserin ebadı 125 x 182 mm iken, farklı kaynaklarda 132 x 197 mm,²⁶⁰ 130 x 210 mm,²⁶¹ 130 x 190 mm,²⁶² 130 x 195 mm²⁶³ ve 132 x 193 mm ebatlarında olduğu yazmaktadır.²⁶⁴ Ulaşılan eserin basılı alanı ise 80 x

²⁴⁹ Şen, 1995, s. 65; Kut, 1996, s. 49; Kabacalı, 1989, s. 51; Toderini, 1990, s. 63; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 246; Topdemir, 2002, s. 44.

²⁵⁰ Kut, 1996, s. 49; Kabacalı, 1989, s. 51; Gerçek, 1939, s. 74; Öcal, 1971, s. 153.

²⁵¹ Ersoy, 1959, s. 41.

²⁵² Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 246; Turgut Kut ise basılı alanının 110 x 170 mm olduğunu söylemektedir. (Bkz. Kut, 1996, s. 49).

²⁵³ Ersoy, 1959, s. 41.

²⁵⁴ Ersoy, 1959, s. 42; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 246; Kabacalı, 1989, s. 51; Ersoy, 1979, s. 70; Öcal, 1971, s. 153; Topdemir, 2002, s. 44.

²⁵⁵ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 246.

²⁵⁶ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 247; Ersoy, 1959, s. 42; Kabacalı, 1989, s. 51; Ergürbüz, 1947, s. 33; Şen, 1995, s. 65; Simonffy, 1945, s. 8; Öcal, 1971, s. 153; Topdemir, 2002, s. 44.

²⁵⁷ Topdemir, 2002, s. 44; Kabacalı, 1989, s. 51; Toderini, 1990, s. 66; Öcal, 1971, s. 153; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 247.

²⁵⁸ Bazı kaynaklarda bu tarih 13 Şubat 1732 olarak geçmektedir. (Bkz. Öcal, 1971, s. 153; Şen, 1995, s. 65; Topdemir, 2002, s. 44), Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 248; Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1959, s. 42; Ersoy, 1979, s. 70.

²⁵⁹ Kut, 1996, s. 51; Ersoy, 1959, s. 42; Gerçek, 1939, s. 75; Şen, 1995, s. 65; Simonffy, 1945, s. 12; Toderini, 1990, s. 66; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 248.

²⁶⁰ Ersoy, 1959, s. 42; Öcal, 1971, s. 153.

²⁶¹ Kut, 1996, s. 51.

²⁶² Kabacalı, 1989, s. 51.

²⁶³ Şen, 1995, s. 65.

²⁶⁴ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 248.

142 mm ebadındadır. Bir sayfada 19 satır bulunmaktadır. Filigranlı Avrupa kâğıdına²⁶⁵ basılan eserden 500 adet basılarak tanesi 1 kuruşa satılmıştır.²⁶⁶

10- Füzyûzât-ı Mıknâtsiyye

İbrahim Müteferrika tarafından Latince'den çevrilen eserde²⁶⁷ pusulanın faydaları ve nasıl kullanılacağı anlatılmaktadır.²⁶⁸

27 Şubat 1732'de Kostantiniyye,²⁶⁹ Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure'de basılan eserde numaralı 23 yaprak ve 2 sayfa pusula gravürü yer almaktadır.²⁷⁰ 125 x 195 mm²⁷¹, 130 x 190 mm,²⁷² 135 x 190 mm²⁷³ ve 140 x 205 mm'lik farklı ebatları bulunmaktadır. Basılı alanı 80 x 140 mm ebadında olup²⁷⁴ bir sayfada 19 satır yer almaktadır.²⁷⁵ Filigranlı Avrupa kâğıdına²⁷⁶ 500 adet basılan eser 1 kuruştan satılmıştır.²⁷⁷

11- Kitâb-ı Cihânnümâ

Özgün adı *Kitab-ı Cihânnümâ li-Katib Çelebi*²⁷⁸ olan eser, Katib Çelebi, Mustafa b. Abdullah tarafından yazılmıştır.²⁷⁹ Kitap coğrafya üzerine genel bilgiler verdikten sonra bütün kıta ve ülkeleri ele almaktadır.²⁸⁰

²⁶⁵ Kut, 1996, s. 48; Ersoy, 1959, s. 42.

²⁶⁶ Kabacalı, 1989, s. 51; Ersoy, 1959, s. 42; Ersoy, 1979, s. 70; Simonffy, 1945, s. 12; Öcal, 1971, s. 153; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 248; Topdemir, 2002, s. 44.

²⁶⁷ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 249; Kabacalı, 1989, s. 52; Ergürbüz, 1947, s. 34; Gerçek, 1939, s. 76; Şen, 1995, s. 65; Simonffy, 1945, s. 12.

²⁶⁸ Topdemir, 2002, s. 46; Ergürbüz, 1947, s. 34; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 249.

²⁶⁹ Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1959, s. 42; Ersoy, 1979, s. 71; Şen, 1995, s. 65; Kut, 1996, s. 52; Öcal, 1971, s. 153; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 250; Topdemir, 2002, s. 46.

²⁷⁰ Ersoy, 1959, s. 42; Kabacalı, 1989, s. 52; Gerçek, 1939, s. 76; Şen, 1995, s. 65; Simonffy, 1945, s. 12; Kut, 1996, s. 52; Toderini, 1990, s. 71; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 250.

²⁷¹ Kut, 1996, s. 52.

²⁷² Kabacalı, 1989, s. 52.

²⁷³ Ersoy, 1959, s. 42; Şen, 1995, s. 65; Öcal, 1971, s. 153.

²⁷⁴ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 250; Kut, 1996, s. 52.

²⁷⁵ Ersoy, 1959, s. 42; Kut, 1996, s. 52; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 250.

²⁷⁶ Kut, 1996, s. 52; Ersoy, 1959, s. 42.

²⁷⁷ Topdemir, 2002, s. 46; Ersoy, 1959, s. 42; Kabacalı, 1989, s. 52; Ersoy, 1979, s. 71; Ergürbüz, 1947, s. 34; Simonffy, 1945, s. 12; Öcal, 1971, s. 153; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 250.

²⁷⁸ Sajdi, 2007, s. 25.

²⁷⁹ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 252; Ersoy, 1959, s. 42; Ergürbüz, 1947, s. 34.

3 Temmuz 1732'de Kostantiniyye,²⁸¹ Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure'de basılan eser numarasız 14 yaprak, numaralı 698 sayfa, 13 şekil, 27 haritadan meydana gelmektedir.²⁸² Ulaşılan eserin ebadı 180 x 275 mm'dir. Farklı kaynaklarda 180 x 310 mm,²⁸³ 195 x 293 mm²⁸⁴ ve 203 x 317 mm'lik ebatlar yazmaktadır. Basılı alanı 125 x 240 mm ebadında olup²⁸⁵ 31 satırdan oluşmaktadır.²⁸⁶ Filigranlı Avrupa kâğıdına²⁸⁷ 500 adet basılan eser 30 kuruşa, ciltli ve tezhipli hali ise 44 kuruştan satılmıştır.²⁸⁸

12- Takvîmü't-Tevârîh

Katib Çelebi, Mustafa b. Abdullah'a ait olan *Takvimü't-Tevarih li-Katib Çelebi* adlı eser; Hz. Âdem'den söz konusu tarihe kadar yıl itibariyle savaşlar, fetihler, önemli kişilerin vefat tarihleri ve benzeri temel vakaları içermektedir.²⁸⁹

14 Haziran 1733'de Kostantiniyye,²⁹⁰ Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure'de basılan eser numarasız 6 yaprak + numaralı 247 sayfadan oluşmaktadır.²⁹¹ 195 x 309 mm,²⁹² 170 x 270 mm,²⁹³ 145 x 257 mm²⁹⁴ ve 165 x 265 mm'lik farklı ebatları bulunmaktadır. Basılı

²⁸⁰ Kabacalı, 1989, s. 52; Ergürebüz, 1947, s. 34; Gerçek, 1939, s. 78; Toderini, 1990, s. 73; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 252.

²⁸¹ Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1959, s. 42; Ersoy, 1979, s. 71; Şen, 1995, s. 65; Öcal, 1971, s. 154; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 255; Topdemir, 2002, s. 46.

²⁸² Kabacalı, 1989, s. 52; Kut, 1996, s. 54; Gerçek, 1939, s. 78; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 255.

²⁸³ Kut, 1996, s. 54; Kabacalı, 1989, s. 53.

²⁸⁴ Ersoy, 1959, s. 42; Öcal, 1971, s. 154.

²⁸⁵ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 255; Kut, 1996, s. 54.

²⁸⁶ Ersoy, 1959, s. 42; Kut, 1996, s. 54; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 255.

²⁸⁷ Kut, 1996, s. 54; Ersoy, 1959, s. 42.

²⁸⁸ Topdemir, 2002, s. 46; Ersoy, 1959, s. 43; Kabacalı, 1989, s. 52; Ersoy, 1979, s. 71; Ergürebüz, 1947, s. 35; Simonffy, 1945, s. 12-13; Öcal, 1971, s. 154; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 255.

²⁸⁹ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 318; Kabacalı, 1989, s. 53; Ergürebüz, 1947, s. 35; Gerçek, 1939, s. 83; Simonffy, 1945, s. 13; Topdemir, 2002, s. 47.

²⁹⁰ Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1959, s. 43; Ersoy, 1979, s. 71; Şen, 1995, s. 65-66; Kut, 1996, s. 57; Öcal, 1971, s. 154; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 321; Topdemir, 2002, s. 48.

²⁹¹ Kut, 1996, s. 57; Kabacalı, 1989, s. 53; Şen, 1995, s. 65; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 321.

²⁹² Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 321.

²⁹³ Kabacalı, 1989, s. 53.

²⁹⁴ Ersoy, 1959, s. 43.

alanı ise 100 x 205 mm ebadında olup²⁹⁵ 27 satırdan oluşmaktadır. Filigranlı Avrupa kâğıdına²⁹⁶ 500 adet basılan eser 3 kuruş²⁹⁷ veya 5 kuruştan satılmıştır.²⁹⁸

13- Târîh-i Na'îmâ

Vekayinüvis Naima Mustafa Efendi tarafından yazılan eser iki ciltten oluşmaktadır.²⁹⁹ Konu olarak Osmanlı Tarihini içermektedir.³⁰⁰

13-22 Haziran 1734 tarihinde Kostantiniyye,³⁰¹ Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure'de³⁰² basılan eserin I. cildi numarasız 12 yaprak ve numaralı 701 sayfadan oluşurken; II. cildi ise numarasız 3 yaprak, numaralı 711 sayfa ve numarasız 15 yapraktan meydana gelmektedir.³⁰³ 210 x 340 mm,³⁰⁴ 195 x 310 mm³⁰⁵ ve 200 x 335 mm'lik farklı ebatları bulunmaktadır. Basılı alanı 120 x 250 mm³⁰⁶ ebadında olup bir sayfa 33 satırdan oluşmaktadır.³⁰⁷ Filigranlı Avrupa kâğıdına³⁰⁸ 500 adet³⁰⁹ basılan eser 30-35 kuruşa satılmıştır.³¹⁰

²⁹⁵ Kut, 1996, s. 57; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 321.

²⁹⁶ Ersoy, 1959, s. 43; Kut, 1996, s. 57.

²⁹⁷ Topdemir, 2002, s. 48; Ersoy, 1959, s. 43; Kabacalı, 1989, s. 53; Ersoy, 1979, s. 71; Simonffy, 1945, s. 13.

²⁹⁸ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 321.

²⁹⁹ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 322; Şen, 1995, s. 66.

³⁰⁰ Kabacalı, 1989, s. 53; Şen, 1995, s. 66; Toderini, 1990, s. 92; Öcal, 1971, s. 154; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 322; Topdemir, 2002, s. 48.

³⁰¹ Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1979, s. 71; Şen, 1995, s. 66; Kut, 1996, s. 58; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 324.

³⁰² Ersoy, 1959, s. 43; Kut, 1996, s. 58; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 324.

³⁰³ Kut, 1996, s. 58; Kabacalı, 1989, s. 53; Şen, 1995, s. 66; Toderini, 1990, s. 92; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 324.

³⁰⁴ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 324.

³⁰⁵ Ersoy, 1959, s. 43; Şen, 1995, s. 66.

³⁰⁶ Kut, 1996, s. 58; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 324.

³⁰⁷ Ersoy, 1959, s. 43; Kut, 1996, s. 58; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 324.

³⁰⁸ Kut, 1996, s. 58; Ersoy, 1959, s. 43.

³⁰⁹ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 324; Simonffy, 1945, s. 14; Kut, 1996, s. 58; Sertoğlu, 1974, s. 13; Öcal, 1971, s. 154; Topdemir, 2002, s. 48.

³¹⁰ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 324.

14- Târîh-i Râşid

Târîh-i Râşid Efendi, I-II-III adlı eseri Vekayinüvis Raşid Mehmed Efendi tarafından yazılmıştır.³¹¹ *Târîh-i Na'îmâ*'nın bıraktığı yerden yani 1660-1721 yılları arasındaki olayları anlatmaktadır.³¹²

17 Şubat 1741 tarihinde Kostantiniyye,³¹³ Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure'de³¹⁴ basılan eserin I. cildi numarasız 15 yaprak ve numaralı 277 yapraktan; II. cildi numarasız 9 yaprak ve numaralı 193 yapraktan; III. cildi ise numarasız 2 yaprak ve numaralı 114 yapraktan oluşmaktadır.³¹⁵ 195x 312 mm,³¹⁶ 200 x 310 mm'lik³¹⁷ ebatları olan eserin basılı alanı 130 x 250 mm ebadındadır.³¹⁸ Bir sayfada 33 satır bulunmaktadır.³¹⁹ Filigranlı Avrupa kâğıdına³²⁰ 500 adet basılan eser 30 kuruşa, ciltli ve tezhipli hali ise 40 kuruşa satılmıştır.³²¹

15- Târîh-i Çelebi-zâde Asım:

Vekayinüvis Küçük Çelebi-zade Asım İsmail Efendi tarafından yazılan eser³²² Raşid Efendi'nin bıraktığı tarihten başlayarak, 1721-1728 tarihleri arasındaki olayları anlatmaktadır.³²³

17 Şubat 1741, Kostantiniyye,³²⁴ Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure'de³²⁵ basılan eser numarasız 5 yaprak ve numaralı 158 yapraktan oluşmaktadır.³²⁶ 185 x 280 mm,³²⁷ 193 x

³¹¹ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 328; Kabacalı, 1989, s. 54; Ergürbüz, 1947, s. 36; Gerçek, 1939, s. 85; Şen, 1995, s. 66; Simonffy, 1945, s. 16.

³¹² Topdemir, 2002, s. 48; Kabacalı, 1989, s. 53; Simonffy, 1945, s. 16.

³¹³ Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1959, s. 44; Ersoy, 1979, s. 71; Kut, 1996, s. 60; Öcal, 1971, s. 154; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 330; Topdemir, 2002, s. 48.

³¹⁴ Ersoy, 1959, s. 44; Kut, 1996, s. 60; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 330.

³¹⁵ Kut, 1996, s. 60; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 330; Adil Şen, eserin I. cildinin sayfa sayısını 227 olarak almıştır. (Bkz. Şen, 1995, s. 66).

³¹⁶ Ersoy, 1959, s. 44

³¹⁷ Kabacalı, 1989, s. 54; Kut, 1996, s. 60.

³¹⁸ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 330.

³¹⁹ Ersoy, 1959, s. 44; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 330; Kut, 1996, s. 60.

³²⁰ Kut, 1996, s. 60; Ersoy, 1959, s. 44.

³²¹ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 330; Ersoy, 1959, s. 44; Kabacalı, 1989, s. 54; Topdemir, 2002, s. 48.

³²² Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 333; Ersoy, 1959, s. 44; Kabacalı, 1989, s. 54; Ergürbüz, 1947, s. 37; Şen, 1995, s. 66; Simonffy, 1945, s. 16.

³²³ Topdemir, 2002, s. 48; Kabacalı, 1989, s. 54; Ergürbüz, 1947, s. 37; Şen, 1995, s. 66; Simonffy, 1945, s. 16.

312 mm,³²⁸ 195 x 310 mm³²⁹ ve 200 x 310 mm'lik farklı ebatları bulunmaktadır.³³⁰ Basılı alanı 130 x 250 mm ebadında olup³³¹ bir sayfa 33 satırdan oluşmaktadır.³³² Filigranlı Avrupa kâğıdına³³³ 500 adet basılan eser *Târîh-i Râşid* ile aynı kitapta birleştirilerek 30 kuruşa, ciltli ve tezhipli hali ise 40 kuruşa satılmıştır.³³⁴

16- Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna

Kadı Ömer Bosnavi tarafından yazılan eser³³⁵ 1736-1739 yılları arasında Bosna'da yer alan olayları (Bosna'ya giren Avusturyalılarla Türkler arasındaki savaşlar, ayaklanmalar vb.) anlatmaktadır.³³⁶

19 Mart 1741 tarihinde Kostantiniyye,³³⁷ Darü't-Tıba'atı'l-Ma'mure'de basılan eser numaralı 62 yapraktan oluşmaktadır. 145 x 200 mm,³³⁸ 150 x 210 mm³³⁹ ve 143 x 200 mm'lik farklı ebatları bulunmaktadır. Basılı alanı 80 x 158 mm ebadında olup³⁴⁰

³²⁴ Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1959, s. 44; Ersoy, 1979, s. 71; Şen, 1995, s. 66; Kut, 1996, s. 63; Öcal, 1971, s. 154; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 333; Topdemir, 2002, s. 48.

³²⁵ Ersoy, 1959, s. 44; Kut, 1996, s. 63; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 333.

³²⁶ Kut, 1996, s. 63; Gerçek, 1939, s. 87; Şen, 1995, s. 66; Öcal, 1971, s. 154; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 333.

³²⁷ Kut, 1996, s. 63.

³²⁸ Ersoy, 1959, s. 44.

³²⁹ Şen, 1995, s. 66.

³³⁰ Kabacalı, 1989, s. 54; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 334.

³³¹ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 334.

³³² Ersoy, 1959, s. 44; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 334; Kut, 1996, s. 63.

³³³ Kut, 1996, s. 63; Ersoy, 1959, s. 44.

³³⁴ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 334; Ersoy, 1959, s. 44; Ersoy, 1979, s. 71; Topdemir, 2002, s. 48.

³³⁵ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 336; Ersoy, 1959, s. 45; Kabacalı, 1989, s. 54; Ergürbüz, 1947, s. 37; Şen, 1995, s. 66; Simonffy, 1945, s. 16; Öcal, 1971, s. 154; Topdemir, 2002, s. 49.

³³⁶ Kabacalı, 1989, s. 54; Ergürbüz, 1947, s. 37; Şen, 1995, s. 66; Simonffy, 1945, s. 16; Toderini, 1990, s. 102; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 336; Topdemir, 2002, s. 49.

³³⁷ Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1959, s. 45; Ersoy, 1979, s. 71; Şen, 1995, s. 66; Kut, 1996, s. 64; Öcal, 1971, s. 154; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 338; Topdemir, 2002, s. 49.

³³⁸ Kut, 1996, s. 64; Ersoy, 1959, s. 45; Şen, 1995, s. 66.

³³⁹ Kabacalı, 1989, s. 54.

³⁴⁰ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 338.

bir sayfa 21 satırdan oluşmaktadır.³⁴¹ Filigranlı Avrupa kâğıdına³⁴² 500 adet basılan eser 1-3 kuruştan satılmıştır.³⁴³

17- Lisânü'l-'Acem (Ferheng-i Şu'ûri)

Özgün adı *Lisanü'l-Acem Nevalü'l-Fudala ve Lisanü'l-Acem, I-II* olan eser Hasan Şu'uri tarafından yazılmış³⁴⁴ 22.550 kelimelik Farsça-Türkçe sözlüğüdür.³⁴⁵

1 Ekim 1741 tarihinde Kostantiniyye,³⁴⁶ Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure'de basılan eserin I. cildi numarasız 2 yaprak ve numaralı 454 yapraktan; II. cildi numarasız 2 yaprak ve numaralı 451 yapraktan oluşmaktadır.³⁴⁷ Kitabın boyutları I. cilt 196 x 312 mm ve basılı alanı 130 x 248 mm ebadındadır; II. cildin 195 x 300 mm, basılı alanı 133 x 248 mm ebadında olup 33 satırdan meydana gelmektedir.³⁴⁸ Filigranlı Avrupa kâğıdına³⁴⁹ 500 adet basılan eser 40 kuruşa, ciltli ve tezhipli hali 44 kuruşa satılmıştır.³⁵⁰

18- Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügatı) (2. Baskı)

Eser 31 Ocak 1729 yılında basılan kitabın ikinci baskısıdır. Birinci baskıdan farkı, birinci cildinin unvan sayfasının bezemesinin bulunması ve her iki cildinin de klasik tezhip üslubunda yapılmış olmasıdır. Ayrıca sayfa sayıları da farklıdır. Birinci cildi numarasız 4, numaralı 372 yaprak, ikinci cildi 430 yapraktır.

Eser Mayıs 1756 - 24 Aralık 1756 yılında, Kostantiniyye, Darü't-Tıba'ati'l-Ma'mure'de³⁵¹ basılmıştır. Ulaşılan eserin birinci cildi 210 x 325 mm, ikinci cildi 215 x

³⁴¹ Ersoy, 1959, s. 45; Kut, 1996, s. 64; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 338.

³⁴² Kut, 1996, s. 64; Ersoy, 1959, s. 45.

³⁴³ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 338.

³⁴⁴ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 339; Ergürbüz, 1947, s. 37; Gerçek, 1939, s. 87, Şen, 1995, s. 66; Simonffy, 1945, s. 16; Öcal, 1971, s. 154; Topdemir, 2002, s. 49.

³⁴⁵ Ersoy, 1959, s. 45; Kabacalı, 1989, s. 55; Ergürbüz, 1947, s. 37.

³⁴⁶ Sajdi, 2007, s. 83; Ersoy, 1959, s. 45; Ersoy, 1979, s. 71; Şen, 1995, s. 66; Kut, 1996, s. 65; Öcal, 1971, s. 154; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 340; Topdemir, 2002, s. 49.

³⁴⁷ Kut, 1996, s. 65; Ersoy, 1959, s. 45; Kabacalı, 1989, s. 55; Gerçek, 1939, s. 88; Şen, 1995, s. 66; Öcal, 1971, s. 154; Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 340.

³⁴⁸ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 340; Ersoy, 1959, s. 45.

³⁴⁹ Kut, 1996, s. 65; Ersoy, 1959, s. 45.

³⁵⁰ Sarıcaoğlu-Yılmaz, 2008, s. 340.

³⁵¹ Kut, 1996, s. 68.

325 mm'dir. Basılı alanı birinci cildi 145 x 250 mm, ikinci cildi 150 x 252 mm olup sayfalar 33 satırdan meydana gelmektedir. Eserde filigranlı Avrupa kâğıdı kullanılmıştır.³⁵²

19- Târîh-i Samî Şâkîr ve Suphî

Mustafa Sami, Hüseyin Şakir ve Mehmed Suphi tarafından yazılan eser, *Çelebizade Asım Tarihi*'nden sonraki yani 1728-1743 yılları arasındaki olayları anlatmaktadır.³⁵³

1784 tarihinde Kostantiniyye'de basılan eser numarasız 8 yaprak ve numaralı 238 yapraktan oluşmaktadır.³⁵⁴ 2 farklı kopyasına ulaşılmış olup bunların ebatları 195 x 317 mm ve 205 x 327 mm'dir. Farklı bir kaynaktan ise 190 x 305 mm olduğu yazmaktadır.³⁵⁵ Basılı alanı ise 150 x 257 mm ebadında olup 33 satırdan meydana gelmektedir. Filigranlı Avrupa kâğıdına³⁵⁶ basılan eser 20 kuruşa satılmıştır.³⁵⁷

20- Târîh-i İzzî

Süleyman İzzi tarafından yazılan eser *Suphi Tarihi*'nden sonraki 1744-1752 yılları arasındaki olayları ele almaktadır.³⁵⁸

1784 yılında Kostantiniyye'de basılan kitap numarasız 9, numaralı 288 sayfadan oluşmaktadır.³⁵⁹ 220 x 320 mm³⁶⁰ ile 200 x 310 mm'lik farklı ebatları bulunmaktadır. Baskı alanı ise 140 x 245 mm'dir. Her bir sayfası 33 satırdan meydana gelen eser,

---

³⁵² Kut, 1996, s. 68.

³⁵³ Kabacalı, 1989, s. 62; Toderini, 1990, s. 115.

³⁵⁴ Kut, 1996, s. 72; Toderini, 1990, s. 117.

³⁵⁵ Kut, 1996, s. 72.

³⁵⁶ Kut, 1996, s. 72.

³⁵⁷ Kabacalı, 1989, s. 63; Toderini, 1990, s. 117.

³⁵⁸ Kabacalı, 1989, s. 63.

³⁵⁹ Kut, 1996, s. 75; Kabacalı, 1989, s. 63.

³⁶⁰ Kabacalı, 1989, s. 63.

filigranlı Avrupa kâğıdına basılmıştır.³⁶¹ İlk olarak 15 kuruşa satılan kitap daha sonra 25 kuruşa çıkartılmıştır.³⁶²

21- İ'râbü'l-Kâfiye

Güzelhisari Zeynizade Hüseyin tarafından yazılan eser ilk ders kitabıdır. İbn-i Hacib'in *el-Kafiye* adlı Arapça gramer kitabı esas alınarak yazılmıştır.³⁶³

1786 yılında Kostantiniyye'de basılmış olup³⁶⁴ numarasız 8 yaprak, numaralı 748 sayfa ve numarasız 2 yapraktan meydana gelmektedir. Ulaşılan eserin ebadı 140 x 220 mm, baskı alanı ise 84 x 160 mm ebadındadır. Her bir sayfası 21 satırdan oluşmaktadır. Filigranlı Avrupa kağıdına³⁶⁵ 1000 adet basılan eserin fiyatı bilinmemektedir.³⁶⁶

22- Fenn-i Harb

Kostantin İpsilanti tarafından Fransızca'dan çevrilen eser askerlikle, subay yetiştirmekle ilgilidir.³⁶⁷

1792-93 yılında Raşid Efendi Matbaasında basılmış olup numarasız 4, numaralı 40 yapraktan meydana gelmektedir.³⁶⁸ 250 x 350 mm ebadında olan eserin baskı alanı 145 x 265 mm'dir.³⁶⁹ Her bir sayfa 35 satırdan oluşmaktadır. Filigranlı kalın Avrupa kâğıdına 300 adet basılmıştır.³⁷⁰

---

³⁶¹ Kut, 1996, s. 75.

³⁶² Kabacalı, 1989, s. 63; Toderini, 1990, s. 119.

³⁶³ Kabacalı, 1989, s. 63.

³⁶⁴ Kut, 1996, s. 77.

³⁶⁵ Kut, 1996, s. 77.

³⁶⁶ Kabacalı, 1989, s. 63; Kut, 1996, s. 77.

³⁶⁷ Kabacalı, 1989, s. 63; Toderini, 1990, s. 122.

³⁶⁸ Kut, 1996, s. 79.

³⁶⁹ Kabacalı, 1989, s. 64.

³⁷⁰ Kut, 1996, s. 79.

23- Fenn-i Lağım

Kostantin İpsilanti tarafından Fransızca'dan çevrilen eserde *Fenn-i Harb*'te olduğu gibi askerlikle ilgili konu anlatılmaktadır.³⁷¹

1793 yılında Raşid Efendi Matbaasında basılan eser; numarasız 7, numaralı 24 yaprak ve 11 bakır kalıpla basılmış şekil ve resimden oluşmaktadır.³⁷² 210 x 320 mm ebadında olan eserin baskı alanı 140 x 260 mm'dir.³⁷³ Her bir sayfa 35 satırdan oluşmaktadır. Filigranlı kalın Avrupa kâğıdına 300 adet basılmıştır.³⁷⁴

24- Fenn-i Muhasara

Kostantin İpsilanti tarafından Fransızca'dan çevrilen eser askerlik üzerine yazılmıştır.³⁷⁵

1794 yılında Raşid Efendi Matbaasında basılan eser; numarasız 4, numaralı 75 yaprak ve 33 bakır kalıpla basılmış plan, şekil ve resimden oluşmaktadır. 215 x 340 mm'lik³⁷⁶ ve 210 x 320 mm'lik farklı ebatları bulunan eserin baskı alanı 140 x 260 mm'dir.³⁷⁷ Her bir sayfa 35 satırdan oluşmaktadır. Filigranlı kalın Avrupa kâğıdına 327 adet basılmıştır.³⁷⁸

25- Mehâhü'l-Miyâh

Aşirzade Mehmed Hafid Efendi tarafından yazılan eser *Su Risalesi* adıyla bilinmektedir. İstanbul'un çeşmelerinin ve sularının özelliklerini anlatmaktadır.³⁷⁹

1797 yılında basılan eser Mühendishane Matbaasında basılan ilk kitaptır.³⁸⁰ Kitabın sayfa sayısı ile ilgili verilen bilgiler birbirini tutmamaktadır. Alpay Kabacalı

³⁷¹ Kabacalı, 1989, s. 63; Toderini, 1990, s. 122.

³⁷² Kut, 1996, s. 81.

³⁷³ Kabacalı, 1989, s. 64.

³⁷⁴ Kut, 1996, s. 81.

³⁷⁵ Toderini, 1990, s. 122; Kabacalı, 1989, s. 63.

³⁷⁶ Kut, 1996, s. 81.

³⁷⁷ Kabacalı, 1989, s. 64.

³⁷⁸ Kut, 1996, s. 81.

³⁷⁹ Kabacalı, 1989, s. 72; Kemal Beydilli, *Mühendishane ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 15.

eserin 26 sayfadan oluştuğunu 12. sayfasında bir mizan (ölçme aygıtı) resminin bulunduğunu söylemektedir.³⁸¹ Kemal Beydilli, eserin 14 yaprak olduğunu ve 11. sayfanın derkenarında mizan resmine yer verildiğini söylemektedir.³⁸² Turgut Kut ise eserin 15 yapraktan meydana geldiğini iddia etmektedir.³⁸³ Kitabın boyutu 110 x 180 mm ebadındadır.³⁸⁴

26- Logaritma Cetveli

Basım yeri ve tarihi belirtilmemiştir.³⁸⁵ Kemal Beydilli bir vesıkaya göre selh-i* Şaban 18.02.1798 tarihinde basıldığını ve 27 ve 28. sıradaki cetvellerin de aynı sene içinde basılmış olabileceğini söylemektedir.³⁸⁶ Eser 271 sayfadan meydana gelmektedir.³⁸⁷

27- Humbara Cetveli

Basım yeri ve tarihi belirtilmemiştir.³⁸⁸ Turgut Kut arşiv kaydına göre selh-i Şaban 1212 (16 Şubat 1798) tarihinde Mühendishanede basıldığını söylemektedir. Eser 273 sayfadan oluşmaktadır.³⁸⁹

28- Tûl-ı Arz Cetveli (Tefâvüt-i ‘Arz)

151 sayfa olan eserin basım yeri ve tarihi belirtilmemiştir.³⁹⁰

---

³⁸⁰ Beydilli, 1997, s. 15.

³⁸¹ Kabacalı, 1989, s. 72.

³⁸² Beydilli, 1997, s. 15.

³⁸³ Kut, 1996, s. 90.

³⁸⁴ Kabacalı, 1989, s. 72.

³⁸⁵ Beydilli, 1997, s. 15; Kut, 1996, s. 92.

* Selh: Kameri ayların son günü

³⁸⁶ Beydilli, 1997, s. 15.

³⁸⁷ Kut, 1996, s. 92.

³⁸⁸ Beydilli, 1997, s. 15; Kut, 1996, s. 91.

³⁸⁹ Kut, 1996, s. 91.

³⁹⁰ Beydilli, 1997, s. 15; Kut, 1996, s. 93.

29- Usul-i Hendese (Öklides Hendesesi)

John Bonnycastle'nin yazmış olduğu eseri Hüseyin Rıfkı Efendi ve İngiliz asıllı Mühendis Selim birlikte çevirmişlerdir. Eserin basım yeri ve tarihi belirtilmemiştir.³⁹¹ Ancak Kemal Beydilli, basımı ile ilgili verilen tezkirede eserin 27.10.1797 tarihli olduğunu söylemektedir.³⁹² Eserin 14 sayfası levha olup, 272 sayfadan oluşmaktadır.³⁹³

30- Tuhfe-i Vehbî

Divan Şairi Sümbülzade Vehbi'ye ait olan eser Farsça-Türkçe manzum sözlüğüdür.³⁹⁴ Uzun süre okullarda ders kitabı olarak okutulmuştur.

1798 yılında İstanbul Mühendishane matbaasında basılan eserin farklı tarihlerde basılmış baskıları da bulunmaktadır.³⁹⁵ 55 sayfa³⁹⁶ olan eserin boyutu 120 x 210 mm, baskı alanı ise 90 x 170 mm'dir.³⁹⁷

31- Tableau des Nouveaux Reglemens de L'Empire Ottoman

Mahmud Rauf Efendi'ye ait olan eser Fransızca'ya tercüme ettirilmiştir. Eser Osmanlı Devleti'ndeki yeni düzenlemeler ile ilgili konuları anlatmaktadır.³⁹⁸

1798 yılında Constantinople'de Mühendishane matbaasında basılan eserin 27 sayfası levha, 36 sayfası ise gravür olarak basılmıştır.³⁹⁹ 210 x 320 mm⁴⁰⁰ ebadında olan eser 200 adet basılmıştır.⁴⁰¹

---

³⁹¹ Beydilli, 1997, s. 15; Kut, 1996, s. 94.

³⁹² Beydilli, 1997, s. 15.

³⁹³ Kut, 1996, s. 94.

³⁹⁴ Beydilli, 1997, s. 16; Kabacalı, 1989, s. 72.

³⁹⁵ Kabacalı, 1989, s. 72.

³⁹⁶ Beydilli, 1997, s. 16; Kabacalı, 1989, s. 72; Kut, 1996, s. 95.

³⁹⁷ Kabacalı, 1989, s. 72.

³⁹⁸ Kabacalı, 1989, s. 73; Beydilli, 1997, s. 16.

³⁹⁹ Beydilli, 1997, s. 16; Kut, 1996, s. 96.

⁴⁰⁰ Kabacalı, 1989, s. 73.

⁴⁰¹ Beydilli, 1997, s. 16; Kut, 1996, s. 96.

32- Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'

Hüseyin bin Halef-i Tebrizi'ye ait olan eser Mütercim Asım Efendi tarafından çevrilmiştir.⁴⁰² Farsça-Türkçe sözlüktür.⁴⁰³

1799 yılında İstanbul'da Mühendishane matbaasında basılan eser numarasız 6 sayfa, numaralı 863 sayfadan oluşmaktadır.⁴⁰⁴ Ulaşılan eser 185 x 290 mm ebadında olup farklı bir kaynakta 200 x 280 mm ebadın olduğu bilgisi yer almaktadır.⁴⁰⁵ Eserin baskı alanı 120 x 225 mm ebadındadır.

33- Tuhfe Şerhi

Sünbülzade Vehbi tarafından yazılan *Tuhfe-i Vehbi*'nin şerhidir. Seyyid Ahmed Hayati tarafından şerh edilmiştir.⁴⁰⁶

1800 yılında İstanbul'da Mühendishane matbaasında basılan eser numarasız 2, numaralı 503 sayfadan oluşmaktadır.⁴⁰⁷ 3 farklı kopyasına ulaşılmış olup bunların ebatları 150 x 235 mm, 150 x 225 mm ve 147 x 225 mm'dir. Farklı bir kaynakta ise 160 x 230 mm⁴⁰⁸, baskı alanı ise 100 x 180 mm ebadındadır.

---

⁴⁰² Beydilli, 1997, s. 16; Kut, 1996, s. 98; Kabacalı, 1989, s. 74.

⁴⁰³ Kabacalı, 1989, s. 74; Beydilli, 1997, s. 16.

⁴⁰⁴ Kabacalı, 1989, s. 74; Kut, 1996, s. 98.

⁴⁰⁵ Kabacalı, 1989, s. 74.

⁴⁰⁶ Kabacalı, 1989, s. 74; Beydilli, 1997, s. 16.

⁴⁰⁷ Kabacalı, 1989, s. 74; Kut, 1996, s. 100.

⁴⁰⁸ Kabacalı, 1989, s. 74.

III. BÖLÜM

ESERLERİN KİTAP SANATI BAKIMINDAN İNCELENMESİ

A- ESERLERİN CİLT ÖZELLİKLERİ

Cilt, “cild” kelimesi Arapça’da deri anlamına gelmektedir.⁴⁰⁹ Bu nedenle koruma amaçlı yapılan kitap kapları çoğunlukla deriden yapıldığı için cilt adını almıştır.⁴¹⁰ İlk zamanlar tahtadan yapılan cilt daha sonraları sadece deriden yapılmıştır. Yüzyıllar süren gelişmeler sonucunda mukavva üzerine deri, kâğıt, kumaş vb. kaplanarak koruma amacının yanında sanat eseri özelliği de kazanmıştır.⁴¹¹

XX. yüzyılda artan cilt talebini karşılayabilmek için bütün dünyada olduğu gibi yurdumuzda da makineleşmeye gidilmiş ve rağbet kazanmıştır. Günümüzde cilt sanatı Geleneksel El Sanatları eğitimi veren bazı fakültelerde ve çok az sayıdaki ustaların göstermiş olduğu fedakârlık sonucunda varlığını devam ettirmektedir.⁴¹²

Klasik bir kitap cildini şu dört bölüme ayırabiliriz; (Resim 5)

- 1- Alt ve üst Kapaklar
- 2- Dip (Sırt)
- 3- Sertab (Alt kapağa eklenen bölüm, miklebin kapağa bağlandığı kısım)
- 4- Mikleb (Ucu genellikle üçgen şeklinde olan, kitabın ağız kısmını örten, kitabın üst kapağıyla kitap arasına giren kısım)⁴¹³

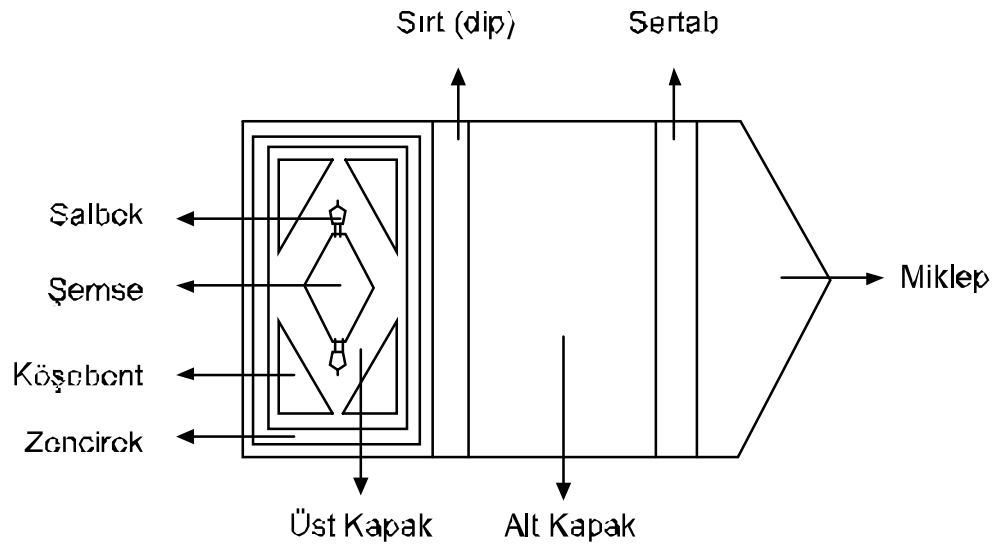
⁴⁰⁹ İlhan Özkeçeci - Şule Bilge Özkeçeci, *Türk Sanatında Tezhip*, Seçil Ofset, İstanbul, 2007, s. 191; Mine Esiner Özen, *Türk Cilt Sanatı*, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1998, s. 9; Ahmet Saim Arıtan, “Türk Cilt Sanatı”, *Türk Kitap Medeniyeti*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008, s. 62; Hüsnü Züher, *Türk Süsleme Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971, s. 92; Mustafa Bektaşoğlu, *Anadolu’da Türk İslam Sanatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2009, s. 86; Habibe Şimşek, *Yalvaç Müzesinde Bulunan Tezhipli Yazma Eserlerin Tezyini Açısından İncelenmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı, Isparta, 2000, s. 13; Kemal Çığ, *Türk Kitap Kapları*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul, 1971, s. 8.

⁴¹⁰ Özen, 1998, s. 9; Bektaşoğlu, 2009, s. 86; Arıtan, 2008, s. 62.

⁴¹¹ Arıtan, 2008, s. 62; Bektaşoğlu, 2009, s. 89.

⁴¹² Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 194.

⁴¹³ Arıtan, 2008, s. 62; Şimşek, *a.g.t.*, s. 13; Özen, 1998, s. 10; Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 194; Yılmaz Özcan, *Türk Kitap Sanatında Şemse Motifi*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990, s. 5; Züher, 1971, s. 92; *Türk Cilt Sanatı*, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara, 1968, s. 5; Çığ, 1971, s. 9; Metin Sözen, *Geleneksel Türk El Sanatları*, Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 1998, s. 164; Bektaşoğlu, 2009, s. 90.

Resim 5: Klasik Bir Cildin Bölümleri

Türk cilt sanatı en üstün seviyesine XV. ve XVI. yüzyıllarda ulaşmış ve bu seviyeye gelinceye kadar çeşitli süsleme üslupları ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni de sadece süslemelerin yapılış özelliklerinden değil, süsleme motiflerinin ve kullanılan malzemelerin farklılığından doğmuştur.⁴¹⁴ Ciltleri kullanılan malzemeye göre incelemek daha uygun olacaktır. Bunlar:

- 1- Mukavva Ciltler (mukavva üzerine bir kâğıt yapıştırılarak basit bir kitap kabı elde edilebilir).⁴¹⁵
- 2- Deri Ciltler
- 3- Lake Ciltler (mukavva, deri veya tahta üzerine çeşitli boyalarla ve altınla yapılan süslemeleri bir çeşit vernikle kaplayarak oluşturulan ciltlerdir.)⁴¹⁶
- 4- Kumaş Ciltler
- 5- Ebru Ciltler
- 6- Murassa Ciltler⁴¹⁷

18. yüzyılda basılmış olan kitaplardan 19'una ulaşılmış ve incelenmiştir. Bazı eserlerin farklı baskılarına ulaşılmış olunması ve de bazılarının 2 ciltten oluşmaları toplam 30 eseri incelememizi sağlamaktadır. İncelenen bu eserlerden 10'unun cildi

⁴¹⁴ *Türk Cilt Sanatı*, 1968, s. 2.

⁴¹⁵ Özen, 1998, s. 13; Şimşek, *a.g.t.*, s. 14.

⁴¹⁶ Özen, 1998, s. 24.

⁴¹⁷ Arıtan, 2008, s. 85; Özen, 1998, s. 13; Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 195; Şimşek, *a.g.t.*, s. 14.

günümüzde yapılmıştır. Diğer eserlerin ciltleri ise deri, çârkûşe ve kumaş cilt kullanılarak yapılan eserin orijinal basımından kalan ciltlerdir. Değerlendirmelerimizi bu eserler üzerinden yapacağız.

1- Deri Ciltler

Orta Asya'da kâğıdın icadıyla beraber gelişen ve bir sanat kolu haline gelen ciltçilik sanatı, Türk zevkinin inceliğini göstermektedir. Uygur Türklerine ait olan ilk Türk ciltlerinde derinin kullanıldığı ve ilk defa deri üzerine madeni kalıplarla süsler basıldığı bilinmektedir.⁴¹⁸

Klasik cilt sanatında deri ciltler geniş yer tutmaktadır. Türk ciltlerinde genellikle “meşin” adı verilen koyun derisi, ”sahtiyan” denilen keçi derisi ve “rak” olarak tabir edilen ceylan derisi kullanılmıştır.⁴¹⁹

İncelenen dönemdeki eserlerin bazılarının ciltli bazılarının ciltsiz olarak satışının yapıldığına önceki bölümlerde değinilmişti. Ciltsiz olan eserler büyük ihtimalle sonradan ciltlenmiştir. Ulaşılan kitaplar arasında o dönemden kalma ciltlerin yanı sıra günümüzde yapılmış ciltlerde bulunmaktadır. *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî*'nin (*Vankulu Lügati*) birinci cildinin farklı iki baskısı incelendiğinde ciltlerinin iki farklı şekilde yapıldığı görülmektedir. Bir kopyasının cildinin günümüzde restore amaçlı yapılmış olduğu diğerinin ise o dönemden kaldığı anlaşılmaktadır. *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî*'nin (*Vankulu Lügati*) sonradan yapılmış olan cildi, cilt bezi ile yapılmış diğer I. ve II. ciltleri ise deriden yapılmıştır. (Resim 6)

---

⁴¹⁸ Bektaşoğlu, 2009, s. 87.

⁴¹⁹ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 194; Şimşek, *a.g.t.*, s. 14; Özen, 1998, s. 13; Züher, 1971, s. 92.

Resim 6: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin Deri Cilt Kapağı

Cildi deri olan diğer eserler ise *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr*, *Târîh-i Mısri'l-Cedid Târîh-i Mısri'l-Kadîm* (Resim 7), *Lisânü'l-'Acem (Ferheng-i Şu'ûri)*'nin I. cildinin iki ayrı baskısı ve II. cildi, 1756 tarihli *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügatı)* I-II. Cildi, *Târîh-i İzzî*, *Fenn-i Harb*, *Fenn-i Lağım*, *Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'* ve *Tuhfe Şerhi*'nin üç baskısı... (Resim 8) Toplam 16 eserde deri cilt bulunmaktadır.

Resim 7: Târîh-i Mısri'l-Cedid Târîh-i Mısri'l-Kadîm'in Deri Cilt Kapağı

Resim 8: Tuhfe Şerhi'nin Deri Cilt Kapağı

Ulaşılan 30 farklı baskıdan 10'unun cildi günümüzde yapılmıştır. Bunlar; *Gülşen-i Hulefâ*, *Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Ümem*, *Kitâb-ı Cihânnümâ*, *Târîh-i Râşid ve Târîh-i Çelebi-zâde*'dir. Ayrıca *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî*'nin (*Vankulu Lüğatı*) birinci cildinin bir baskısı, *Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna*'nın bir baskısı ve *Târîh-i Samî Şâkîr ve Suphî* adlı eserlerin üç baskısı da günümüzde yapılmıştır.

2- Kumaş Ciltler

Mukavva üzerine keten, ipekli veya kadife kumaş kaplanarak yapılan cilt çeşididir.⁴²⁰ XIII. yüzyıl sonlarından itibaren doğu ciltlerinde, kapakların hem dış hem de iç yüzeyinde kumaşın da kullanıldığı görülmektedir.⁴²¹

Ulaşılan eserlerden sadece bir tanesinde kumaş cilt bulunmaktadır. Bu eser *Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna*'dır. Eserin iki farklı baskısına ulaşılmış ve bunlardan bir tanesi günümüzde yapılmıştır. Diğer baskı ise 1312 tarihli farklı bir eserle

⁴²⁰ Arıtan, 2008, s. 86; Ahmet Saim Arıtan, "Ciltçilik" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İşletmesi, İstanbul, 1993, c. 7, s. 553.

⁴²¹ Özen, 1998, s. 28.

birlikte ciltlenmiş olup, cildi XIX. yüzyılın özelliklerini taşımaktadır. Dönemin özelliklerini taşıyan cilt yıldız cildi* olarak adlandırılan kumaş cilt ile yapılmıştır.

(Resim 9)

Resim 9: Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna'nın Kumaş Cilt Kapağı

3- Çârkûşe Ciltler

Cilt kapağının kenarları ya da köşeleri deri, ortası ise kumaş, kadife veya ebru ile kaplanan cilt çeşididir.⁴²² Bunlar kullanıldığı malzemeye göre isimleri de değişmektedir. Ortasında ebru kullanılmışsa “çârkûşe ebru”, kumaş kullanılmışsa “çârkûşe kumaş”, zerdevu* kullanılmışsa “çârkûşe zerdevu” cilt denilmektedir.⁴²³

Ulaşılan eserlerden *Târih-i Seyyâh*, *İ'râbü'l-Kâfiye* ve dört farklı baskısına ulaşılan *Târih-i Samî Şâkîr* ve *Suphî* adlı eserin bir baskısı çârkûşe tekniğiyle yapılmıştır. *Târih-i Seyyâh*'ın dört kenarı kahverengi deri ortası ebru ile (Resim 10)

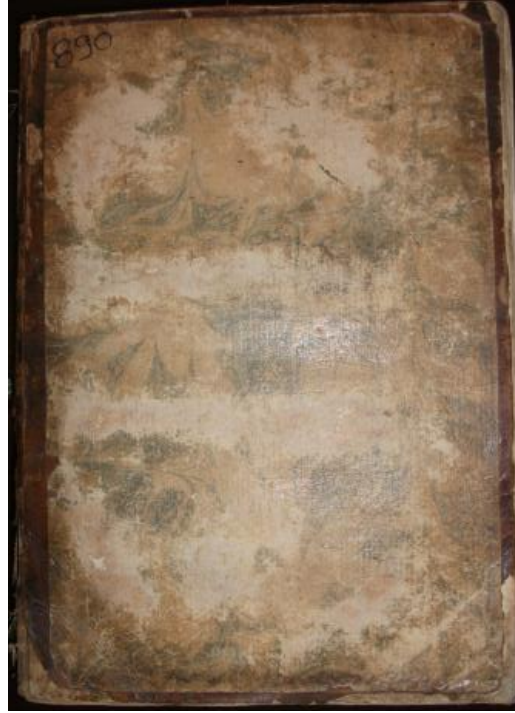
* Yıldız cildi: Hemen her devirde sıkça yapılmış olan kumaş ciltler, XIX. yüzyılda, Yıldız Sarayı'ndaki mücellithanede yapıldığından yıldız cildi diye adlandırılmıştır. Bir yüzüne altın yıldızla Osmanlı saltanat arması, diğer yüzüne ayyıldız veya tek ay basılı, mor, kırmızı, bordo veya yeşil renkli kadife ciltler kullanılmıştır. Daha çok bu cilt tekniği matbu eserlerde kullanılmıştır. (Özen, 1998, s. 29).

⁴²² Arıtan, 2008, s. 86; Arıtan, “Ciltçilik”, *DİA*, c. 7, s. 553; Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 195; Bektaşoğlu, 2009, s. 88; Züher, 1971, s. 92; Sözen, 1998, s. 165.

* Zerdevu: Etohur memelilerden, soğuk kuzey bölgelerinde yaşayan ve postu kürkçülükte kullanılan, sansarı andıran, küçük bir hayvan. (Özen, 1998, s. 28).

⁴²³ Sözen, 1998, s. 165; Züher, 1971, s. 92.

İ'râbü'l-Kâfiye'nin ise kenarları siyah deri, ortası kahverengi deri ile yapılmıştır. *Târih-i Samî Şâkîr ve Suphî* eserinin kenarlarına koyu kahverengi ortasına ise koyu kırmızı deri kullanılmıştır.

Resim 10: Târih-i Seyyâh'ın Çarkûşe Cilt Kapağı

B- ESERLERİN ALT VE ÜST KAPAK TEZYİNATI

Cilt sanatının, Ortaçağ döneminin ilk zamanlarından beri Mısır ve Doğu Türkistan'da, özellikle de Uygur Türklerinin yaşadığı alanlarda uygulanmış olduğu görülmektedir.⁴²⁴ Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra ciltçilik sanatı büyük bir gelişme göstermiş ve XV. ve XVI. yüzyıllarda en üst seviyesine ulaşmıştır.⁴²⁵

XVIII. yüzyıl Osmanlı döneminde, klasik Türk cilt sanatı özellikleri olan başta şemse formu, zengin hatayi, rumi, bulut, penç, yaprak, gonca, geçme, gül, tepelik, tığ motifleriyle yapılmış ciltlerin yapılmasına devam edilmiş, bunun yanında farklı tip ve tekniklerde ciltler yapılmaya başlanmıştır.⁴²⁶

Ciltler süsleme tekniklerine göre adlandırılmaktadırlar. Bunlar:

⁴²⁴ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 191.

⁴²⁵ *Türk Cilt Sanatı*, 1968, s. 1-2.

⁴²⁶ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 193.

- 1- Düz Cilt: Süslemesi bulunmayan ya da kapakların yalnızca çevresi zencirekli olan ciltlerdir.⁴²⁷
- 2- Şemseli Cilt: Süslemesinde şemse kullanılan ciltler, şemsenin cilde uygulanış tarzına göre çeşitli isimleri de bulunmaktadır.
- 3- Zilbahar Cilt: Üzerine ezme altın kullanılarak geometrik çizgiler çizilmiş, kesişen yerler arasına yıldız ve noktalar konulmuş deri ciltlerdir.⁴²⁸
- 4- Yekşah Cilt: Yekşah denilen aletle motiflerin çukurlaştırılmasıyla yapılan ciltlerdir.
- 5- Zerdüz Cilt: Deri üzerine sarı, pembe ve yeşil sırmalarla realist motiflerin işlenmesiyle yapılan ciltlerdir.⁴²⁹

1- Deri Ciltlerde Kullanılan Tezyinatlar

Klasik Osmanlı deri ciltlerinde süslemeleri; daha çok alt ve üst kapak, sertab, mikleb ve iç kapaklarda görmekteyiz. Bu bölümler şemse, salbek, köşebent motifleri ile bunları çevreleyen bordürlerden oluşmaktadır.⁴³⁰

İncelenen kitaplardan biri olan *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı)* iki farklı baskısına ulaşıldığına, bu kitapların ciltlerinin iki farklı şekilde yapılmış ve bir tanesinin cildi sonraki dönemlerde yapılmış, diğerinin ise o dönemden kalmış olduğuna değinmiştik. Sonradan yapılmış olan cildin üzerinde hiçbir süsleme bulunmamakta fakat o dönemden kalan eserin birinci cildinin üzerinde ise soğuk şemseli* cilt tekniği ile yapılmış hatai grubu, bitkisel motif kompozisyonlu, dendanlı,** salbekli*** şemse görülmektedir. Salbekli şemsenin etrafında dört bordür bulunmaktadır. (Resim 11)

⁴²⁷ Özen, 1998, s. 14.

⁴²⁸ Özen, 1998, s. 23.

⁴²⁹ Bektaşoğlu, 2009, s. 88; Arıtan, 2008, s. 85-86.

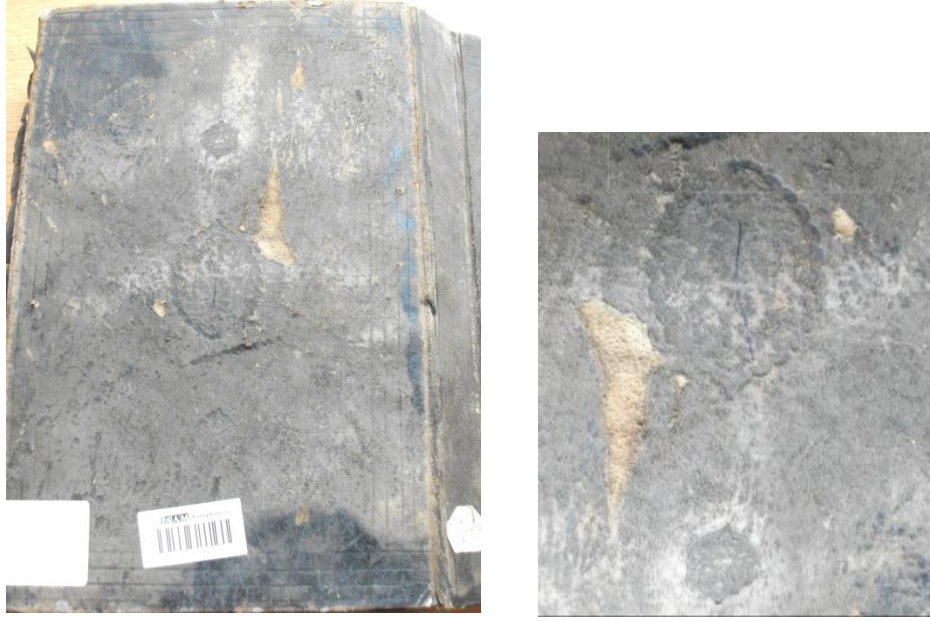
⁴³⁰ Gülbün Mesara - Aykut Kazancıgil, *Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, Türk Süsleme Sanatları*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010, c. 2, s. 271.

* Soğuk Şemseli: Kitap ciltleri üzerine yeri oyulmadan, kalıpla kabartma olarak basılan, renk ve yıldızla boyanmayan, sade bırakılan şemselere denir. (Özcan, 1990, s. 3).

** Dendan: Tezhip bezemelerinin kenarlarındaki dış dış çıkıntılar. (Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, c. 1, s. 451).

*** Salbek: Şemselerin alt ve üst uçlarındaki küçük süslemeler. (Özcan, 1990, s. 2).

Resim 11: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin Kapak Bezemesi

Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) ikinci cildinde ise üstten ayırmalı şemse* cilt tekniği kullanılmış, cildin bezemesinde de dönemin özelliklerini yansıtan bitkisel motif kompozisyonlu şemse yer almıştır. Fakat şemsenin etrafında silme bordür, salbek ve dendan bulunmamaktadır. (Resim 12)

Resim 12: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) II. Cildinin Kapak Bezemesi

Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr adlı eserin kitap kapağının ortasında hiçbir bezeme olmamakla birlikte bordür kısmında üstten ayırma şemseli tekniği kullanılarak

---

* Üstten Ayırma Şemse: Zemin deri renginde bırakılır, motifler altınlanır. (Arıtan, "Ciltçilik", DİA, c. 7, s. 552).

altınla renklendirilmiş bitkisel formda tasarlanmış kıvrım dal ve penç motiflerinin hakim olduğu bir bezeme bulunmaktadır. (Resim 13)

Resim 13: Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr'ın Kapak Bezemesi

Târîh-i Mısri'l-Cedid Târîh-i Mısri'l-Kadîm'in cilt tezyini, mülemma şemse* tekniği ile yapılmış olup bezemesinde bitkisel kompozisyonlu dendanlı, salbekli şemse bulunmaktadır. Aynı kompozisyonun arka kapakta da yer aldığı görülür. (Resim 14) Salbekli şemsenin etrafında dört silme bordür bulunmaktadır.

---

* Mülemma Şemse: Yalnız altın yıldızla basılan, her tarafı altınla sıvanmış olan şemselere denir. (Özcan, 1990, s. 3).

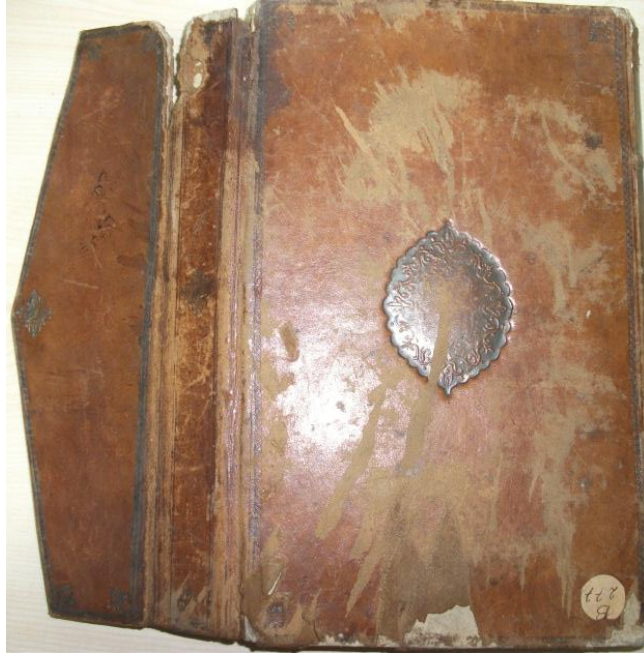

Resim 14: Târîh-i Mısri'l-Cedid Târîh-i Mısri'l-Kadîm'in Kapak Bezemesi

Lisânü'l-'Acem'in (*Ferheng-i Şu'ûri*) birinci cildinin iki farklı baskısına ulaşılmış, baskıların birinde kırmızıya yakın kahverengi bir deri kullanılırken diğerinde koyu kahverengi tercih edilmiştir. İki baskının da kompozisyonları aynı olup her ikisinde de alttan ayırma şemse* cilt tekniği kullanılmıştır. Cildin bezemesinde son dönem özelliklerini taşıyan bitkisel kompozisyonlu, dendanlı, salbeksiz şemse bulunmaktadır. Aynı kompozisyon kitabın arka kapağında da görülmektedir. Bordür olarak tekrar eden iki kollu geçmelerden oluşan bir süsleme kullanılmıştır. (Resim 15)

---

* Alttan Ayırma Şemse: Ciltle, motiflerin zemini altınla bezenmiş olup, kabartma motifler deri renginde bırakılır.

Resim 15: Lisânü'l-'Acem'in (Ferheng-i Şu'ûri) I. Cildinin Kapak Bezemesi

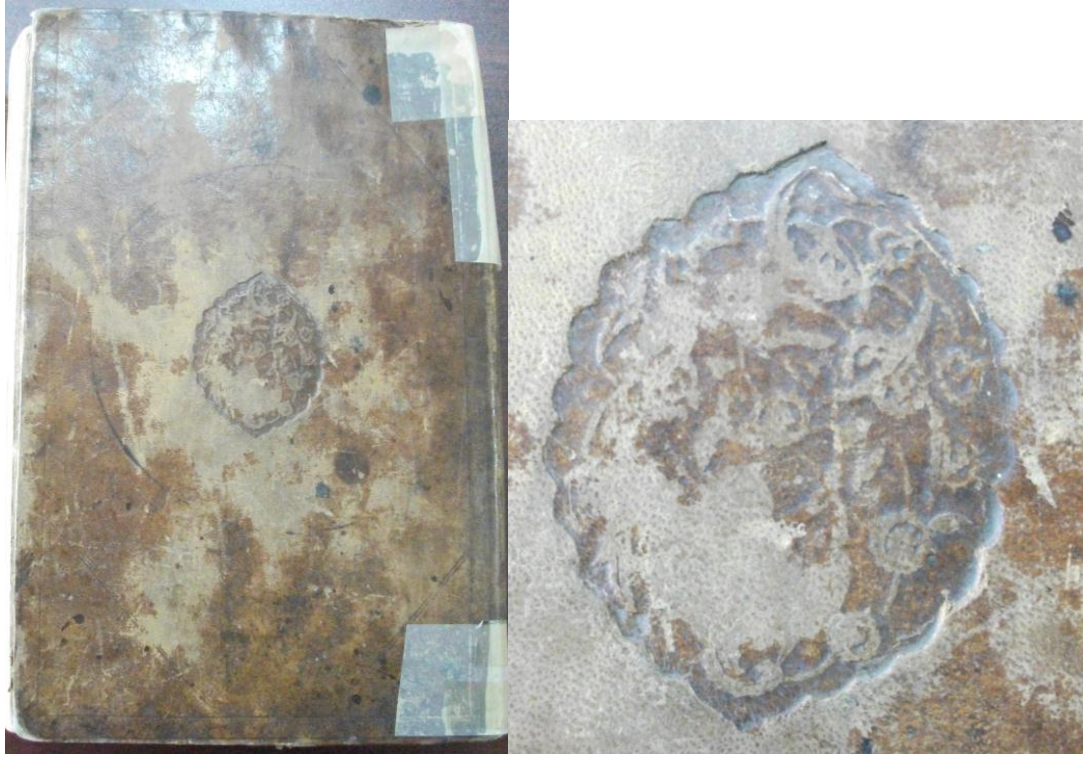
Lisânü'l-'Acem (Ferheng-i Şu'ûri)'in ikinci cildinde ise siyah renkte deri kullanılmış ve birinci ciltte olduğu gibi alttan ayırma şemse cilt tekniğiyle yapılmış aynı

bitkisel kompozisyon yer almıştır. Eserin bu baskısının birinci cildine göre daha çok yıpranmış olduğu görülmektedir. (Resim 16)

Resim 16: Lisânü'l-'Acem'in (Ferheng-i Şu'ûri) II. Cildinin Kapak Bezemesi

1756 tarihli *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî*'nin (*Vankulu Lügatı*) her iki cildinin bezemesi aynı olup, soğuk şemseli cilt tekniğiyle yapılmış şemse motifi bulunmaktadır. Şemse kısmında natüralist üslupta tasarlanmış sade ve dendanlı bir bitkisel kompozisyon yer alırken, şemsenin etrafında bezemesiz düz bir çizgi halinde daire bulunmaktadır. Kapak kenarlarında köşebent şeklini anımsatan, şemsenin etrafındaki daire gibi herhangi bir özelliği bulunmayan çizgiler görülmektedir. (Resim 17)

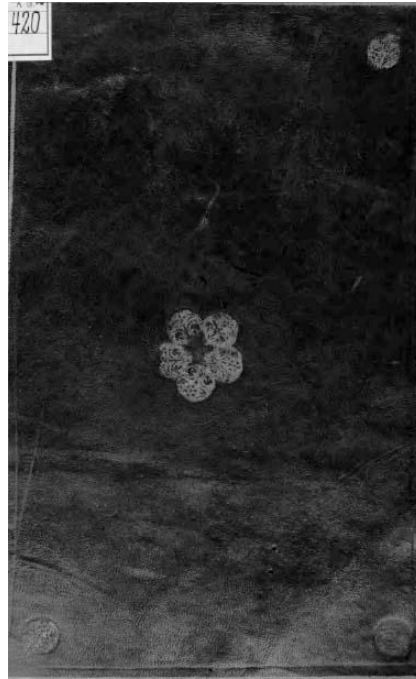
Resim 17: 1756 Tarihli Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin Kapak Bezemesi

Ulaşılan eserlerden *Târîh-i İzzî* adlı eserde ise farklı bir renklendirme maddesi kullanılmadan yapılan soğuk şemseli cilt tekniği kullanılmıştır. Şemse kısmında natüralist üslupta tasarlanmış sade bir bitkisel kompozisyon yerleştirilmiştir. Şemse motifi dönem özelliklerini yansıtır şekilde stilize penç motifleriyle sonlandırılmıştır. Salbek kısımlarında ise yedişer adet stilize penç motifi bulunmaktadır. Yine aynı motifin, bordür kısmına bitişik olarak köşe ve kenarlarda simetrik bir biçimde tekrarlandığı görülmektedir. Kapağın bordür kısmında bitkisel tarzda tasarlanmış sade bir süsleme bulunmaktadır. (Resim 18)

Resim 18: Târîh-i İzzî'nin Kapak Bezemesi

Fenn-i Harb ve *Fenn-i Lağım* adlı eserlerin ciltleri ve bezemesi aynıdır. Soğuk şemseli cilt tekniği üslubunda yapılmıştır. Stilize beş yapraklı çiçek motifinin kullanıldığı rozet şeklinde bir süsleme yer alırken, kitabın köşelerinde ise ortada kullanılan motifin bir yaprağı kullanılmıştır. (Resim 19)

Resim 19 : Fenn-i Lağım'ın Kapak Bezemesi (books.google'dan)

Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'nin cilt tekniğinde üstten ayırma şemse tekniği kullanılmıştır. Zer mürekkep kullanılarak renklendirilmiş cilt kapağında XVIII. yüzyıla ait bitkisel kompozisyonlu şemse formunda stilize penç ve çok dişli yaprak motifleri görülmektedir. Şemsede görülen motif gruplarıyla oluşturulmuş dört adet köşebent süslemesi yer almaktadır. Kitabın kenarlarında ise bitkisel formda tasarlanmış bordür bulunmaktadır. (Resim 20)

Resim 20: Tıbyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'nın Kapak Bezemesi

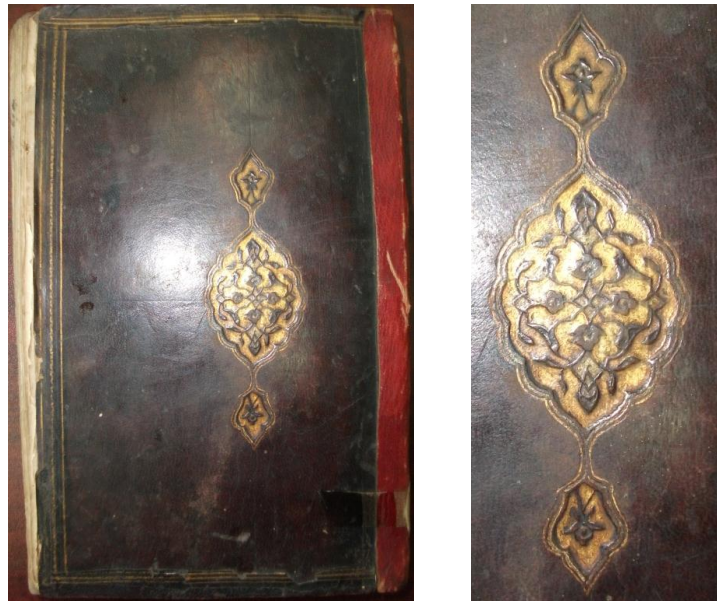
Tuhfe Şerhi'nin üç farklı baskısına ulaşılmış olup bunlardan iki tanesi aynı cilde sahiptir. Üstten ayırma cilt tekniği kullanılarak stilize edilmiş penç motifleriyle birlikte yapraklı çiçek tasvirlerinin kullanıldığı bir kompozisyon bulunmaktadır. Kompozisyonda kullanılan çiçek motifinin dönemin özelliklerini yansıttığı görülmekle birlikte, bordür kısmında yapraklardan oluşturulmuş bitkisel formda kompozisyon yer almaktadır. (Resim 21)

Resim 21: Tuhfe Şerhi'nin Kapak Bezemesi (Demirbaş No: 158675 İsam)

Tuhfe Şerhi'nin bir diğer baskısının cildinde ise salbekli şemse içerisinde $\frac{1}{2}$ simetri oranında bitkisel kompozisyon yer almaktadır. Zer mürekkep zeminli bitkisel kompozisyonlu cilt süslemesinde alttan ayırma şemse tekniği kullanılmıştır. Bordüründe üç adet cetvel bulunmaktadır. Eserin sırt kısmı kırmızı renkte deri ile sıvanmıştır. (Resim 22)

Resim 22: Tuhfe Şerhi'nin Kapak Bezemesi (Demirbaş No: 1768 Marmara İlahiyat)

2- Kumaş Ciltlerde Kullanılan Tezyinatlar

Kumaş ciltler hemen her devirde sıkça kullanılmıştır. *Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna* kitabının yıldız cildiyle yapıldığı daha önce belirtilmişti. Yıldız cildi diye adlandırılması XIX. yüzyılda, Yıldız Sarayı'ndaki mücellithanede yapılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Cildin bir yüzüne altın yaldızla Osmanlı saltanat arması, diğer yüzüne ay yıldız veya tek ay basılmıştır. Daha çok mor, kırmızı, bordo veya yeşil renkli kadife ciltleme yapılmıştır. Bu cilt tekniği matbu eserlerde kullanılmıştır.

Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna kitabının cildinin bir yüzünde altın yaldızla Osmanlı saltanat arması, diğer yüzünde ise ay ve yıldız motifleri yer almaktadır. Bu motiflerin etrafında ise geometrik tarzda çerçeveler bulunmaktadır. (Resim 23)

Resim 23: Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna'nın Cilt Bezemesi

3- Çârkûşe Ciltlerde Kullanılan Tezyinatlar

Cildin köşeleri veya kenarları yaklaşık birer santim eninde deri ile çevrilmiş, orta kısmı ebru, kadife, farklı renkte deri, desenli ya da işlemeli kumaşlarla bezenmiş

ciltlerdir. Cildin köşelerine köşebent gibi üçgen şeklinde derilerin konulmasından dolayı bu adı almıştır.⁴³¹

Ulaşılan eserlerden *Târih-i Seyyâh* adlı eserin cildinin dört kenarı deri, ortası şal ebrudur. Başka bir süslemesi bulunmamaktadır. (Resim 24)

Resim 24: Târih-i Seyyâh'ın Kapak Bezemesi

Î'râbü'l-Kâfiye adlı eserin cildinin kenarları siyah, ortası kahverengi deri ile yapılmıştır. Cilt tezyinatında köşelerde birer; alt ve üstte, sağ ve solda üçer adet natüralist üsluba yakın özellikler taşıyan penç motifine benzer çiçek figürleri bulunmaktadır. (Resim 25)

⁴³¹ Mehmet Küçük, *Tire Necip Paşa Kütüphanesindeki, Necip Paşa Vakfına Ait El Yazma Eserlerin Çârkûşe, Yekşah ve Zilbahar Cilt Kapağı Özelliklerine Göre Kataloğlanması*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Geleneksel Türk El Sanatları Anabilim Dalı: Tezhip, Sakarya, 2008, s. 48.

Resim 25: İ'râbü'l-Kâfiye'nin Kapak Bezemesi

Târîh-i Samî Şâkîr ve Suphî adlı eserin kenarlarında koyu kahverengi, ortasına ise koyu kırmızı deri kullanılmıştır. Cilt tezyinatı *İ'râbü'l-Kâfiye*'nin tezyinatı ile aynıdır. (Resim 26)

Resim 26: Târîh-i Samî Şâkîr ve Suphî'nin Kapak Bezemesi

C- ESERLERİN SERTAB-MİKLEB DÜZENLEMESİ VE TEZYİNATLARI

Sertab, klasik ciltlerde alt kapağın uç kısmına eklenen bölüm, miklebin kapağa bağlandığı kısımdır. Aynı zamanda bu kısım kitabın önünü koruduğu gibi miklebin hareket edebilmesini de sağlamaktadır.⁴³² Mikleb ise, eski ciltlerde alt kapağa sertab ile bağlanarak, üst kapak ile kitap arasına giren, ucu sivri parçadır. Eski ciltlerde de miklebin üst ve iç kısmı cilt kapağı kadar bezemelidir. Mikleb, okuma esnasında kalmış olduğun sayfayı göstermek için kullanılabilir.⁴³³

Ulaşılan eserlerden *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügatı)* birinci cildinin mikleb kısmında eserin salbek kısmındaki süslemenin aynısı görülmektedir. Miklebin üç kenarında dört adet düz çizgi halinde bordür bulunmaktadır. Uç kısmında ise bir bordür yer almaktadır. Miklebin tamamı soğuk şemseli cilt tekniği ile yapılmıştır. (Resim 27)

Resim 27: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügatı) I. Cildin Mikleb Bezemesi

Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (*Vankulu Lügatı*) ikinci cildinin mikleb kısmında ise palmetli bordürlerin arasında yüzyıl özelliklerini barındıran bitkisel kompozisyon görülmektedir. Sertab kısmında ise miklebdaki bordürün aynısı görülmekte ve ortasında belli aralıklarla yerleştirilmiş beş adet rozet formunda bezeme bulunmaktadır. (Resim 28)

⁴³² Bektaşoğlu, 2009, s. 90; Mine Esiner Özen, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, İ. Ü. Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Prof. Dr. Nazım Terzioğlu Basım Atölyesi, İstanbul, 1985, s. 62; Arıtan, 2008, s. 67; Züber, 1971, s. 92; Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 194.

⁴³³ Özen, 1985, s. 62; Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 194.

Resim 28: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügatı) II. Cildin Mikleb Bezemesi

Târîh-i Mısri'l-Cedid Târîh-i Mısri'l-Kadîm'in mikleb tezyini mülemma şemse tekniği ile yapılmış olup miklebin üçgen kısmında madalyon tarzında bir kompozisyon görülmektedir. (Resim 29)

Resim 29: Târîh-i Mısri'l-Cedid Târîh-i Mısri'l-Kadîm'in Mikleb Bezemesi

Lisânü'l-'Acem'in (*Ferheng-i Şu'ûri*) birinci cildinin iki farklı baskısında da sertab ve mikleb kısmı bulunmaktadır. Alttan ayırma şemse cilt tekniği kullanılarak yapılan bu baskılardan bir tanesinin mikleb kısmında baklava dilimi şeklinde yapılmış barok tarzda bitkisel bir kompozisyon yer almaktadır. Mikleb kısmının kenarları kapaklarda da görmüş olduğumuz iki kollu geçme zencirek bordürle çevrilmiştir. Miklebe bulunan motif sertab kısmının ortasında da yer almakta olup kenarında düz bir çizgi halinde bordür bulunmaktadır. (Resim 30)

Resim 30: Lisânü'l-'Acem'in (Ferheng-i Şu'ûri) I. Cildinin Mikleb Bezemesi (Demirbaş No: 10224 Marmara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi)

Bir diğer baskının mikleb kısmında ise yine baklava dilimi şeklinde yapılmış geometrik bezeme yer almaktadır. Aynı bordür bu baskıda da kullanılmıştır. Miklebe bulunan bezeme sertab kısmının ortasında da bulunmakta olup kenarında düz bir çizgi halinde bordür yer almaktadır. Ayrıca sertab kısmının bordürünün iki kenarının ortasında ve mikleb kısmının bordürünün köşelerinde barok tarzda yapılmış bitkisel bir motif de bulunmaktadır. (Resim 31)

Resim 31: Lisânü'l-'Acem'in (Ferheng-i Şu'ûri) I. Cildinin Mikleb Bezemesi (Demirbaş No: Reşer 110424 Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi)

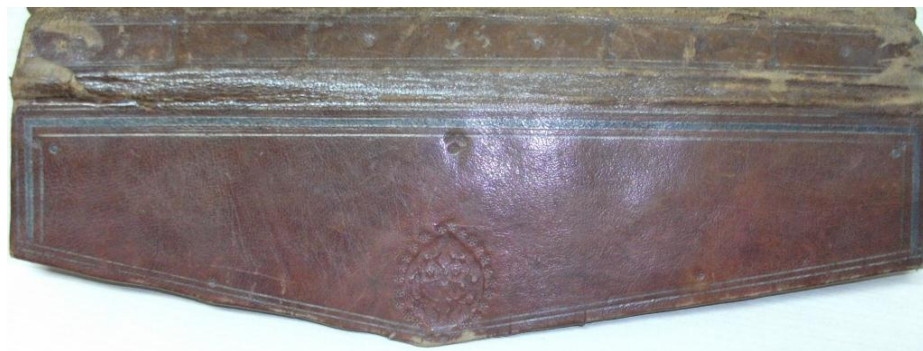
1756 tarihli *Tercüme-i Sihâh-ı Cevheri*'nin (*Vankulu Lügatı*) her iki cildinin sertab ve mikleb kısmında herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Sadece mikleblerinin üç kenarında soğuk şemseli cilt tekniği ile yapılmış düz bir çizgiden oluşan bordür

bulunmakta ve mikleblerin iki kenarında köşebent şeklini anımsatan ve herhangi bir özelliği bulunmayan çizgi yer almaktadır. (Resim 32)

Resim 32: 1756 Tarihli Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin Mikleb Bezemesi

Ulaşılan eserlerden *Târîh-i İzzî* adlı eserin sertab ve mikleb kısmında farklı bir renklendirme maddesi kullanılmadan yapılan soğuk şemseli cilt tekniği kullanılmıştır. Mikleb kısmında kapakta bulunan şemseye uygun olarak tasarlanmış bitkisel üslupta bezeme bulunmaktadır. Bu bezemenin etrafında stilize penç motifleri yer almaktadır. Miklebin üç kenarında kapakta bulunan bitkisel tarzdaki bordürün aynısı görülmekte ve bu bordürün her iki kenarında ince düz çizgi bulunmaktadır. Üçgen şeklindeki kenarında ise iki ince çizgi halinde bordür yer almaktadır. Bordürlerin iki köşesinde ikişer adet, ortasında üç adet ve üçgen kısmının iki kenarının ortasında birer adet stilize penç motifi bulunmaktadır. Sertab kısmı iki adet düz çizgi halinde bordür ile sınırlandırılmış olup ortasına da belli aralıklarla 6 adet stilize penç motifleri yerleştirilmiştir. (Resim 33)

Resim 33: Târîh-i İzzî'nin Mikleb Bezemesi

Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'nın cilt tekniğinde üstten ayırma şemse tekniği kullanılmıştır. Zer mürekkep kullanılarak renklendirilmiş olan sertab ve

miklebde rozet formunda yapılmış bezeme bulunmaktadır. Bu bezemenin ortasındaki stilize çiçek motifi kapakta kullanılan şemse motifinde bulunan motiflerdendir. Bu çiçek motifinin etrafında onüç adet stilize penç motifi yer almaktadır. Mikleb kısmının kenarında lotus formunda bordür bulunmakta ve bu bordürün köşelerinde ise dönemin özelliklerini yansıtan şemse motifinde de yer alan bitkisel motifler bulunmaktadır. Sertab kısmının bordürü miklebinkiyle aynıdır. Miklebde bulunan rozet formu bu bölümde belli aralıklarla üç adet kullanılmıştır. Miklebden farkı ise çiçek motifinin etrafında oniki adet stilize penç motifinin bulunmasıdır. (Resim 34)

Resim 34: Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'nın Mikleb Bezemesi

Tuhfe Şerhi'nin üç farklı baskısına ulaşılmış olduğundan ve iki tanesinin ciltlerinin aynı olduğundan bahsetmiştik. Mikleb ve sertabda kullanılan bezemeler, üstten ayırma cilt tekniği kullanılarak yapılmıştır. Sertab ve mikleb kısmında sadece bordür bulunmaktadır. Başka bir bezemesi bulunmamaktadır. Sertab kısmının bordürü kapakta bulunan bordürün aynısıdır. Yaprak kullanılarak meydana getirilmiş bitkisel formda kompozisyon yer almaktadır. Mikleb kısmında ise lotus formunda bordür bulunmaktadır. (Resim 35)

Resim 35: Tuhfe Şerhi'nin Mikleb Bezemesi (Demirbaş No: 158675 İsam)

D- ESERLERİN İÇ KAPAK TEZYİNATI

İncelenen dönemdeki eserlerin kapaklarının iç tarafı olan kısma desensiz düz kâğıt, baskılı kâğıt, ebru ya da deri sıvandığı görülmektedir. Bunları kullanılan malzemeye göre ayırmak daha uygun olacaktır.

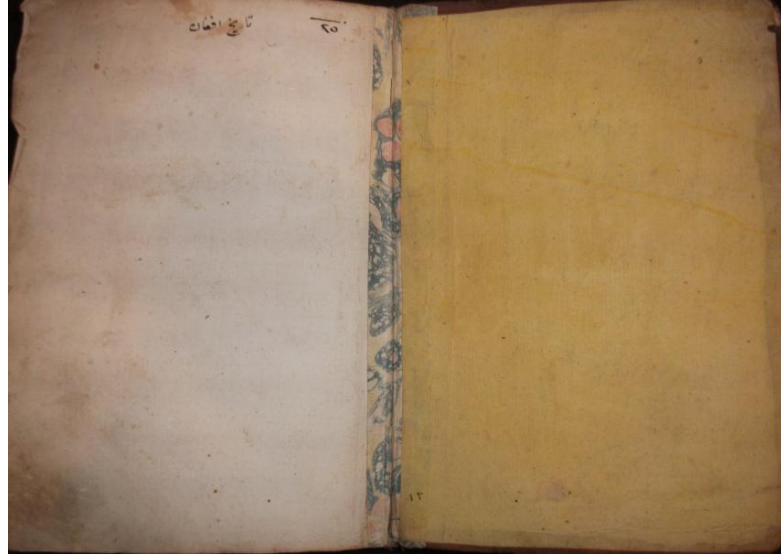
1- İç Kapakta Desensiz Düz Kâğıt Kullanılması

İç kapağa sıvanan desensiz düz kâğıtların bazılarının normal sayfa kâğıdı bazılarının ise renkli kâğıt olduğunu görmekteyiz.

Târih-i Seyyâh ve *Lisânü'l-'Acem*'in (*Ferheng-i Şu'ûri*) II. cildinin iç kapağına sarı renkte bir kâğıt yapıştırılmıştır. Yan kâğıdı olarak da normal sayfa kâğıdı yer almaktadır. *Târih-i Seyyâh*'ın *Lisânü'l-'Acem*'den (*Ferheng-i Şu'ûri*) farkı ise yan kâğıdı ile iç kapağı birbirine bağlayan acem kösteği* adı verilen yerde ebrulu kâğıdın bulunmasıdır. (Resim 36)

---

* Acem Kösteği: Eski yazmalarda kitap dikildikten sonra, dibinden ve iç tarafından, bir kısmı kitaba diğer kısmında cilde gelecek şekilde yapıştırılan parçaya denilmektedir. Bu şekilde yapılan cildler sağlam olmaktadır. (Özen, 1985, s. 1).

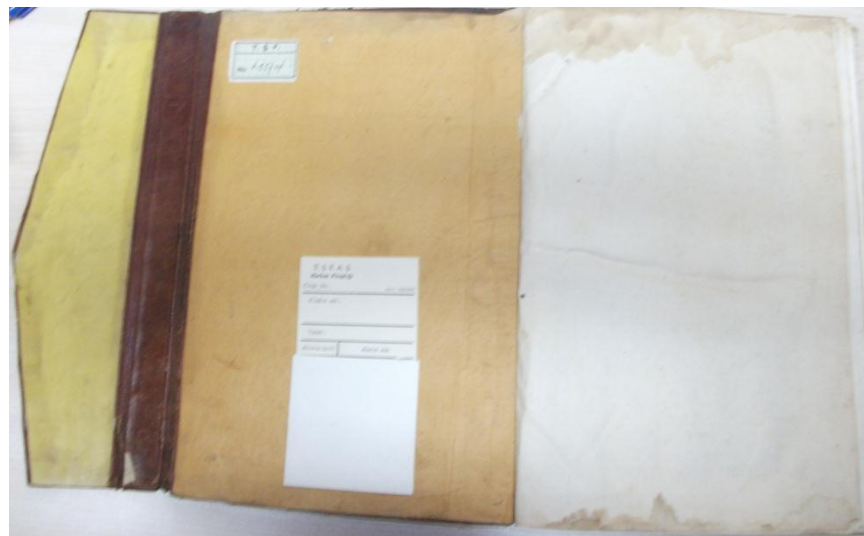

Resim 36: Târih-i Seyyâh'ın İç Kapağı

Târih-i Mısri'l-Cedid Târih-i Mısri'l-Kadîm ve Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna adlı eserlerin iç kapağında ise normal sayfa kâğıdı görülmektedir.

Târih-i Samî Şâkîr ve Suphî adlı eserin iç kapağına ise kırmızı renkte kâğıt sıvanmıştır.

Târih-i İzzî'nin iç kapağında açık turuncu, miklebine sarı renkte bir kâğıt sıvanmıştır. Eserin sertab kısmı ise deri'dir. Yan kâğıt olarak normal sayfa kâğıdı bulunmaktadır. (Resim 37)

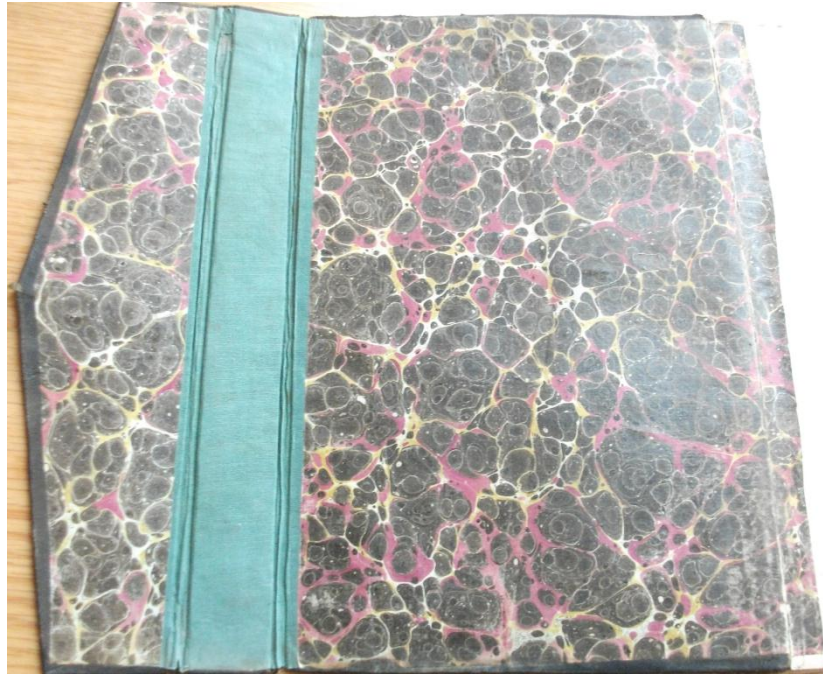
Resim 37: Târih-i İzzî'nin İç Kapağı

2- İç Kapakta Ebru Kullanılması

Klasik cilt sanatı ile en fazla yakınlığı bulunan ebrunun, hemen her dönemde cildin iç kapağında, alt ve üst kapakta, mikleb üzerinde ve cilt yan kâğıdı* olarak kullanıldığı görülmüştür. Ebru, desenine ve yapan kişiye göre farklı isimlerle adlandırılmıştır. Akkase, battal, çifte aharlı, somaki, kumlu, taraklı, kılçıklı, tarama veya gelgit ebrusu, hafif ebru, hatib ebrusu, Necmettin ebrusu...⁴³⁴

İncelenen dönemde yan kâğıdı ebru olan eserle çok fazla karşılaşılmamıştır. Ebru daha çok iç kapakta görülmektedir.

Ulaşılan kitaplardan biri olan *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı)* birinci cildinin iç kapağında ve miklebinde battal ebru bulunmaktadır. Sertab kısmında ise yeşil renkte cilt bezi yer almaktadır. Yan kâğıt olarak normal sayfa kâğıdı kullanılmıştır. (Resim 38) İkinci cildinin iç kapağı ve miklebinde nefli ebru kullanılmıştır. Sertab kısmında ise deri bulunmaktadır.

Resim 38: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin İç Kapağı

* Yan Kâğıdı: İç kapakla kitap arasında yer alan boş kâğıt; çoğu kez burası ebru olup, Acem kösteği adı verilen ince traş edilmiş deri parçasının bir kısmı bu yan kâğıdına, bir kısmı da cilde gelecek şekilde yapıştırılır. (Özen, 1998, s. 29).

⁴³⁴ Özen, 1998, s. 29-30.

Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr'ın iç kapağı ve yan kâğıdı serpmeli battal ebru ile yapılmıştır. Acem kösteğinde saman kâğıdı yer almaktadır. (Resim 39)

Resim 39: Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr'ın İç Kapağı

Lisânü'l-'Acem'in (*Ferheng-i Şu'ûri*) ulaşılan birinci ciltlerinden bir tanesinin iç kapağı ve miklebi gelgit ebru ile sertab kısmı da deri ile yapılmıştır. Sertab da kullanılan deri soğuk şemse tekniği kullanılarak çizgilerle süslenmiştir. Yan kâğıdı olarak normal sayfa kâğıdı kullanılmıştır. (Resim 40)

Resim 40: Lisânü'l-'Acem'in (Ferheng-i Şu'ûri) I. Cildinin İç Kapağı (Demirbaş No: Reşer 110424 Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi)

1756 tarihli *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügati)* her iki cildi (Resim 41), *Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'* (Resim 42), *Tuhfe Şerhi* adlı eserlerin iç kapağında ve miklebinde hatip ebru, sertab kısmında da deri kullanılmıştır. Yan kâğıt olarak da normal sayfa kâğıdı bulunmaktadır. (Resim 43)

Resim 41: 1756 Tarihli Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügati) I. Cildinin İç Kapağı

Resim 42: Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'nın İç Kapağı

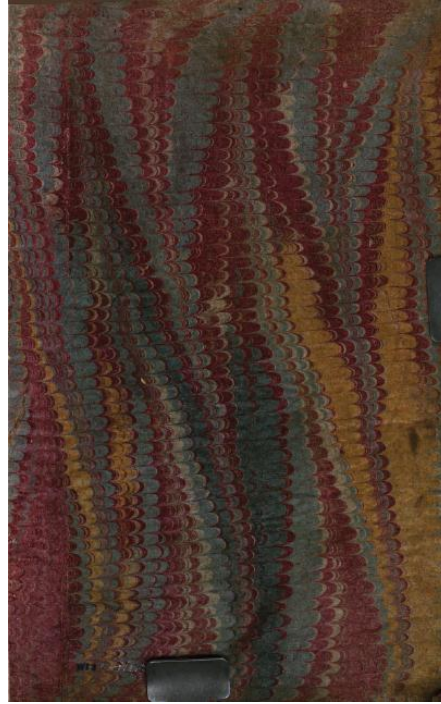

Resim 43: Tuhfe Şerhi'nin İç Kapağı

İ'râbü'l-Kâfiye ve *Fenn-i Lağım*'in (Resim 45) iç kapaklarında taraklı ebru bulunmaktadır. Fakat *İ'râbü'l-Kâfiye*'nin iç kapağı muhtemelen günümüze yakın bir dönemde geçirmiş olduğu restorasyon çalışması neticesinde pembe renkte özelliksiz kağıtlarla kapatılmıştır. (Resim 44)

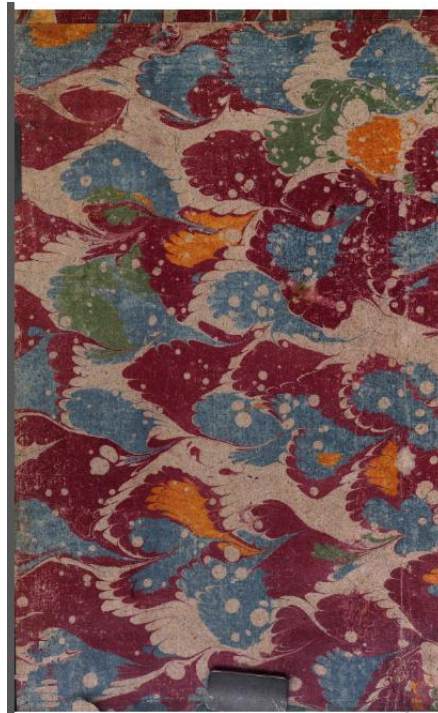

Resim 44: İ'râbü'l-Kâfiye'nin İç Kapağı

Resim 45: Fenn-i Lağım'ın İç Kapağı

Fenn-i Harb adlı eserin iç kapağında şal ebru yer alırken Yan kâğıdı normal sayfa kâğıdı ile yapılmıştır. (Resim 46)

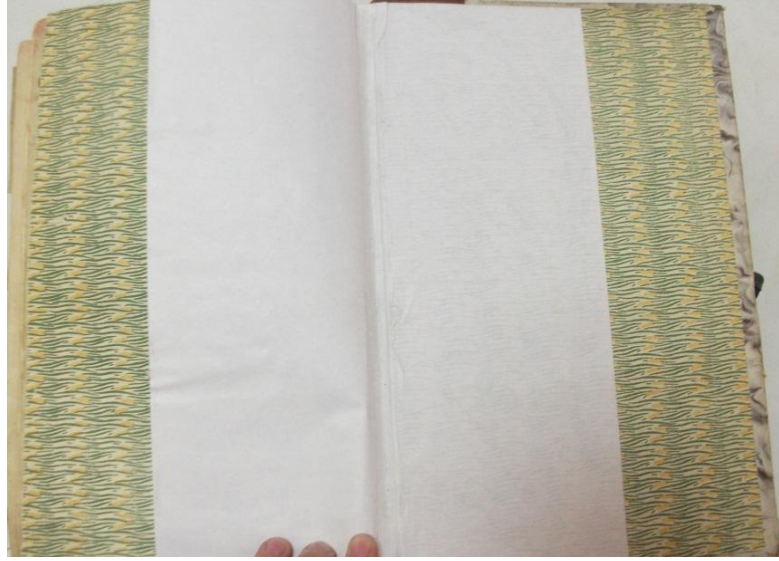
Resim 46: Fenn-i Harb'in İç Kapağı

3- İç Kapakta Baskılı Kâğıt Kullanılması

İç kapakta kullanılan baskılı kâğıtların, madeni ya da tahta kalıplarla basılmış olması muhtemeldir. Tahta kalıpların baskılarının dağınık olduğu görülmektedir.

Kitâb-ı Cihânnümâ adlı eserin iç kapak tezyininde günümüze yakın bir dönemde yapılmış olduğu tahmin edilen, kalıpla tab edilmiş iki renk baskılı bir kâğıt bulunmaktadır. Aynı baskı yan kâğıtta da yer almaktadır. Acem kösteği kısmında günümüzde restorasyon amaçlı yapılmış olan beyaz bir kağıt bulunmaktadır. (Resim 47)

Resim 47: Kitâb-ı Cihânnümâ'nın İç Kapağı

Lisânü'l-'Acem'in (*Ferheng-i Şu'ûri*) birinci cildinin iç kapak tezyininde kalıpla basılmış olan ve dönemin özelliklerini yansıtan bezeme bulunmaktadır. Mikleb kısmında ise yine kalıpla basılmış farklı bir bezeme görülmektedir. Eserin sertab kısmı ise deriden yapılmış ve üzerine soğuk şemse tekniği kullanılarak çizgilerle dilim şekli verilmiştir. Yan kâğıt olarak normal sayfa kâğıdı kullanılmıştır. (Resim 48-49)

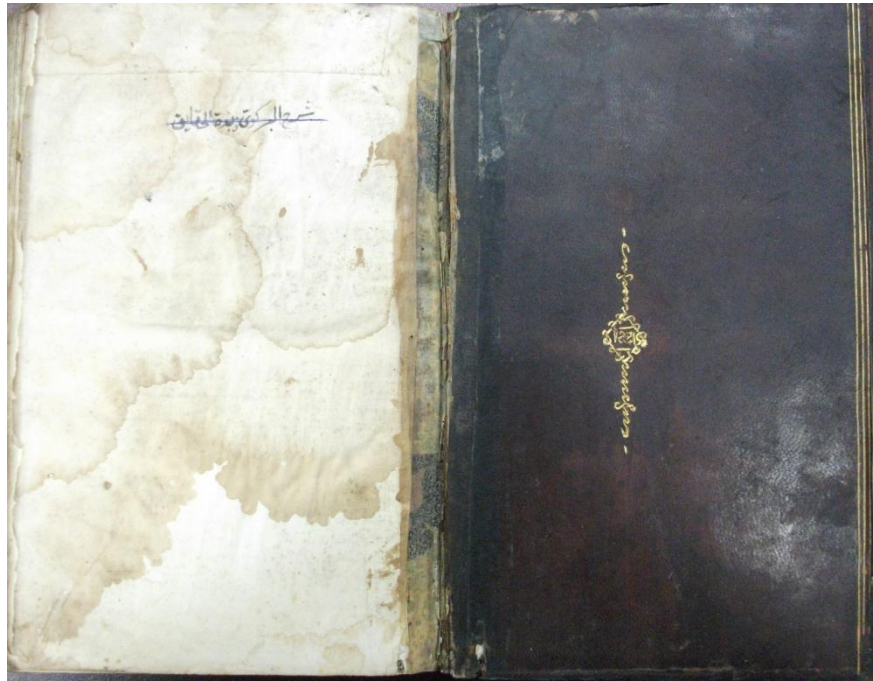
Resim 48: Lisânü'l-'Acem'nin (Ferheng-i Şu'ûri)'nin I. Cildinin Arka İç Kapağı

Resim 49: Lisânü'l-'Acem'nin (Ferheng-i Şu'ûri)'nin I. Cildinin Ön İç Kapağı

4- İç Kapakta Derinin Kullanılması

Matbu eserlerin iç kapaklarında pek fazla deri görülmemektedir. İncelenen dönemde iç kapağı deri olan cilt bir adettir. *Tuhfe Şerhi* adlı eserin ulaşılan bir baskısının iç kapağı deri ile yapılmıştır. İç kapağın ortasında rozet formunda bezeme bulunmaktadır. Üstten ayırma cilt tekniği kullanılarak zer mürekkep ile renklendirilmiştir. Zincir tarzındaki bezemenin orta bölümünde basit bir süsleme bulunmaktadır. Üst kapağın sağında, alt kapağın solunda zer mürekkeple renklendirilmiş üçer adet bordür yer almaktadır. Yan kâğıdı olarak normal sayfa kâğıdı kullanılmıştır. (Resim 50)

Resim 50: Tuhfe Şerhi'nin İç Kapağı (Demirbaş No: 1768 Marmara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi)

E- ESERLERİN ZAHİRİYE SAYFASI DÜZENLEMESİ

'Zahr' kelimesi Arapça'da, arka sırt anlamına gelmektedir. 'Zahriye' ise, bir kâğıdın arka tarafına yazılan yazı, şerh demektir.⁴³⁵ Yazma eserlerin başladığı ilk

⁴³⁵ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 154; Sözen, 1998, s. 114; Nilüfer Kurfez, *Emek, Sabır ve Sevgi Tezhib, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları*, İstanbul, 2003, s. 6; Mine Esiner Özen, *Tezhip Sanatından Örnekler*, Özen Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 15; Mine Esiner Özen, *Türk Tezhip Sanatı*, Gözen Kitap ve Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 15; Özen, 1985, s. 78.

sayfanın arka yüzü yani başlangıç sayfasından önce yer alan, çoğunlukla tezhipli ve bazen tamamen boş bırakılarak oluşturulan sayfalara zahriye adı verilmektedir.⁴³⁶

Genel olarak zahriye sayfalarında kitabın adı, yazarı, sunulduğu kişi, eserin kime ait olduğunu belirten “temellük kitabesi”, bir ya da birkaç beyit, kitabın yazıldığı tarih vb. bilgiler yer almaktadır.⁴³⁷ Yazma eserlerde güve ve böceğin kitaba zarar vermemesi için tılsım sözü olarak yazılan “kebikeç” yazısı da genellikle bu sayfalarda bulunur.⁴³⁸

Bazı yazma eserlerde zahriye sayfaları ya tek sayfa ya da karşılıklı çift sayfa olarak tezhiplenmiştir. Genellikle zahriye tezhipleri dikdörtgen, kare formunda tam sayfa levha tezhip olarak veya oval, daire madalyonlar şeklinde tasarlanmıştır.⁴³⁹

Ulaşılan eserlerin zahriye sayfaları daha çok tek sayfadan oluşmaktadır. Fakat sadece bir eserde iki sayfadan oluşan zahriye sayfası bulunmaktadır.

Genel olarak, zahriye sayfaları her eserde bulunmayabilir ve az da olsa bazı eserlerde zahriye sayfalarından hemen sonra fihrist bölümünün eklendiği görülmekte ve bu bölüm birkaç sayfa olabilmektedir.⁴⁴⁰ 1756 tarihli olan *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî*'nin (*Vankulu Lügati*) birinci cildinin fihrist bölümü zahriyeden sonra gelmektedir.

Ulaşılan eserlerden sadece sekiz tanesinin zahriye sayfası bulunmaktadır. Bunlardan biri olan *Târîh-i Râşid*'in zahriye sayfasında serbest formda ve üstte bir, alt tarafta iki tane olmak üzere üç tane dairesel formda düzenlenmiş bölümler bulunmaktadır. Ayrıca en üstte bir uzun, ortada iki tane kısa ve en altta ortada yine kısa olmak üzere altıgen diyebileceğimiz bölümler yer almaktadır. Bunların etrafı çift katmanlı siyah cetvellerle çerçevelenmiştir. Çerçevelerin her iki ucunda yüzyıl özelliklerini taşıyan palmet motifleri yer almaktadır. Bütün bu kompozisyonun etrafı yine cetvel ile sınırlandırılmıştır. Sayfadaki yazılar hareketli harflerden oluşturulmamış, sayfa iki parça halinde kalıp oluşturularak basılmıştır. Cetvellerin ortasındaki kırıklardan iki parça halinde basıldığı anlaşılmaktadır. (Resim 51)

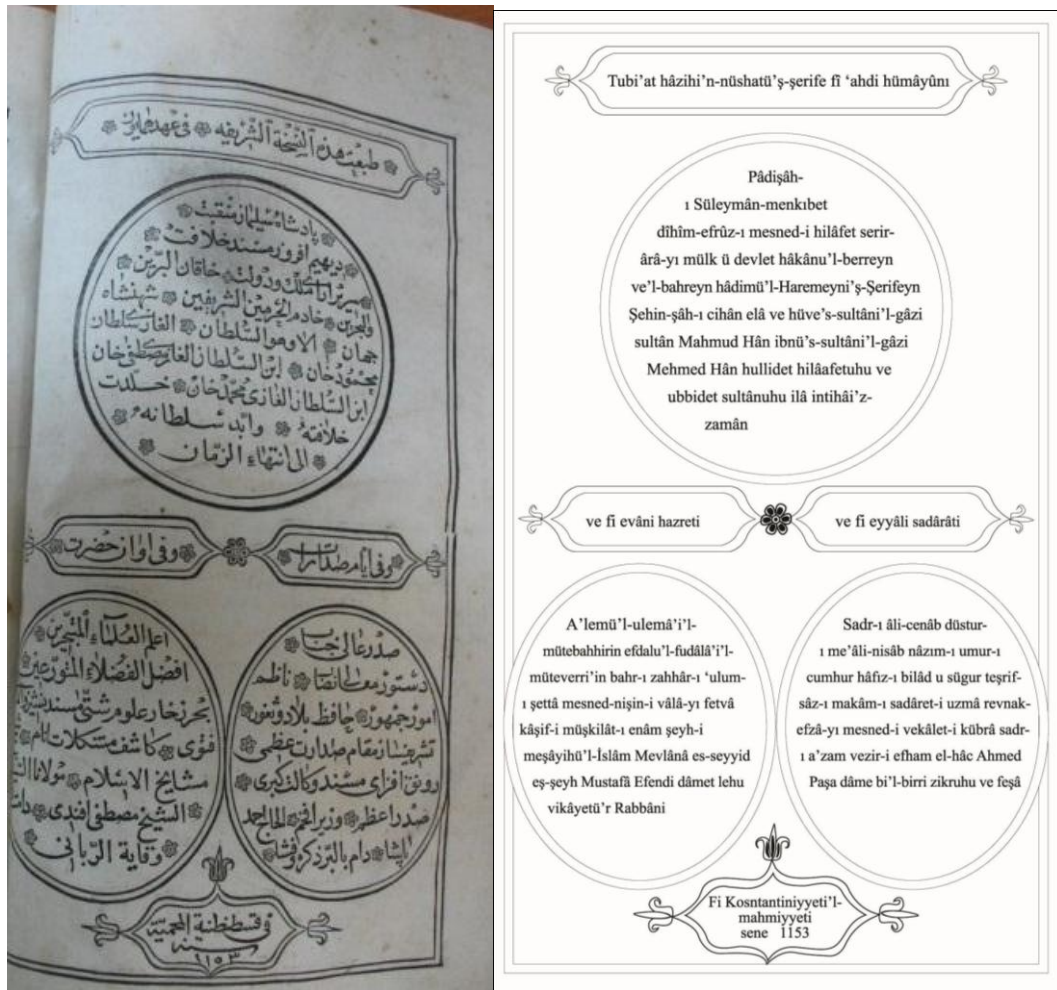
⁴³⁶ Özen, 1985, s. 78; ; Özen, 2007, s. 15; Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 154; Özen, 2003, s. 15; Kurfeyz, 2003, s. 6.

⁴³⁷ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 154; Kurfeyz, 2003, s. 6; Özen, 2007, s. 15; Özen, 2003, s. 15; Özen, 1985, s. 79; Şimşek, *a.g.t.*, s. 9.

⁴³⁸ Özen, 2003, s. 15; Özen, 2007, s. 15.

⁴³⁹ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 154.

⁴⁴⁰ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 155; Kurfeyz, 2003, s. 6.

Resim 51: Târîh-i Râşid'in Zahriye Sayfası

Zahriye sayfası bulunan eserlerden bir diğeri de *Lisânü'l-'Acem (Ferheng-i Şu'ûri)*'dir. Her iki cildinde de zahriye sayfası bulunmaktadır. *Târîh-i Râşid*'in zahriye sayfasının aynısıdır. *Lisânü'l-'Acem*'in (*Ferheng-i Şu'ûri*) birinci cildinin diğerlerinden farkı ise bölümlerinin etrafındaki çift katmanlı siyah cetvellerin arasının altına renklendirilmesidir. (Resim 52-53)

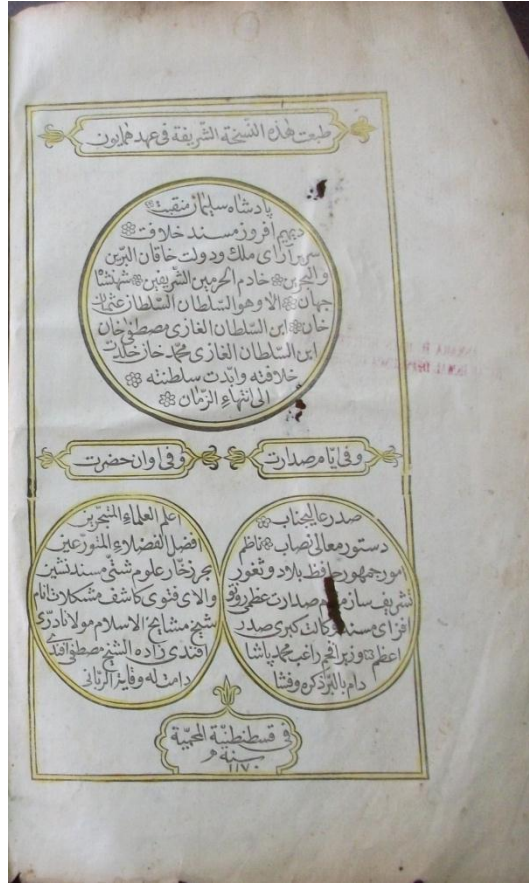

Resim 52: Lisânü'l-'Acem'nin (Ferheng-i Şu'ûri) I. Cildinin Zahriye Sayfası

Resim 53: Lisânü'l-'Acem'nin (Ferheng-i Şu'ûri) II. Cildinin Zahriye Sayfası

1756 tarihli *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî*'in (*Vankulu Lügatı*) birinci cildinin zahriye sayfasının fihris'ten önce geldiğine değinmiştik. Eserin zahriye sayfası *Târîh-i Râşid* ve *Lisânü'l-'Acem*'inki (*Ferheng-i Şu'ûri*) gibidir. Farklı olarak çerçevelerin arası sarı renkle renklendirilmiştir. (Resim 54)

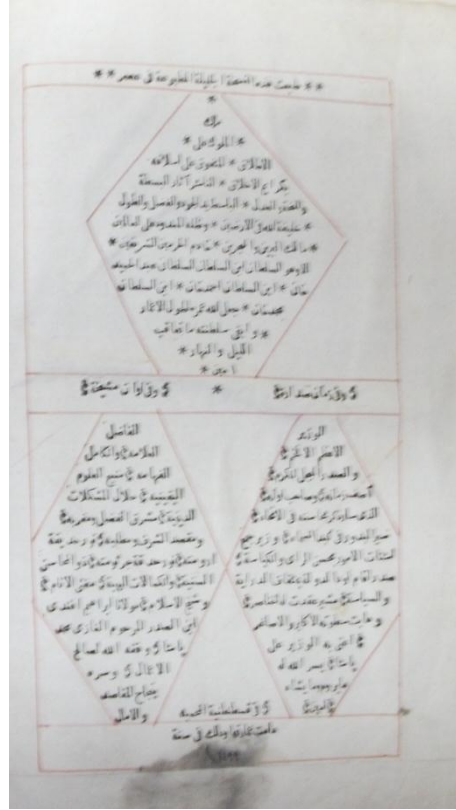
Resim 54: 1756 tarihli *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî*'in (*Vankulu Lügatı*) I. Cildinin Zahriye Sayfası

Târîh-i Samî Şâkîr ve *Suphî* adlı eserin ulaşılan dört farklı baskısının serbest formda tasarlanarak baklava şeklinde bölümlenmelere ayrılmış olup ve sadece yazılardan oluşan bir zahriye sayfası bulunmaktadır. (Resim 55) Fakat iki baskısında bundan farklı olarak yazıların etrafı çift katmanlı kırmızı mürekkeple çerçevelenmiştir. (Resim 56)

Târîh-i İzzî'nin zahriye sayfası da *Târîh-i Samî Şâkîr ve Suphî* adlı eserdeki gibi serbest formda baklava şeklinde tasarlanmıştır. Yazıların etrafı iki çizgili kırmızı renkli cetvelle değil tek çizgili kırmızı cetvelle sınırlandırılmıştır. (Resim 57)

Resim 57: Târîh-i İzzî'nin Zahriye Sayfası

Ulaşılan eserlerden *İ'râbü'l-Kâfiye*'nin zahriye sayfası iki sayfadan oluşmaktadır. Her iki sayfada birbirinden farklı olarak değişik formlarda alan bölümlenmesi yapılmıştır. 1a-1b olarak sınıflandırabileceğimiz sayfalarda 1b kısmında çam ağacına benzer formda alan bölümlenmesi bulunurken, 1a kısmında ise simetrik biçimde tasarlanmış altı ve üstlü iki adet altıgen formda alan bölümlenmesi yer almaktadır. Ayrıca bölümlenmeler yapılırken kırmızı renkte çizgiler kullanılmıştır. (Resim 58)

Resim 58: İ'râbü'l-Kâfiye'nin Zahriye Sayfaları

Fenn-i Harb ve *Fenn-i Lağım*'ın zahriye sayfası düzenlemesi aynıdır. Her ikisinin zahriye sayfasının üst kısmı altıgen şeklinde, alt kısmı ise iki ağaç şeklinde tasarlanmış olup sadece yazılardan oluşturulmuş yazı paftası bulunmaktadır. (Resim 59) *Fenn-i Lağım*'ın farkı ise yazıların etrafı çerçeve ile sınırlandırılmış olmasıdır. (Resim 60)

Resim 60: Fenn-i Lağım'ın Zahriye Sayfası

Resim 59: Fenn-i Harb'in Zahriye Sayfası

F- ESERLERİN UNVAN SAYFASI DÜZENLEMELERİ

Zahriye sayfasından hemen sonra gelen ve eserlerde metnin başladığı ilk sayfaya “serlevha” denir.⁴⁴¹ Bu sayfada genellikle metni süsleyen tezhipli başlık bölümü görülmektedir.⁴⁴² Başlık tezhibi, besmeleyi veya kitabın adını ortasına alacak şekilde ya da hemen üzerinde olacak biçimde yapılabilmektedir.⁴⁴³

Serlevha sayfasını, yazma eserde müellifin besmele, hamdele* ve salvele** ile başladığı, genellikle kitabı ile ilgili bilgileri verdiği sayfa olarak da tanımlayabiliriz.⁴⁴⁴ Bu kompozisyonun matbu eserlerde de devam ettirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Yazma eserlerin serlevha sayfaları ile zahriye sayfasının tezhip bütünlüklerini korumak amacıyla sayfaların renk, desen ve motif bakımından birbirlerini tamamlaması gerekmektedir.⁴⁴⁵ Serlevha başlıkları ikilil (taç), düz, kubbeli, mürekkep gibi çeşitli biçimlerde karşılıklı ve çift olarak düzenlenmektedir.⁴⁴⁶

Serlevha sayfalarının tezhipli tek sayfa ya da karşılıklı iki sayfadan oluşmasıyla ilgili farklı görüşler yer almaktadır. Mine Esiner Özen ve bazı araştırmacılarımıza göre tezhipli bir eserde en azından bir serlevha tezhibinin mutlaka bulunması ve bu sayfanın bir tam sayfası ya da karşılıklı iki tam sayfasının tezhipli olması gerekmektedir.⁴⁴⁷ F. Çiçek Derman ve İlhan Özkeçeci ise eğer kitabın metin başlangıcı zahriyenin arka yüzündeki ilk sağ sayfa ile başlamaktaysa ve sadece bu sayfa tezhiplenmişse bunun “unvan sayfası” olduğunu, karşılıklı iki sayfa tezhiplenmişse bunun da “serlevha”

⁴⁴¹ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 155; Kaya Üçer - Münevver Üçer, *Lale-i Münevverân*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 2006, s. 154; Sözen, 1998, s. 114; Şimşek, *a.g.t.*, s. 10.

⁴⁴² Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 155; Özen, 2007, s. 35; Özen, 2003, s. 18; Azade Akar - Cahide Keskiner, *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*, Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları, İstanbul, 1978, s. 29; Özen, 1985, s. 62.

⁴⁴³ Özen, 2007, s. 35; Özen, 2003, s. 18; Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 155.

* Hamdele: Allaha şükür anlamına gelir.

** Salvele: Hz. Peygamber’e salatu selam getirme.

⁴⁴⁴ Öcal, 1971, s. 94-95.

⁴⁴⁵ F. Çiçek Derman, “Tarihimizde Mushafın Bezenmesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 4, Ankara, 2010, c. 46, s. 139.

⁴⁴⁶ Derman, 2010, s. 139; Özen, 2007, s. 35; Şimşek, *a.g.t.*, s. 10; Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 156.

⁴⁴⁷ Üçer-Üçer, 2006, s. 154; Özen, 2007, s. 67; Özen, 2003, s. 18.

olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁸ Biz burada F. Çiçek Derman'ın görüşünü esas alarak konu başlığımızı buna göre oluşturmuş bulunmaktayız.

Yazma eserlerde tezhip, takdim edilen kişinin önemine veya sipariş eden kişinin mali durumuna göre yapılmıştır.⁴⁴⁹ Bu durum matbu eserler için de geçerlidir. Bazı eserlerin ise unvan sayfalarının sonradan renklendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca kitapların baskılarının ciltli veya ciltlessiz, tezyinli veya tezyinsiz olarak fiyatları değiştiğine önceki başlıklarda da yer vermiştik. Bundan hareketle eserlerin kişiye göre yapıldığını söylemede bir sakıncanın olmadığını görmekteyiz.

Ulaşılan 14 eserde unvan sayfası bulunurken 5 eserde bu sayfa yer almamaktadır. Eserlerin unvan sayfaları besmele ile başlamakta olup bu besmele ve bazı eserlerde bulunan kitap isimleri ya da eserin kaçınıcı cilt olduğuna dair bilgiler kalıp olarak basılmıştır.

Bu dönemde klasik motiflerle yapılan kompozisyonların yanında, gölgelendirmelerle üçüncü boyut verilmeye çalışılarak barok ve rokoko üslubunda yapılmış unvan sayfası düzenlemelerine de rastlamaktayız.

1- Klasik Tezhip Üslubundaki Unvan Sayfası Düzenlemeleri

XVI. yüzyılda siyasi hayattaki büyük başarılar Türk sanat hayatını etkilemiş ve en değerli eserlerin bu dönemde ortaya çıkmasında bu başarıların önemli ölçüde etkisi olmuştur.⁴⁵⁰ Yüzyılın başlıca özellikleri arasında motif, renk, zengin kompozisyon, mükemmel teknik, çeşitli desen ve incelik yer almaktadır.⁴⁵¹ Bu yüzyılda klasik tezhip sanatı zirvedeyken XVII. yüzyılda ise Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan siyasi hayattaki başarısızlıklar ve gerilemeler sanat hayatını olumsuz yönde etkilemiştir.⁴⁵² Yüzyılın başlarında işçilik ve desenlerde gerilemenin başladığı ve dönemin sonlarına doğru gerilemenin daha da belirginleştiği görülmektedir.⁴⁵³

---

⁴⁴⁸ Derman, 2010, s. 139; Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 155.

⁴⁴⁹ F. Çiçek Derman, "Yazma Eserlerde Tezhib Sanatı", *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 1987, s. 63.

⁴⁵⁰ Arıtan, 2008, s. 81.

⁴⁵¹ Özen, 2003, s. 8.

⁴⁵² Arıtan, 2008, s. 82.

⁴⁵³ Sözen, 1998, s.107-110.

XVIII. yüzyıl, elyazması eserlerde olduğu gibi matbu eserlerde de Batı etkisinin görüldüğü bir yüzyıldır. Bunun yanı sıra bu yüzyılda klasik tezhip üslubunun devam ettirilme çabasının var olduğunu da görmekteyiz.

Ulaşılan 19 eserden 9'unun unvan sayfasında klasik tezhip üslubu görülmektedir. Klasik tezhip üslubunun var olduğu eserlerde 3 farklı üslupta unvan sayfası düzenlenmesi yapılmakta ve bu sayfalar birbirine benzemektedir.

Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem, Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna ve *İ'râbü'l-Kâfiye* adlı kitapların unvan sayfalarının taç tezhipleri aynıdır. Klasik tezhip üslubundaki taç kısmında hurde rumi ve palmet motiflerinin aralarında yaprak ve penç motiflerinin kullanıldığı bitkisel bir kompozisyon görülmektedir. Bu bitkisel kompozisyonun üzerinde dendan bulunmakta ve bu dendanların üzerinden ince işlemeli yer yer bitkisel motiflerin kullanıldığı tığlar yükselmektedir. Besmele ve kitabın adı hareketli harflerle değil, tek bir kalıp halinde basılmıştır. Kitabın isminin iki yanında koltuk tezhibi* bulunmakta ve etrafında geometrik geçme motifli cetveller yer almaktadır. Koltuk tezhibinde ise yaprak ve penç motifleri kullanılarak yapılmış sade bir bezeme grubu bulunmaktadır. *Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Ümem, Ahval-i Gazavati Der Diyari-i Bosna* adlı eserler çerçevesiz ve besmele ile birlikte 12 satırdan oluşmaktadır. *İrabü'l-Kafiye* adlı kitap ise kırmızı çerçevesiz ve besmele ile birlikte 14 satırdan meydana gelmektedir. (Resim 61)

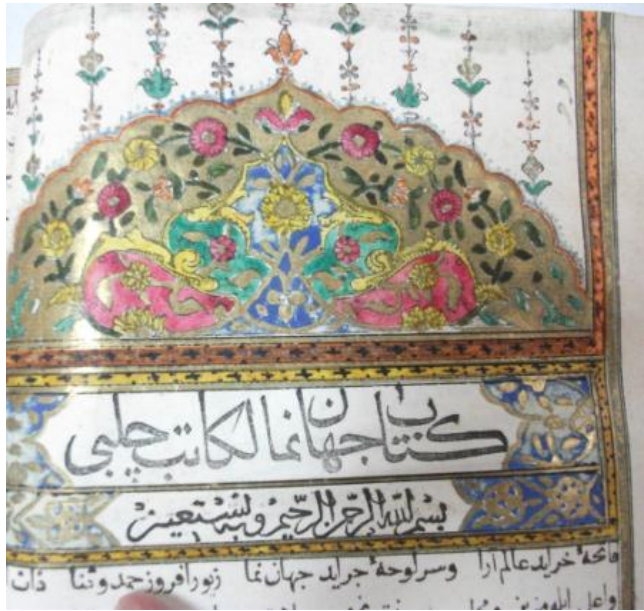
* Koltuk tezhibi: Başlığın iki yanındaki uygun dörtgen boşluklara yapılan simetrik veya benzer süslemelerdir. Özen, 2003, s. 19; Özen, 2007, s. 67.

Resim 61: İrabü'l-Kafiye'nin Unvan Sayfası (Demirbaş No: 6615 Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi)

Kullanılan diğer unvan sayfası kompozisyonunu 4 farklı eserde görmekteyiz. Bunlar *Kitâb-ı Cihânnümâ*, *Târîh-i Râşid*, *Târîh-i Çelebi-zâde* (Resim 64) ve *Lisânü'l-'Acem (Ferheng-i Şu'ûri)* adlı eserlerdir. *Lisânü'l-'Acem*'in (*Ferheng-i Şu'ûri*) birinci cildinin iki farklı baskısına ulaşılmıştır. Bir baskısının unvan sayfası renklendirilmişken diğeri sade bırakılmıştır. Eserlerin unvan sayfalarında klasik tezhip üslubunda taç tezhip bulunmaktadır. Bu taç tezhipler palmet, rumi, yaprak, sap ve penç motiflerinin kullanıldığı bitkisel bir kompozisyondan oluşmaktadır. Tezhibin etrafında dendan üzerinde yer yer bitkisel motiflerin kullanıldığı tığlar yer almaktadır. Eserlerin birbirlerinden farkı ise kenar süslemelerinin yıldızlarla sınırlandırılması ya da çerçeve

kullanılmamasıdır. Ayrıca *Kitâb-ı Cihânnümâ* ve *Lisânü'l-'Acem*'in (*Ferheng-i Şu'ûri*) birinci cildinin unvan sayfalarında sonradan renklendirme yapılmıştır. *Kitâb-ı Cihânnümâ*'nın unvan sayfasının taç tezhibinin zemininde genel olarak altın rengi, yer yer lacivert, pembe, açık yeşil renk kullanılmış olup üzerine sarı renkli rumi motiflerinin aralarına, pembe ve sarı renklerden oluşturulan penç motifleri yerleştirilmiştir. Saplar ve yapraklar koyu yeşil tonuyla renklendirilmiş ve kompozisyon ara ara turuncu renkte çiçek motifleriyle hareketlendirilmiştir. Tığlar ise turuncu, yeşil, pembe ve altın renginde mürekkeplerle renklendirilmiştir. (Resim 62)

Resim 62: Kitâb-ı Cihânnümâ'nın Unvan Sayfası Bezemesi

Lisânü'l-'Acem'in (*Ferheng-i Şu'ûri*) I. cildinin renklendirilmesinde daha çok zer mürekkep hakimdir. Zemini altın renginde boyanmış açık pembe renkli rumi motiflerinin arasında dönem rengi olarak sıklıkla karşımıza çıkan beyaz üzerine turuncu penç motifleriyle oluşturulmuş bitkisel bir kompozisyon bulunmaktadır. Kompozisyonda saplar ve yapraklar yeşil tonla renklendirilmiş, tığlar lacivert renkle özensiz bir şekilde boyanmış ve aralarında penç motiflerinde görülen turuncu renkte özensiz fırça hareketleri bulunmaktadır. Renklendirme esnasında yaprak ve penç motiflerinden yararlanılarak koltuk tezhipleri uygulanmıştır. Besmele ve kitabın isimleri tek bir kalıp ile basılmıştır. (Resim 63)

Resim 63: Lisânü'l-'Acem'in (Ferheng-i Şu'ûri) I. Cildinin Unvan Sayfası

Resim 64: Târih-i Çelebi-zâde'nin Unvan Sayfası

Bir diğer unvan sayfasını ise 2 farklı eserde görmekteyiz. Bunlar 1756 tarihli *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügatı)* I-II. ciltleri ve *Târîh-i Samî Şâkîr ve Suphî* adlı eserlerdir. Diğer sayfa düzenlemelerinde olduğu gibi bu düzenlemede de klasik tezhip üslubunda, taç tezhip şeklinde sayfa düzenlemeleri yapılmıştır. Palmet, rumi, yaprak, sap ve penç motiflerinin kullanıldığı bitkisel bir kompozisyondan oluşmakta ve kompozisyonun üst tarafında dendan üzerinde yer yer bitkisel motiflerin kullanıldığı tığlar yükselmektedir. Eserlerin birbirlerinden farkı ise *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî*'nin (*Vankulu Lügatı*) her iki cildinin unvan sayfalarında renklendirilme yapılmış olmasıdır. Renklendirmede zer mürekkep ile sarı renk kullanılmıştır. Her iki cildin kenarında zer mürekkeple yapılmış cetvel bulunmaktadır. (Resim 65)

Dört farklı baskısına ulaşılan *Târîh-i Samî Şâkîr ve Suphî* eserinin iki baskısının unvan sayfası kırmızı renkte çift çizgiyle cetvelenmiştir. Diğer ikisinde cetvel bulunmamaktadır. *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî*'nin (*Vankulu Lügatı*) her iki cildinde besmele ve kitabın ismi yer alırken, *Târîh-i Samî Şâkîr ve Suphî*'de ise sadece besmele bulunmaktadır ve bunlar tek bir kalıp ile basılmıştır. (Resim 66)

Resim 65: 1756 tarihli *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî (Vankulu Lügatı)*'nin Unvan Sayfası

Resim 66: Târîh-i Samî Şâkîr ve Suphî'nin Unvan Sayfası

2- Rokoko Üslubundaki Unvan Sayfası Düzenlemeleri

Çeşitli dönemlerde ve ülkelerde farklı süsleme tarzları, süsleme ekolleri ortaya çıkmıştır.⁴⁵⁴ Dönemlerin ya da ülkelerin birbirinden etkilenmeleri ve bunun sonucunda yeni tarzların ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Bunlardan birini de Türk sanatçıları oluşturmuştur. Avrupa'nın Barok, Ampir ve Rokoko üslubu her alanda olduğu gibi tezhipte de uygulanarak 'Türk Rokokosu' adı verilen yeni bir üslubun doğmasına yol açmıştır.⁴⁵⁵

⁴⁵⁴ Melahat Barik, *Barok Dönemi Levha Tezyinatı*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2010, s. 32.

⁴⁵⁵ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 49; Akar-Keskiner, 1978, s. 21; Şimşek, *a.g.t.*, s. 33; Barik, 2010, s. 11-12; Cahide Keskiner, *Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler, 'Hatai'*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 2.

Türk tezhip sanatı en güzel örneklerini klasik dönem olarak adlandırılan XVI. yüzyılda vermiş ve bu dönemde zirveye ulaşmıştır. XVII. yüzyıl da ise sanat açısından daha zayıf örnekler yer almıştır. XVIII. yüzyılda Osmanlı sanatı başta mimariyi olmak üzere bütün sanat dallarını, küçük el sanatlarını, giyim kuşamı hatta ev dekorasyonunu etkileyen yeni bir döneme girmiştir.⁴⁵⁶ Klasik dönem tezhip sanatı 1718 yılında Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşmasıyla başlayan Lale Devri'ne kadar devam etmiştir. Fakat Batıyla başlayan ilişkilerle klasik dönem tezhip üslubu değişmeye başlamıştır.⁴⁵⁷

XVIII. yüzyılda Avrupa sanatının, klasik dönem tezhibini gitgide tesiri altına almaya başladığını görmekteyiz. Barok ve rokoko üslubunda yapılan kurdelelerle, doğal dal ve yapraklarla, aşırı süs ve kıvrımlarla, gül, lale, büyük çiçekli, iri ve karışık motifli süslemelerle ve vazolu veya vazosuz, tek veya buket halinde çiçeklerle⁴⁵⁸ Avrupa sanatı Türk Sanatına sızmaya başlayarak hızla yayılmış ve XIX. yüzyılda da Türk sanatına hakim olmuştur.⁴⁵⁹

XVIII. yüzyıldaki tezhiplerde klasik motiflerle yapılan kompozisyonların yanında gölgelendirmelerle üçüncü boyut verilmeye çalışılmış barok ve rokoko tarzı çizgiler taşıyan vazolar, sepet ve saksılar içinde çiçekler, çiçek buketleri, kurdeleler, fiyonklar, C ve S kıvrımları yer almıştır.⁴⁶⁰

İncelenen 33 eserden 19'una ulaşılmış olup 5 eserde rokoko üslubunda tezhip görülmektedir. 5 eserin de unvan sayfası düzenlemesi birbirinden farklıdır. Eserlerin unvan sayfası düzenlemelerinde genel olarak ½ oranlı simetri düzeninde oluşturulmuş kompozisyonlar yer almakta ve bu düzenlemelerde tipik XVIII. ve XIX. yüzyıl rokoko üslubu görülmektedir.

Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (*Vankulu Lügatı*) ikinci cildinin unvan sayfası taç tezhip bezemesinde, yüzyılın etkisinde kalınarak barok ve rokoko etkisiyle bitkisel ve palmet motiflerin hakim olduğu bir kompozisyon düzenlemesi yapılmıştır. Bu

⁴⁵⁶ Ayla Ersoy, *Türk Tezhip Sanatı*, Ak Yayınların Türk Süsleme Sanatları Serisi: 14-4, İstanbul, 1988, s. 68.

⁴⁵⁷ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 49; Akar-Keskiner, 1978, s. 21; Şimşek, *a.g.t.*, s. 33; Barik, 2010, s. 11-12.

⁴⁵⁸ Özen, 2003, s. 9-10; Barik, 2010, s. 32.

⁴⁵⁹ Barik, 2010, s. 32.

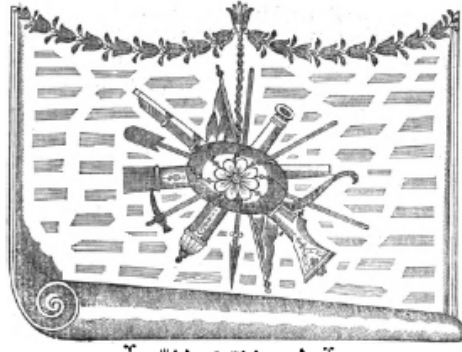
⁴⁶⁰ Barik, 2010, s. 32; Üçer-Üçer, 2006, s. 139.

süslemenin her iki tarafında vazo görevi oluşturulmuş palmet motiflerin içerisinde şukufe tarzı buketler bulunmaktadır. Etrafındaki bordürde sarmal yapraklar görülmekte, besmele kısmının bulunduğu başlık kısmında ise her iki tarafında geometrik tarzda oluşturulmuş geçmeler bulunmaktadır. Bütün bu kompozisyon ve 22 satırlık yazının üç tarafı cetvel ile sınırlandırılmaktadır. Çerçevenin sol alt köşesinde ise reddade bulunmaktadır. (Resim 67)

Resim 67: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) II. Cildinin Unvan Sayfası Bezemesi

Fenn-i Harb adlı eserin unvan sayfası düzenlemesinin taç tezhibinde rulo şeklinde sayfa tasviri yer almaktadır. Bu tasvirin orta kısmında bulunan çiçek figürünün etrafına savaş malzemeleri resmedilmiştir. Geleneksel sanatlarımızdan minyatür sanatına örnek teşkil edebilecek bu tasvirde üst kısımda stilize çiçek motiflerinden oluşan bir süsleme yer almaktadır. Taç tezhibin genelinde gölgelendirme kullanılmıştır. Eserde besmele kısmı hareketli harflerle değil kalıp ile basılmıştır. Sayfada besmele hariç 18 satır bulunmaktadır. (Resim 68)

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

جنوبه مجندہ جند و سیاس، پشمارہ و صنوف شکر و ثنائی بیحد و عدم الاحصاء را اول
مدیر جیوش ملائکہ و انس و جان و مالک ملک ما بکون و ما کان در کاه عظمت بنا منه
حنا یا ندر که حکمت با لغه بیضیه و قدرت کامله ما لانیایه سیله جیم ا کوائف ترکیب عجیب
و ترتیب غریب و کوزه خلق و ایام و هر رینه طبایع مختلفه و خواص متباينه وضع و ایام
ایدویا زجله نوح انسان و سلطنت عقل و هدایت ایله انواع ساثره دنیا قوی و بر تر و اعمال
تکرار ایه تازید باس و قوی مستنزم نیجه فنون معتبره ایجادینه دسترس اولسن میسر ایادی
بکرم و نایغ یو کونه ارخای شان ایله ادم سیکسیر قله همجری بیضاده رعصت جولان
ویرلسنه سبب پردر که یو عید حقیر بر تقصیر یوندن اقدام امر و اوردہ مشیقات افاده به
امثالاً و یان نامیا رکا ابتدا عا رسه و محاسن فلاح و حصون طریقین جا و به مجله
جلیله سنک و بعداً خاصه سنای اعیان فی محتویه رساله جلیله سنک تا ما و کلا ملایم استکمال
و اذ سامرله ترجمه سی عدد متق قله البضاعه و عدم الاستطاعه لایه دسترس وقت
و اندقدن صکره علی الاطلاق فن حر بهدا کربکر بر تا لیفک ترجمه سنه دخی اراده شکست
اظهاره یاد منا هانه و فرمان واجب الانقیاد شیشا مانه لایج و ساج اوله بن بر مقتضای
هیو دیش و شراعت بین فرسای ناکسجم و طاعت اوله رقی مسلمینا با فقه اول اعظم و مستدا
من لطفه العلیم اندن دخی دفع غلام تدبیر فرنگی بر له لسان روشن بیان دولت علیه ایدر بود
اوزده شو بر محاسن ترجمه و تیاره ابتدا را اولندی ما غنی اولیه که علی الاطلاق فن حر به
متعلق یعنی ترتیب فرنگی اوزده جیم مراتب سبقیه به و سببسا لایه صنوف افراد صکره به
وارجمه هر رینک نه کونه حرکت اجسی اقتضا ایندیکنه دارود الخا وقت و حاله مناسب

Resim 68: Fenn-i Harb'in Unvan Sayfası

Fenn-i Lağım'ın unvan sayfası düzenlemesinin taç tezhibinde rulo şeklinde sayfa tasviri izlenimi vererek oluşturulmuş bu unvan sayfasında, kitabın içeriğiyle alakalı olarak kullanılan materyaller tasvir edilmiştir. Zemin içerisi kesik çizgilerle doldurulmuş olup orta kısımda resmedilen çıkıntılı direk ile simetri sağlanmıştır. Bu direk şeklinin üzerinde bulunan unvan sayfasının belirleyici kısmında saç örgüsüne benzer bir bezeme yer almaktadır. Bu saç örgüsü betimlemesi eserin tarihinden de anlaşıldığı üzere XVIII-XIX. yüzyıl sonlarının tipik özelliklerinden olan kurdele tarzı bir bağlama ünitesiyle düğüm şeklinde tasvir edilmiştir. (Resim 69)

Resim 69: Fenn-i Lağım'ın Unvan Sayfası

Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı adlı eserin unvan sayfasının taç tezhibinde XVIII. ve XIX. yüzyıl rokoko üslubu görülmektedir. Deseni çevreleyen bordür süslemesinde yine aynı dönemin tipik bitkisel grupları kullanılmıştır. Arasuyu deseninde üsluplaştırılmış çiçek “S” kıvrımlı stilize dal desenleri ile birleştirilmiş aralarda sap çıkması şeklinde bitki desenleri kullanılmıştır. Arasuyunun her iki kenarında ise kuzu süslemeleri ile bordür kısmı tamamlanmıştır. Taç tezhibinin üst tarafında bir sepet içerisinde gül ve yaprak motiflerinden oluşmuş bir buket bezemesi bulunmaktadır. Bu buket bezemesinin her iki kenarında bir vazo içerisinde yerleştirilmiş çiçek buketleri yer almaktadır. Bunun dışında taç kısmının genelinde geniş kıvrımlı yaprak desenlerinden oluşturulmuş bir kompozisyon bulunmaktadır. Yazı kısmının bulunduğu paftanın üst tarafında kafes şeklinde taranmış dairesel formda bir bezeme unsuru kullanılmış ve desenin etrafına boşluk doldurma ve üç boyutlu görünüm

kazandırma adına gölgelendirme amaçlı karalama çizgiler kullanılmıştır. Taç tezhip ve 23 satırdan oluşturulan unvan sayfası çerçeve ile sınırlandırılmış olup sayfanın alt kısmında ise reddade bulunmaktadır. (Resim 70)

Resim 70: Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'nın Unvan Sayfası

İncelenen eserlerden bir diğeri de *Tuhfe Şerhi* adlı eserdir. *Tuhfe Şerhi*'nin unvan sayfasının taç tezhibi ½ oranlı simetri düzeninde oluşturulmuştur. Tezhipte tipik rokoko desenlerinden olan iri kıvrımlı yaprak motifleri yer almaktadır. Vazo içerisine yerleştirilmiş stilize çiçek motiflerinin görüldüğü bitkisel bezeme buketi merkez oluşturularak tasarlanmıştır. Desenin üst kısmında “C” ve “S” kıvrımlı geçme dal bezemesi, bordür kısmında ise simetri ve oran anlayışı bulunmayan çift kollu geometrik

bir tezyinat görülmektedir. Aynı tezyin besmelenin kenarlarına yapılan koltuk tezhibinde de bulunmaktadır. Eserin unvan sayfasındaki besmele kısmı kalıp ile basılmıştır. Taç tezhip ve 19 satırdan oluşturulan unvan sayfası cetvel ile sınırlandırılmıştır. (Resim 71)

Resim 71: Tuhfe Şerhi'nin Unvan Sayfası

3- Unvan Sayfası Bulunmayan Sayfaların Düzenlemeleri

Ulaşılan 19 eserden 14'ünün unvan sayfasının var olduğunu önceki başlıklarda belirtmiştik. Geriye kalan 5 eserin ve *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî*'nin (*Vankulu Lüğatı*)

birinci cildinin unvan sayfası bulunmamaktadır. Genellikle bu eserlerin ilk sayfalarının üst kısmında taç tezhip yerleştirilebilecek kadar bir alan boş bırakılmıştır.

Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (*Vankulu Lügatı*) ulaşılan baskısının birinci cildinin ilk sayfasında hiçbir tezyin bulunmamaktadır. Yazılar sayfanın üst kısmından değil ortaya yakın bir yerden başlamaktadır. Besmele ile birlikte 26 satırdan oluşan unvan sayfasının üç tarafı çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Eserin besmelesi hareketli harflerle değil kalıp olarak basılmıştır. (Resim 72)

Resim 72: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (*Vankulu Lügatı*)'nin I. Cildinin Unvan Sayfası

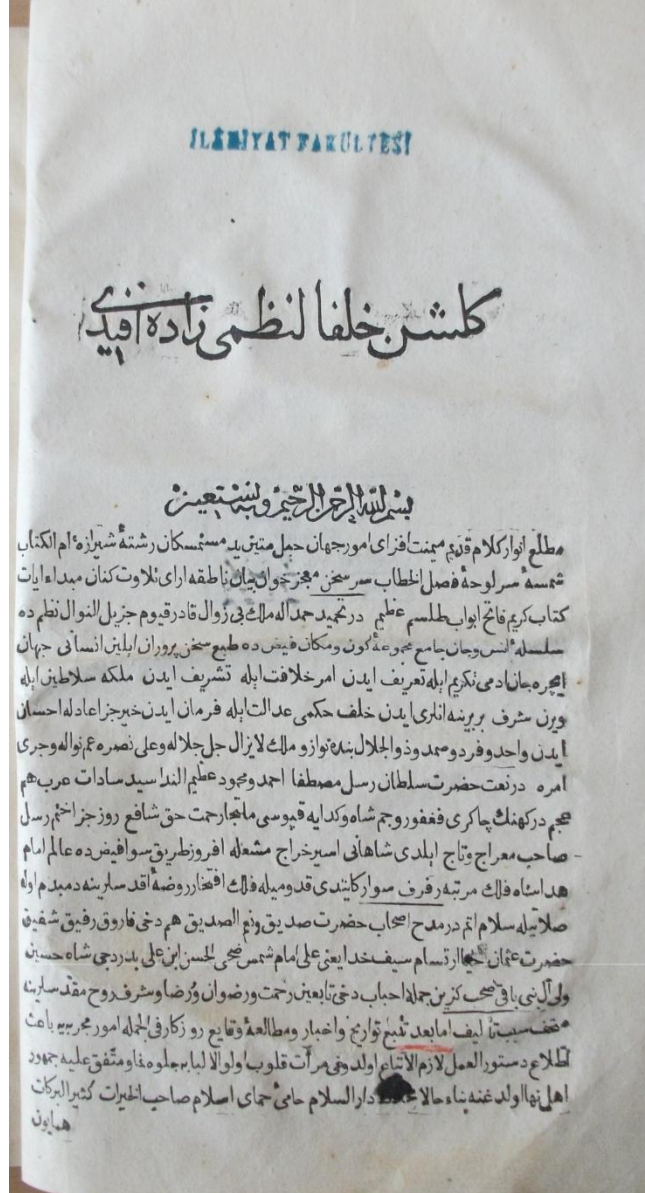
Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr kitabının ilk sayfasında tezyin bulunmamaktadır. Sayfa besmele ile birlikte 21 satırdan oluşmaktadır. Yazıların üç

tarafı çerçevesi, üst kısmı ise açık bırakılmış ve çerçevenin sol alt köşesine sayfa sırası yöntemi olan reddade konulmuştur. (Resim 73)

Resim 73: Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr'ın Unvan Sayfası

Târih-i Seyyâh, Târîh-i Mısri'l-Cedid Târîh-i Mısri'l-Kadîm, Gülşen-i Hulefâ ve Târîh-i İzzî kitaplarının ilk sayfalarında tezyin bulunmamaktadır. Kitapların hepsi besmele ile başlamakta, *Tarih-i Seyyah* ve *Târîh-i İzzî* hariç diğer iki kitabın ilk sayfasında besmeleden önce kitabın adı da bulunmaktadır. Besmele ve kitap isimlerinde hareketli harfler kullanılmamış, kalıp oluşturulmuştur. Ayrıca yazıların etrafında cetvel bulunmamakta ve yine sol alt köşede reddade yer almaktadır. (Resim 74)

Resim 74: Gülşen-i Hulefâ'nın Unvan Sayfası

G- ESERLERİN FİHRİST DÜZENLEMELERİ

Fihrist, bir kitabın içinde bulunan başlık ve bölümleri kısaca ve alfabetik olarak gösteren cedveldir. Bazı yazmalarda fihrist sayfalarının baş tarafının ve çevresinin tezhiplendiği görülmektedir.⁴⁶¹ Fakat matbu eserlerde böyle bir bezeme bulunmamaktadır. Fihristler bir veya birkaç sayfa olabilir. Az sayıda da olsa bazı eserlerde zahriyeden sonra kitabın fihrist bölümü gelmektedir.⁴⁶²

⁴⁶¹ Özen, 1985, s. 20; Özen, 2003, s. 17.

⁴⁶² Özen, 2003, s. 17.

فهرس تاریخ تحفة الکبار			
عدد اوراق	عدد اوراق	عدد اوراق	کرمه ارض
۱۴	۸	۲	شرح کره
۱۴	۸	۲	شرح صحیفه
۱۴	۹	۲	وندیک جزیره لری
۱۴	۹	۳	انوار دلدی کنلاری
۱۵	۹	۳	جزیره کورفر
۱۵	۱۰	۳	هرسک و یوسنه کنلاری
۱۵	۱۰	۳	دوره وندیک
۱۵	۱۰	۳	کایس شبنک زادن
۱۵	۱۰	۳	شرح بلاد سرحد کفار
۱۵	۱۰	۳	استریه اولککسی
۱۶	۱۱	۳	فریولی اولککسی
۱۶	۱۱	۳	وندیک شهری
۱۶	۱۱	۳	احوال خلق وندیک
۱۶	۱۱	۵	وندیک دو قله لئی
۱۶	۱۲	۵	قسم اول سلفه یکن
۱۶	۱۲	۶	دو نبال و فتوحات
۱۶	۱۲	۶	سفر ابوز
۱۶	۱۲	۶	سفر امام صره
۱۶	۱۲	۶	سفر مدلولو
۱۶	۱۲	۶	سفر افر بیوت
۱۶	۱۲	۶	سفر کفه و زاتی
۱۶	۱۲	۶	سفر یولیه
۱۶	۱۲	۶	سفر مونه
۱۶	۱۲	۶	یناه قلعه بورجه اطمه
۱۶	۱۲	۶	سفر دوس

Resim 76: Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr'in Fihrist Sayfası

Turgut Kut'un kitabında, *Târih-i Seyyâh* adlı eserin 8 sayfa,⁴⁶³ *Kitâb-ı Cihânnümâ*'nın 2 sayfa,⁴⁶⁴ *Târih-i Râşid*'in 24 sayfa,⁴⁶⁵ *Târih-i Çelebi-zâde*'nin 10 sayfa,⁴⁶⁶ *Lisânü'l-'Acem*'in (*Ferheng-i Şu'ûri*) birinci cildinin 2 sayfa, ikinci cildinin 1 sayfa,⁴⁶⁷ *Târih-i İzzî*'nin 15 sayfa⁴⁶⁸ fihristinin olduğu yazmaktadır. Fakat ulaşılan eserlerde fihrist sayfaları bulunmamaktadır. Genellikle fihrist sayfası bulunmayan eserler sonradan tadilat gören eserlerdir.

⁴⁶³ Kut, 1996, s. 40.

⁴⁶⁴ Kut, 1996, s. 54.

⁴⁶⁵ Kut, 1996, s. 60.

⁴⁶⁶ Kut, 1996, s. 63.

⁴⁶⁷ Kut, 1996, s. 65.

⁴⁶⁸ Kut, 1996, s. 75.

H- ESERLERİN NORMAL SAYFA DÜZENLEMELERİ

Kitapların mizanpajı yapılırken ilk yapılacak şey, doğru ve uygun orantılar oluşturacak kâğıt boyutlarının belirlenmesidir. Bu orantıyı eserlerde pek fazla görememekteyiz. Aynı eserin iki farklı baskısında bile ebatlar birbirini tutmamaktadır. Fakat basılan alanda bu söylediklerimiz geçerli değildir.

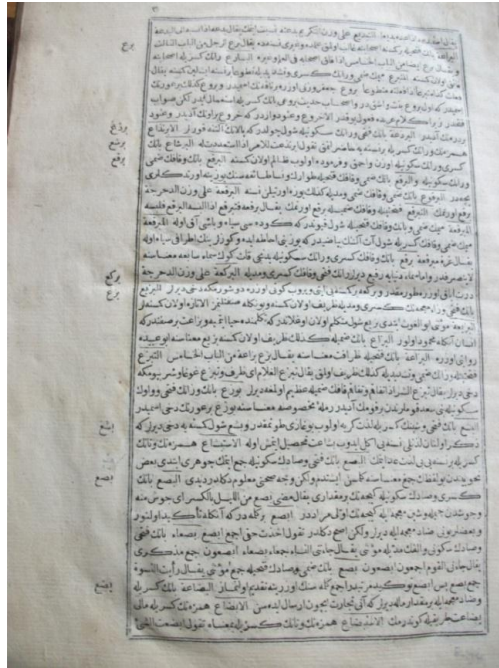
İncelenen eserlerin çoğunda ana malzemeyi yazı oluşturmaktadır. Fakat çok az eserde gravür, resim, harita ve şekiller bulunmaktadır. Eserler genellikle siyah mürekkeple basılmıştır. Nadir de olsa eserlerin sadece cetvel kısımlarında ya da içeriğindeki birkaç kelimedeki kırmızı renk görülmektedir. Ayrıca ulaşılan bazı eserlerin sayfalarının cetvelle sınırlandırıldığı bazılarında ise cetvelin kullanılmadığı tespit edilmiştir.

Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) birinci cildinin sayfaları cetvel ile sınırlandırılmış, her sayfa 33 satırdan oluşturulmuş ve satırlar iki kenara bloklanmış. Harfler 16 puntodan biraz daha kalın olup 18 punto derecesinde olduğu görülmekte⁴⁶⁹ ve sayfaların sol alt kısmında reddade bulunmaktadır. İkinci cildin birinci ciltten farkı yazıların çift cetvel ile sınırlandırılmış olmasıdır. (Resim 80)

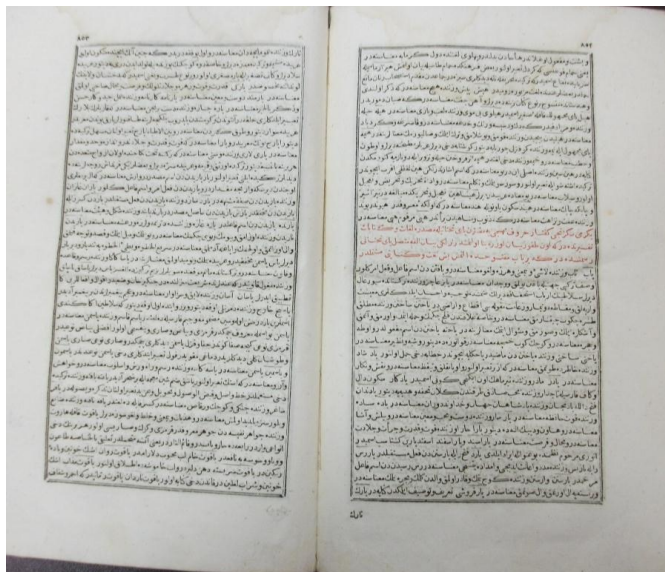
⁴⁶⁹ Gerçek, 1939, s. 60.

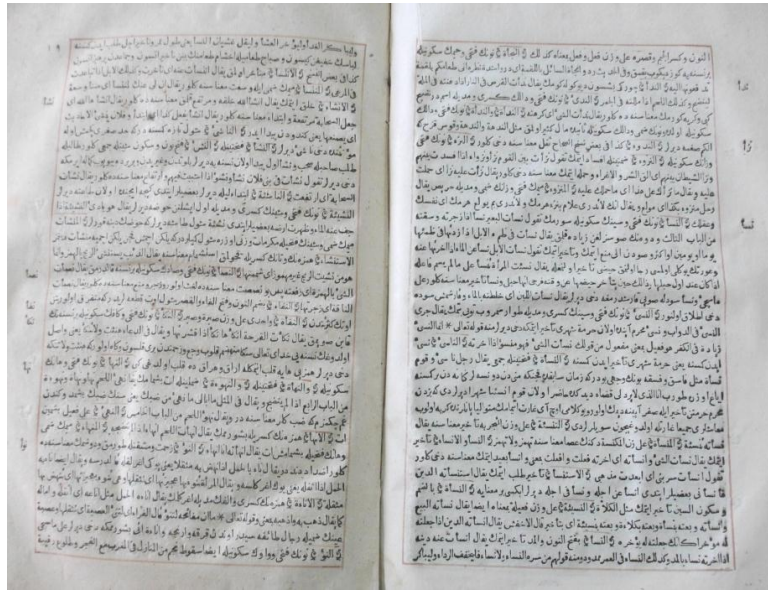
Resim 80: Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin (Vankulu Lügatı) II. Cildinin Normal Sayfası

Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfârî'l-Bihâr, Fenn-i Lağım, Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı ve *Tuhfe Şerhi'nin* sayfaları siyah renkli cetvel ile sınırlandırılıp, *Fenn-i Lağım* hariç diğer eserlerin sol alt köşesine reddade konulmuştur. Eserlerin hepsinde satırlar iki kenara bloklanmıştır. Ayrıca *Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'nın* normal sayfalarında ara ara kırmızı renkte basılmış yazılar da bulunmaktadır. (Resim 81)

Resim 81: Tibyân-ı Nafi'der Tercüme-i Burhân-ı Katı'nın Normal Sayfası

Kitâb-ı Cihânnümâ'nın ve 1756 tarihli *Tercüme-i Sihâh-ı Cevheri*'nin (*Vankulu Lügatı*) iki cildinin ilk iki sayfasının cetveli altın renkli mürekkep ile diğer sayfaları ise kırmızı mürekkepli cetvel ile sınırlandırılmıştır. *Târîh-i İzzî* ve *Î'râbü'l-Kâfiye*'nin ise bütün sayfalarının cetvelleri kırmızı renkle basılmıştır. (Resim 82)

Resim 82: 1756 Tarihli Tercüme-i Sihâh-ı Cevheri'nin (Vankulu Lügatı) I. Cildinin Normal Sayfası

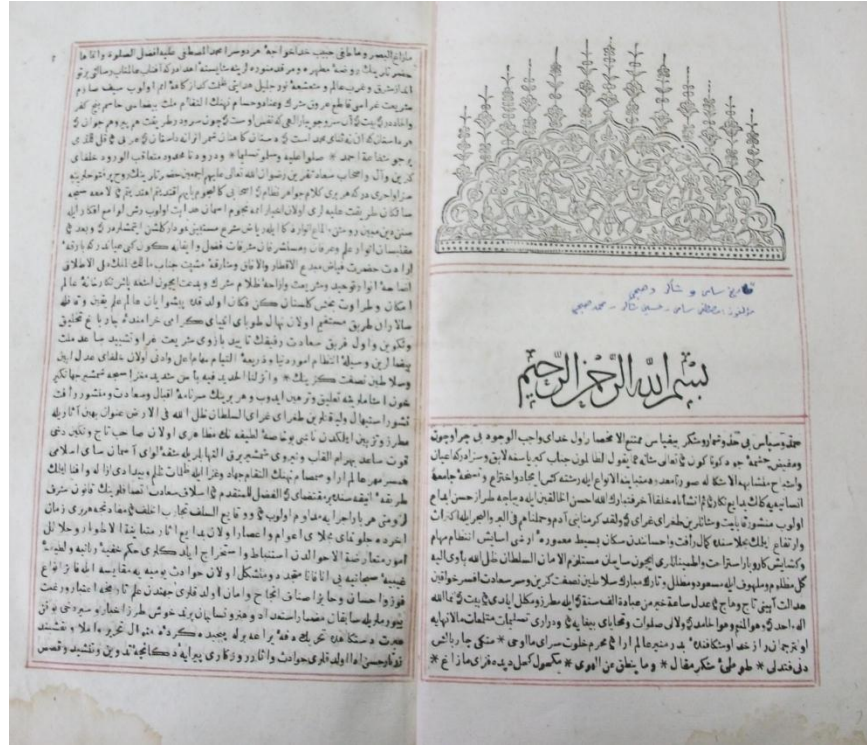
Birinci cildinin iki farklı baskısına ulaşılan *Lisânü'l-'Acem*'in (*Ferheng-i Şu'ûri*) bir baskısının normal sayfa düzenlemesi çerçevesizken, diğerinin ilk iki sayfası altın rengi ile iç sayfaları ise kırmızı renkle çerçevesizdir. (Resim 83)

Resim 83: Lisânü'l-'Acem'in (Ferheng-i Şu'ûri) I. Cildinin Normal Sayfası

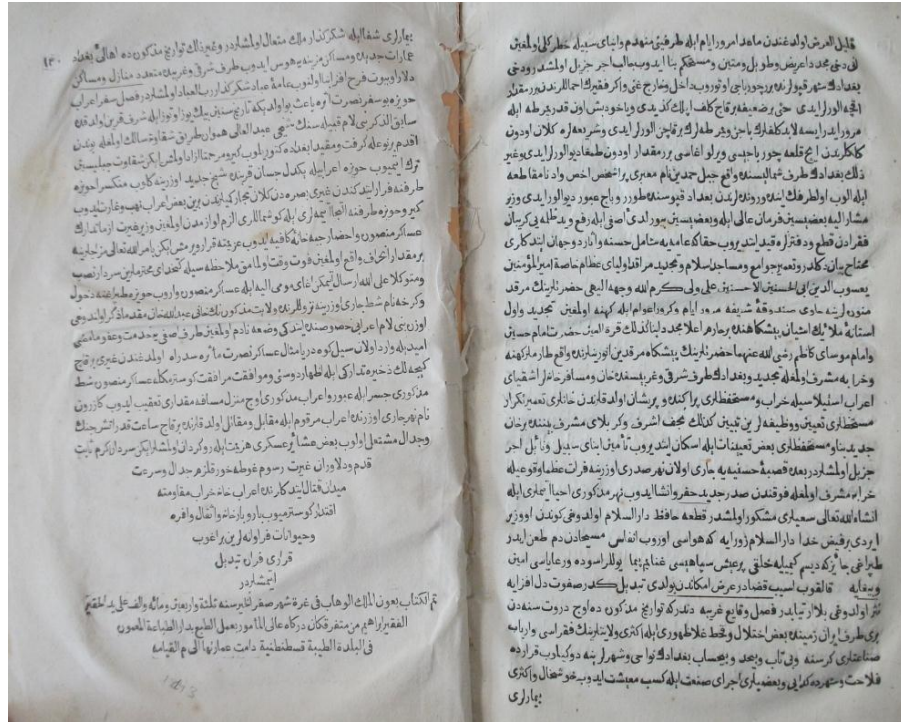
Târîh-i Samî Şâkîr ve Suphî'nin dört farklı baskısına ulaşılmış olup, bunlardan ikisi kırmızı renkte çerçeve ile sınırlandırılırken diğer ikisinde çerçeve kullanılmamıştır.

(Resim 84)

Resim 84: *Târîh-i Samî Şâkîr ve Suphî'nin* Normal Sayfası

Târîh-i Seyyâh, Târîh-i Mısrî'l-Cedid Târîh-i Mısrî'l-Kadîm, Gülşen-i Hulefâ, Usûlü'l-Hikem fî Nizâmî'l-Ümem, Târîh-i Râşid, Târîh-i Çelebi-zâde, Ahvâl-i Gazavât der Diyâr-ı Bosna, Lisânü'l-'Acem'nin (Ferheng-i Şu'ûri) ikinci cildinde ve *Fenn-i Harb'in* sayfalarında cetvel kullanılmamıştır. Satırlar iki kenara bloklanmıştır. Eserlerin sayfalarının sol alt köşelerinde genellikle reddade bulunmaktadır. (Resim 85)

Resim 85: Gülşen-i Hulefâ'nın Normal Sayfası

İ- ESERLERİN RESİMLİ-GRAVÜRLÜ SAYFA DÜZENLEMELERİ

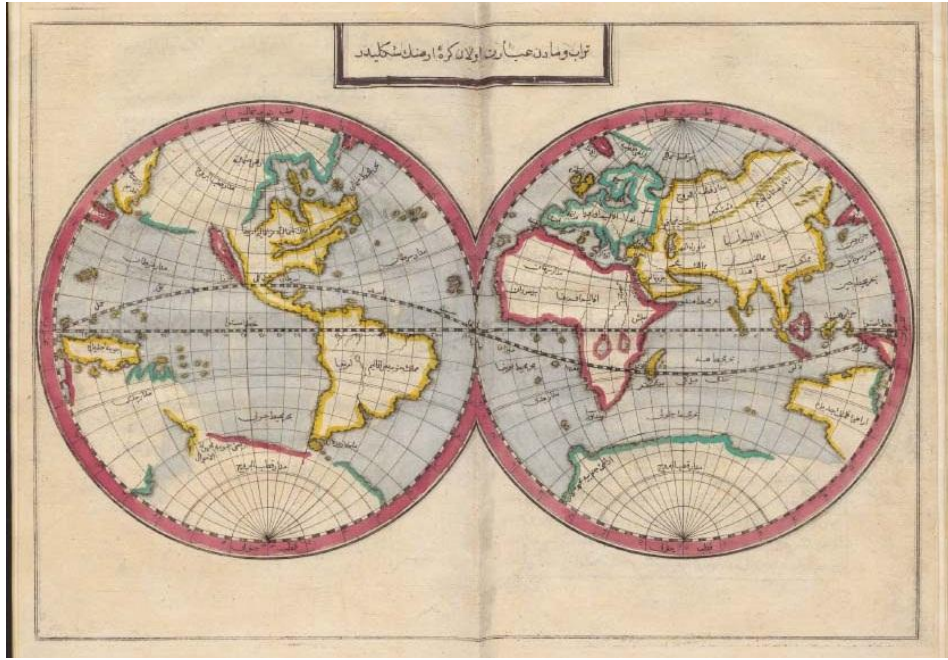
Klişe baskı olarak adlandırılan bir basım tekniğinde resim, yazılı metni ya da gravür levha üzerine bir defaya mahsus kazılır ve üzerine aynı şekilde üzerine baskı yapılır. Bu klişeler kullanıldıktan sonra saklanırsa daha sonra aynı şekilde yeni basımlar yapılabilir. Fakat bu baskı kazılarak yapıldığı için başka amaçlar için kullanılmasını mümkün kılmamaktadır.⁴⁷⁰

İncelenen eserlerin çok azında gravür, resim, harita ve şekiller bulunmaktadır. Bu sayfaların arka yüzleri her zaman boş bırakılmıştır. Ulaşılan eserlerden sadece 3 tanesinde harita, şekil veya gravürlere rastlamaktayız.

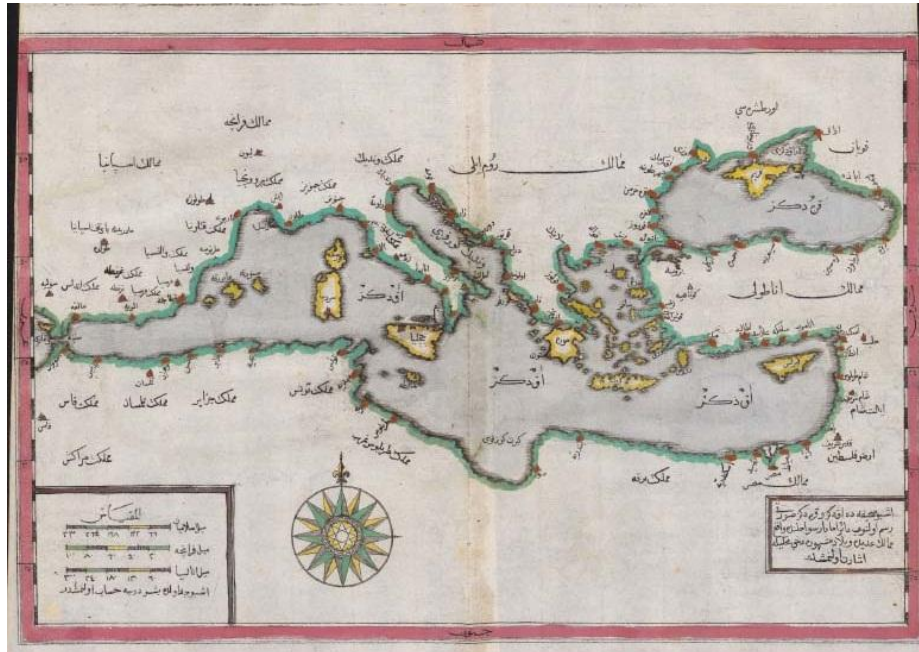
Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr adlı eserde 4 harita, 1 tanede şekil bulunmaktadır. Bu haritalardan birinin üzerinde yazdığı gibi 'Türâb ve mâdan ibâret olan kürre-i arzın şekli' adlı haritadır. (Resim 86) Diğerleri ise Akdeniz'e (Resim 87), Ege Denizi'ne (Resim 88) ve Adriyatik Denizi'ne (Resim 89) ait haritalardır. Haritaların hepsi iki sayfayı da kaplamakta olup bu sayfaların arka yüzleri ise boş bırakılmıştır. Haritalar sonradan renklendirilmiştir. Ege ve Adriyatik denizi haritalarında pembe, sarı,

⁴⁷⁰ Ersoy, 1959, s. 9; Topdemir, 2002, s. 15.

siyah renkleri kullanılırken diğer iki haritada ise bu renklerden fazla olarak yeşil renkte kullanılmıştır. Ayrıca haritaların etrafı çerçeve ile sınırlandırılmıştır.

Resim 86: Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr, Türeb ve Mâdan İbâret Olan Kürr-e Arzın Şekli

Resim 87: Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr, Akdeniz Haritası

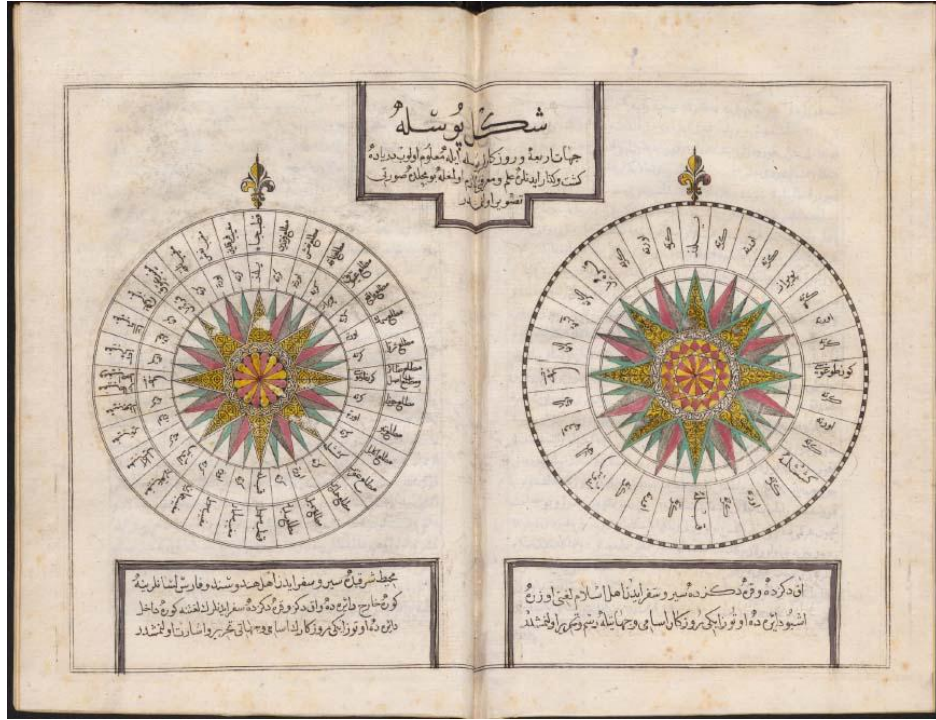

Resim 88: Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr, Ege Denizi Haritası

Resim 89: Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr, Adriyatik Denizi Haritası

Eserde bulunan tek şekil ise pusula şeklindedir. İki sayfayı kaplayarak basılan şekillerin arka yüzleri boş bırakılmıştır. Şeklin baskısında pembe, sarı, yeşil ve siyah olmak üzere dört renk kullanılmıştır. Şeklin etrafında çift çizgili tek renkli çerçeve yer almaktadır. (Resim 90)

Resim 90: Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr, Şekl-i Pusula

Şekil ve harita bulunan diğer bir eser ise *Kitâb-ı Cihânnümâ* adlı eserdir. Harita ve şekillerde bakır kalıp baskı kullanılmıştır. Eserde 13 şekil ve 27 harita bulunmaktadır. 13 şeklin 9'u tek, 4'ü çift sayfaya basılırken, 27 haritanın 13'ü tek, 14'ü ise çift sayfaya basılmıştır.⁴⁷¹ Şekillerin ve haritaların genelinde sarı, pembe, yeşil ve siyah renkleri kullanılmıştır. Basılan bütün şekillerin ve haritaların arka sayfaları boş bırakılmıştır. (Resim 91)

***Kitâb-ı Cihânnümâ*'daki şekiller:**

- 1- Zatü-l-Kürsi (şekil, tek sayfa), Çizen: Kırımlı Ahmed
- 2- Eşkâl'l-Hendesiye (şekil, tek sayfa), Çizen: Adı yok
- 3- Hüsûf ve Kûsûf (şekil, tek sayfa), Çizen: Kırımlı Ahmed

⁴⁷¹ Kut, 1996, s. 54.

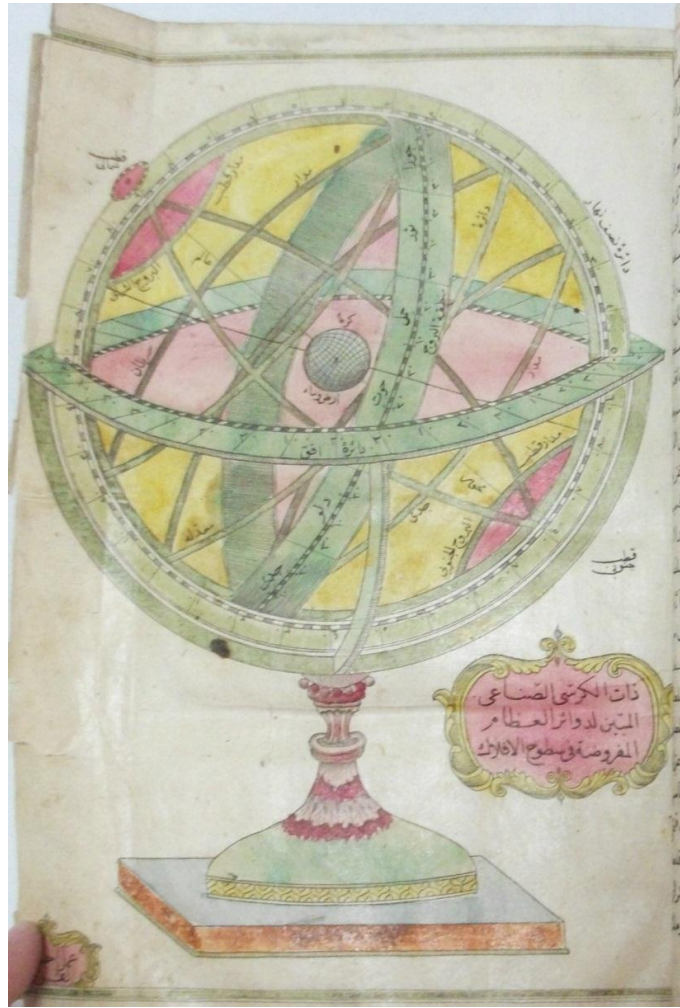
- 4- Felekü'l-Burûç (şekil, çift sayfa), Çizen: Adı yok
- 5- Heyeti'l-Âlem (şekil, çift sayfa), Çizen: İbrahim Müteferrika
- 6- Felek-i Sevâbite (şekil, çift sayfa), Çizen: Galatalı Mığırđıç
- 7- Eşkâl-i Eflâk (şekil, tek sayfa), Çizen: Kırımlı Ahmed
- 8- Tertibü'l-Eflâk (şekil, tek sayfa), Çizen: Adı yok
- 9- Inkisâmü'l-Küre (şekil, tek sayfa), Çizen: Adı yok
- 10- Mütekaddiminin Zu'muna (şekil, çift sayfa), Çizen: Kırımlı Ahmed
- 11- Cedvel-i Akâlim (şekil, tek sayfa), Çizen: Kırımlı Ahmed
- 12- Eşkâl-i Devâir-i Rüzgâr (şekil, tek sayfa), Çizen: Galatalı Mığırđıç
- 13- Suret-i İbretü'l-mâile (şekil, tek sayfa), Çizen: Adı yok

Kitâb-ı Cihânnümâ'daki Haritalar:

- 1- Nısf-ı Küre-i Arz (harita, çift sayfa), Çizen: Kırımlı Ahmed
- 2- Akdeniz ve Karadeniz (harita, çift sayfa), Çizen: Adı yok
- 3- Venedik Körfezi (harita, çift sayfa), Çizen: Adı yok
- 4- Akdeniz Adaları (harita, çift sayfa), Çizen: Adı yok
- 5- Küre-i Musattaha (harita, çift sayfa), Çizen: Adı yok
- 6- Ekâlim-i Avrupa (harita, tek sayfa), Çizen: Adı yok
- 7- Resm-i Afrika (harita, tek sayfa), Çizen: Adı yok
- 8- İklim-i Asya (harita, tek sayfa), Çizen: Adı yok
- 9- Şekl-i Amerika (harita, tek sayfa), Çizen: Adı yok
- 10- Küre-i Mübeyyine (harita, tek sayfa), Çizen: Adı yok
- 11- Cezâir-i Japonya (harita, tek sayfa), Çizen: Adı yok
- 12- Resm-i Gineya (harita, tek sayfa), Çizen: Kırımlı Ahmed
- 13- Şekl-i Cezâir-i Çin ve Hind (harita, tek sayfa), Çizen: Adı yok
- 14- Eşkâl-i Cezâir-i Çin ve Hind (harita, çift sayfa), Çizen: Galatalı Mığırđıç
- 15- Cezâir-i Mülûke (harita, tek sayfa), Çizen: Kırımlı Ahmed
- 16- Şekl-i Cezâir ve Sumatra (harita, tek sayfa), Çizen: Adı yok
- 17- Asya-yı Şarkî Adaları (harita, tek sayfa), Çizen: Adı yok
- 18- Çin ve Çin Denizi (harita, tek sayfa), Çizen: Adı yok
- 19- Şekl-i Memâlik-i Deşt-i Kebîr (harita, çift sayfa), Çizen: Galatalı Mığırđıç
- 20- Hindin ve Tevâbii Yerlerin Şekilleri (harita, çift sayfa), Çizen: Galatalı Mığırđıç

- 21- Şâhân-ı Safeviyân (harita, çift sayfa), Çizim: Kırımlı Ahmed
 22- Mâverâü'n-Nehir (harita, çift sayfa), Çizen: Galatalı Mıgırdıç
 23- Rûmiye Gölü (harita, tek sayfa), Çizen: Adı yok
 24- Kafkasya (harita, çift sayfa), Çizim: Kırımlı Ahmed
 25- Cezire-i Arab (harita, çift sayfa), Çizim: Kırımlı Ahmed
 26- Eyâlet-i İçel (harita, çift sayfa), Çizen: Galatalı Mıgırdıç ve Tophaneli İbrahim
 27- Halic-i Kostantiniyye (harita, çift sayfa), Çizen: Adı yok⁴⁷²

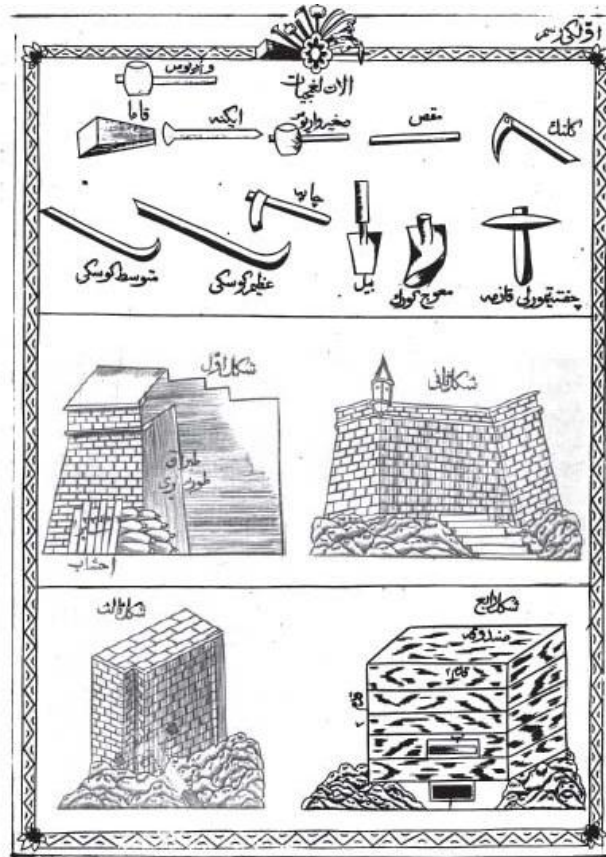

Resim 91: Kitâb-ı Cihânnümâ, Zatü'l Kürsi

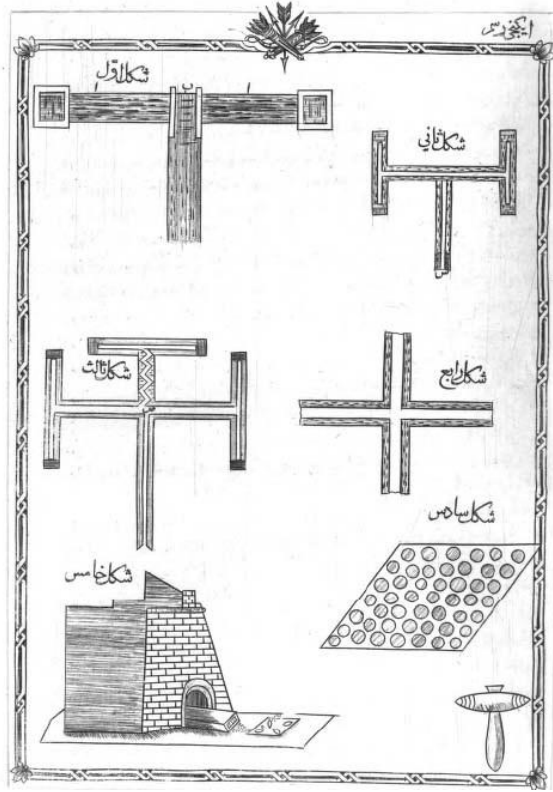
⁴⁷² Gerçek, 1939, s. 81-83.

Turgut Kut 13 şeklin 9'unun tek, 4'ünün çift sayfaya, haritaların ise 13'ü tek, 14'ünün çift sayfaya basıldığını söylemektedir. Fakat vermiş olduğu şekillerin ve haritaların isimleri ve bilgileriyle ilgili kısımda; şekillerin hepsinin tek sayfadan, haritaların ise 15 çiftten, 12'sinin de tek sayfadan oluştuğu görülmektedir. (Bkz. Kut, 1996, s. 54).

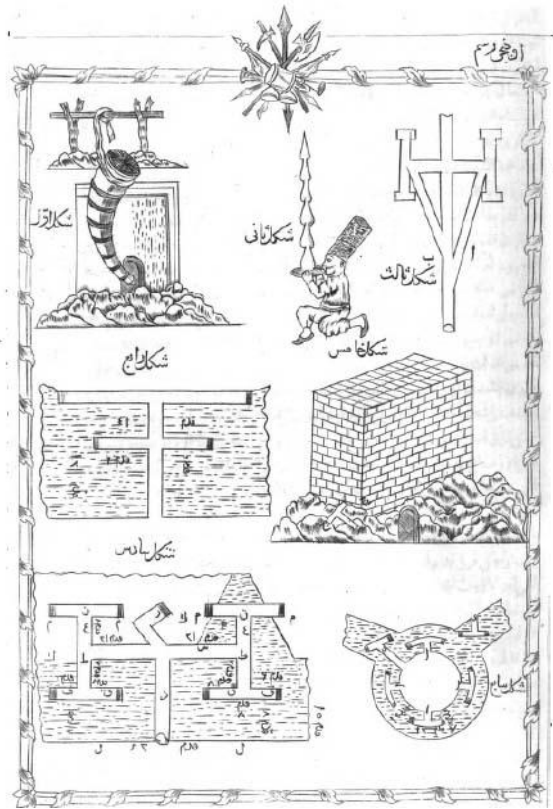
Fenn-i Lağım adlı eserde bakır kalıpla basılmış 11 adet şekil ve resim bulunmaktadır. Şekil ve resimlerin hepsi siyah mürekkeple ve tek sayfaya basılmıştır. Diğer eserlerde olduğu gibi bu eserde de şekillerin ve resimlerin arka sayfası boş bırakılmıştır. Eserdeki şekillerin etrafında genellikle geometrik veya bitkisel zencirek bulunmakta ve köşelerine ise çiçek yerleştirilmektedir. Çerçevenin üst ortalarına şekilde bulunan çizimlerin küçük boyutları ya da konunun içeriğine göre yapılmış bezemeler yer almaktadır. (Resim 92, 93, 94)

Resim 92: Fenn-i Lağım'ın Resimli Sayfası

Resim 93: Fenn-i Lağım'ın Resimli Sayfası

Resim 94: Fenn-i Lağım'ın Resimli Sayfası

J- ESERLERİN HATİME DÜZENLEMELERİ

Yazma eserlerde yazarın eserini bitirirken yazdığı duaları, hattatın adını, nüshanın yazıldığı tarihi, varsa müzehhebini belirten yazıları içeren son sayfaya “hatime” ya da “bitiş” sayfası da denilmektedir.⁴⁷³ Ayrıca bu sayfaya hattatın kendi adını koymasından dolayı ‘ketebe sayfası’ da denilmektedir.⁴⁷⁴ Ketebeyi sadece, hocalarından ehliyetlerini gösteren icazetnameyi almış hattatlar koyabilmektedir.⁴⁷⁵

Ketebe kaydında eserin çoğaltılmasını yapan kişinin adı, nerede yapıldığı ve hangi tarihte yapıldığı yazılıdır. Eserin yazarı, tevazu olarak ve kitabı Allah rızası için yazdığından dolayı çoğu zaman adını yazmaz; sadece eserin yazıldığı tarihi yazar.⁴⁷⁶

Yazma eserlerin hatime sayfaları tepesi aşağıda olan üçgen şeklinde bitmektedir.⁴⁷⁷ Bazı eserlerde bu tarz sonlandırmalar aynı sayfada iki defa yapılmıştır. İlk sonlandırma kitabın ana metninin sonlandığını göstermekte, ikincisi ise eserin ketebe bilgisini içermektedir. Yine bazı eserlerin hatime sayfalarında tek sonlandırma bulunmaktadır. Konunun sonu ile ketebe bilgisi tek sonlandırmada birleştirilmiştir. Yazıların en altında ise son anlamında temmet, temme, üç mim (م م م) ya da tek mim (م) bulunmaktadır.

Yazma eserlerde hatime sayfalarının iki yanındaki boş köşelere bazen üçgen biçiminde süslemelerin yapıldığı görülmektedir. Boş kalan alt kısımlar ise çeşitli formlarda süslenerek yazma eserlerin tezhibi tamamlanmış olmaktadır.⁴⁷⁸ Matbu eserlerin hatime sayfalarında her hangi bir bezeme bulunmamaktadır.

Ulaşılan eserlerden sadece *Fenn-i Harb*'in hatime sayfasının sonunda tek mim (م) bulunmaktadır. (Resim 95)

⁴⁷³ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 158; Akar-Keskiner, 1978, s. 28; Kurfeyz, 2003, s. 7; Özen, 1985, s. 25; Özen, 2003, s. 23; Şimşek, *a.g.t.*, s. 12.

⁴⁷⁴ Kurfeyz, 2003, s. 7; Özen, 2003, s. 23; Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 158.

⁴⁷⁵ Özen, 2003, s. 23; Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 158.

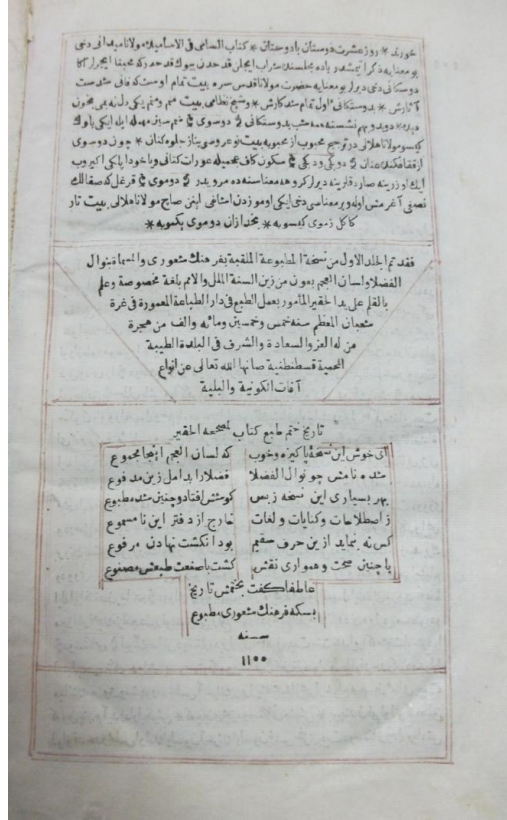
⁴⁷⁶ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 158.

⁴⁷⁷ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 159; Özen, 2003, s. 24.

⁴⁷⁸ Özkeçeci-Özkeçeci, 2007, s. 159; Özen, 2003, s. 24.

Lisânü'l-'Acem'in (*Ferheng-i Şu'ûri*) her iki cildinin hatime sayfası ise tarihle bitirilmiştir. Ayrıca birinci cildinin hatime sayfası, sayfanın bitiriliş şekline göre kırmızı mürekkepli çerçeve ile yazılar sınırlandırılmıştır. Ketebe bölümü ise iki blok halinde yapılmış ve yine çerçeve ile sınırlandırılmıştır. (Resim 97)

Resim 97: Lisânü'l-'Acem'in (*Ferheng-i Şu'ûri*) I. Cildinin Hatime Sayfası

Kitâb-ı Cihânnümâ, 1756 tarihli *Tercüme-i Sihâh-ı Cevherî'nin* (*Vankulu Lügatı*) birinci cildi, *Târîh-i İzzî* ve *İ'râbü'l-Kâfiye*'nin hatime sayfaları da *Lisânü'l-'Acem*'de (*Ferheng-i Şu'ûri*) olduğu gibi sayfanın bitiriliş şekline göre yazılar kırmızı renkte çerçeve ile sınırlandırılmıştır. (Resim 98)

SONUÇ

Matbaanın ülkemizde kullanılmaya başlanmasından önce elyazması eserler sadece bir yazarın eseri olarak değil, aynı zamanda geleneksel sanat ustalarının sanat eseri olarak da değer taşımaktaydı. Matbaanın ülkemize girmesiyle bazı sanat ustaları mesleklerini kaybetme korkusu yaşamışlardır. Fakat mesleklerine karşı olumsuz bir etkinin olmadığını, basılan eserlerin az olduğunu görünce bu endişenin yersiz olduğunu anlamışlardır. İlk Türk matbaasının faaliyete geçirilmesini sağlayan İbrahim Müteferrika olmuştur.

İbrahim Müteferrika hayatta olduğu süre içerisinde toplam 12500 adet olmak üzere 23 cilt halinde 17 eser ve 4 haritanın basıldığı bilinmektedir. Müteferrika'dan sonra ise 4'ünün tarihi kesin belli olmamakla birlikte toplam 16 adet kitap basılmıştır. Bu 33 eserden 4'ü dil, 4'ü sözlük, 12'si tarih, 2'si ekonomi, hukuk ve politika, 4'ü askerlik, 1'i coğrafya, 6'sı fen alanındadır.

İncelenen tarihler arasında toplam 33 eser bulunmaktadır. Bunlardan 19'una ulaşılmış ve incelenmiştir. Fakat bu 19 eserden bazılarının birkaç farklı baskılarına da ulaşılmıştır. Ayrıca bazı eserler 2 veya daha fazla ciltten oluşmakta olup, bunlar ayrı ayrı ele alınmıştır. Bazı eserlerin farklı baskılarına ulaşılmış olunması ve bazılarının 2 ciltten oluşmaları toplam 30 farklı baskıyı incelememizi sağlamaktadır. 30 baskıdan 16'sının cildi deri, 1 tanesinin kumaş, 3'ünün ise çarkuşe cilttir. 10'unun cildi ise günümüzde yapılmıştır.

Dönemin talebeleri eserleri daha uygun fiyata satın alabilmeleri için bazı eserler ciltsiz ve tezyinsiz olarak yapılmıştır. Bu yüzden kitapların baskılarının ciltli veya ciltsiz, tezyinli veya tezyinsiz olarak fiyatları değişmektedir. Bundan hareketle eserlerin kişiye göre yapıldığı düşünülebilir. Ayrıca ciltsiz yapılan eserlerin ciltlerinin günümüzde yapılmış olması ihtimali yüksek olup bu yüzden ciltleri günümüzde yapılan eserler ya ciltsiz eserler ya da restorasyon amaçlı yapılan eserlerdir.

Klasik Osmanlı deri ciltlerinde görülen süslemeler daha çok alt ve üst kapak, sertab, mikleb ve iç kapaklarda yer almaktadır. Deri cilt olan baskılardan 11'inde şemse motifi bulunurken 4'ünde dönemin özelliklerini yansıtan küçük çiçek motifleri yer almaktadır. 1'inde ise sadece bordür bulunmaktadır.

Kumaş ciltli eserde ise XIX. yüzyıla ait olan yıldız cildi kullanılmıştır. Cildin üst kapağında Osmanlı saltanat arması yer alırken, alt kapağında ise ay ve yıldız motifleri bulunmaktadır.

Çarkuşe ciltli eserlerden sadece 1'inde ebru kullanılmıştır. Diğer 2'sinde ise farklı renklerde deri bulunmaktadır.

İncelenen 30 farklı baskıdan 11'inde sertab ve mikleb kısmı bulunmaktadır. Bunlardan sadece 1'inde geometrik tarzda bezeme grubu kullanılmıştır. 8'inde ise bitkisel tarzda bezeme grubu bulunurken, 2'sinde hiçbir bezeme görülmemektedir.

Eserlerin iç kapak tezyinatının 4 farklı şekilde yapıldığı görülmektedir. 6 baskıya düz veya renkli kâğıt sıvanırken, 11 baskıya ebrulu kâğıdın sıvandığı görülmektedir. 2 baskıda baskılı kâğıt kullanılırken 1'inde ise deri bulunmaktadır.

Ulaşılan eserlerden 8'inde zahriye sayfası bulunmaktadır. Bunlardan 1'inde fihrist bölümü zahriye sayfasından hemen sonra gelmektedir. Diğerleri ise unvan sayfasından hemen öncedir. Eserlerin zahriye sayfaları genellikle tek sayfadan oluşmakta sadece 1'inde karşılıklı iki sayfadan meydana gelmektedir. Ayrıca 8 eserden 2'sinde zahriye sayfaları sonradan renklendirilmiştir.

Ulaşılan eserlerde serlevha sayfası bulunmamaktadır. Onun yerine tek sayfadan oluşan unvan sayfası yer almaktadır. 19 eserden 14'ünde unvan sayfası bulunurken, 5'inde bu sayfa bulunmamaktadır. Eserlerin tamamı besmele ile başlamaktadır. Bu besmele ve bazı eserlerde bulunan kitap isimleri ya da eserin kaçınıcı cilt olduğuna dair bilgiler hareketli harflerle değil kalıp olarak basılmıştır.

Unvan sayfası bulunan 14 eserden 9'unda klasik tezhip üslubu görülmektedir. Klasik tezhip üslubunun varolduğı eserlerde 3 farklı kompozisyon görülmekte ve bunlar birbirine benzemektedir. Taç tezhiplerin hepsinde palmet, rumi, yaprak, sap ve penç motifleri yer almaktadır. 5 eserde ise rokoko üslubunda unvan sayfası görülmektedir. Bunların unvan sayfası düzenlemeleri birbirinden farklıdır. Genel olarak ½ oranlı simetri düzeninde oluşturulmuş kompozisyonlardan oluşmaktadır. Hepsinde dönemin özelliklerini yansıtan motifler yer almaktadır.

Bazı elyazması eserlerde fihrist sayfalarının baş tarafının veya çevresinin tezhiplendiğı görülürken, matbu eserler de ise böyle bir bezemeye rastlanmamaktadır.

Ulaşılan kaynaklara göre 12 eserin fihrist sayfası bulunmakta 7'sinin bu sayfası bulunmamaktadır. Fakat ulaşılan eserlerin bazılarında kaynağa göre fihrist sayfasının var olduğu yazılırken, incelenen eserlerde ise bu sayfa yer almamaktadır. Genellikle fihrist sayfası bulunmayanlar ise sonradan tadilat gören eserlerdir.

Eserlerin boyutlarında belli bir oran bulunmamaktadır. Aynı eserin iki farklı baskısında bile ebatlar birbirini tutmamaktadır. Fakat basılan alanda bu söylediklerimiz geçerli değildir.

Normal sayfa düzenlemelerinde ana malzemeyi daha çok yazı oluşturmaktadır. Genellikle siyah mürekkeple basılmıştır. Nadir de olsa eserlerin sadece çerçeve kısımlarında ya da içeriğindeki birkaç kelimedede kırmızı renkli mürekkep görülmektedir.

30 farklı baskının 13'nün normal sayfa düzenlemelerinde çerçeve kullanılmazken, 9'unda siyah renkte çerçeve kullanılmıştır. 8'inde ise kırmızı renkli çerçeve görülmektedir. Bazı eserlerin farklı baskılarına ulaşılmış olup bunlardan bazıları çerçeve ile sınırlandırılırken bazılarında ise çerçeve bulunmamaktadır.

Ulaşılan eserlerden sadece 3'ünde harita, şekil ve gravür bulunmaktadır. Bu eserlerden 1'inde 4 harita, 1 şekil bulunurken diğerinde ise 13 şekil, 27 harita yer almaktadır. Bir diğerinde ise 11 adet şekil ve resim bulunmaktadır. İlk 2 eserin harita ve şekilleri sonradan renklendirilmiştir. Diğerinde ise sadece siyah renk kullanılmıştır.

Eserler genellikle yazma eserlerde olduğu gibi tepesi aşağıda üçgen şeklinde bitmektedir. Bazı eserlerde bu tarz sonlandırmalar aynı sayfada iki defa yapılmıştır. İlk sonlandırma kitabın ana metnini sonlandırırken, ikinci sonlandırma ise eserin ketebe bilgisini içermektedir. Yazma eserlerin hatime sayfalarında nadir de olsa tezhip bulunmaktadır. Matbu eserlerde ise herhangi bir tezhibe rastlanmamaktadır.

Bir eserin kitap sanatları bakımından incelenmesi elyazması eserlerde oldukça önemli yer teşkil etmektedir. Bundan yola çıkarak elyazması eserlerde uygulanan kitap sanatlarının matbaa da basılan eserlerde de devam ettirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Adivar, Abdülhak Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1982.
- Afyoncu, Erhan, “İbrahim Müteferrika,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İsam, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 2000, c. 21.
- Ahmed İhsan Şurikası, *Tarih-i Osmani Encümeni (Mecmuası)*, Cüz 1, Matbaacılık Osmaniyeye Şirketi, İstanbul, 1328.
- Akar, Azade ve Keskiner, Cahide, *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*, Tercüman Sanat ve Kültür Yayınları, İstanbul, 1978.
- Aksoy, Yeliz, *Tarihte Osmanlı Bilim ve Teknolojisi*, Karma Kitapları, İstanbul, 2008.
- Arıtan, Ahmet Saim, “Ciltçilik” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İşletmesi, İstanbul, 1993, c. 7.
- ..... Ahmet Saim, “Türk Cilt Sanatı”, *Türk Kitap Medeniyeti*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2008.
- Arseven, Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983, c. 1
- ..... Celal Esad, *Sanat Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, c. 4
- Babinger, Franz, *Müteferrika ve Osmanlı Matbaası, 18. Yüzyılda İstanbul’da Kitabiyat*, çev. Nedret Kuran-Burçoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2004.
- Barik, Melahat, *Barok Dönemi Levha Tezyinatı*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2010.
- Baysal, Jale, *Müteferrika’ dan Birinci Meşrutiyete Kadar Osmanlı Türklerinin Bastıkları Kitaplar*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1968.
- Bektaşoğlu, Mustafa, *Anadolu’da Türk İslam Sanatı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı, Ankara, 2009.
- Beydilli, Kemal, “Matbaa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 2003, c. 28.
- ..... Kemal, *Mühendishane ve Üsküdar Matbaalarında Basılan Kitapların Listesi ve Bir Katalog*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1997.
- Binark, İsmet, “Türk Matbaacılığın Tarihçesi: Uygurlarda Matbaa”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1979.
- ..... İsmet, “Türkiye’ye Matbaanın Geç Girişinin Sebepleri Üzerine”, *Türk Kültürü*, Sayı 61-72, Yıl 6, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1967-1968.
- Birinci, Ali, *Selim Nüzhet Gerçek Türk Matbuatı*, Gezgin Kitabevi, Ankara, 2002.
- Cihan, Ahmet, *Modernleşme Döneminde Osmanlı Uleması: 1770-1876*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 1994.
- Coşan, M. Esad, *Risale-i İslamiyye*, Server İletişim, İstanbul, 2010.
- Çığ, Kemal, *Türk Kitap Kapları*, Doğan Kardeş Matbaacılık, İstanbul, 1971.

- Derman, F. Çiçek, “Tarihimizde Mushafların Bezenmesi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Sayı 4, Ankara, 2010, c. 46.
- ..... F. Çiçek, “Yazma Eserlerde Tezhib Sanatı”, *Fırat Havzası Yazma Eserler Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 1987.
- Derman, M. Uğur, “Yazı San’atının Eski Matbaacılığımıza Akisleri”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1979.
- Dündar, Burcu, *Matbaanın Bulunuşundan Bu Yana Batıda ve 1970 Sonrası Türkiye’de Grafik Tasarım Tipografik Dil*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Grafik Anasanat Dalı, Grafik Tasarımı Programı, İstanbul, 2005.
- Erçin, Kamil, *Matbaacılık Bilgileri I Dizgi ve Cilt İşleri*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.
- Ergürebüz, Şefik, *Matbaacılık Tarihi*, Işıl Kitabevi, İzmit, 1947.
- Ersoy, Ayla, *Türk Tezhip Sanatı*, Ak Yayınların Türk Süsleme Sanatları Serisi: 14-4, İstanbul, 1988.
- Ersoy, Osman, “İlk Türk Basımevi’nde Basılan Kitapların Fiyatları”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım Ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1979.
- ..... Osman, *Türkiye’ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Güven Basımevi, Ankara, 1959.
- Ertan, Veli, “İlk Matbaa ve Bir Fetva” *Türk Yurdu*, Yıl 52, sayı 305-306, Ankara, 1964, c. 3.
- Ertuğ, Hasan Refik, “Müteferrika Matbaasından Sonraki Matbaalarımız,” *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl 13, Sayı 10, İstanbul, 1977.
- ..... Hasan Refik, “Türk Matbaacılığı 250 Yaşında,” *Hayat Tarih Mecmuası*, (Yıl 13, Sayı 6), İstanbul, 1977.
- Evliyagil, Şevket, *Basım Sanayiinin Temel Kavramları*, Ajans-Türk Matbaacılık, 2005.
- Gerçek, Selim Nüzhet, *Türk Matbaacılığı I Müteferrika Matbaası*, Devlet Basımevi, İstanbul, 1939.
- Gürcan, Halil İbrahim, *Kitap Yayıncılığı*, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 1997.
- Kabacalı, Alpay, *Türk Kitap Tarihi, Cilt I, Başlangıçtan Tanzimat’a Kadar*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1989.
- Keskiner, Cahide, *Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler, ‘Hatai’*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.
- Kuran, Ercümend, “Basmacılığın Osmanlı Toplumuna Tesirleri”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1979.
- Kurfeyz, Nilüfer, *Emek, Sabır ve Sevgi Tezhib*, Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

- Kut, Turgut, “Dârüttibâa,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, c. 9.
- ..... Turgut, “Matbaa” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, Ankara, 2003, c. 28.
- ..... Turgut, “Matbaalar”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1994, c. 5.
- ..... Turgut, *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*, Yapı ve Kredi Bankası, İstanbul, 1996.
- Küçük, Mehmet, *Tire Necip Paşa Kütüphanesindeki, Necip Paşa Vakfına Ait El Yazma Eserlerin Çârkûşe, Yekşah ve Zilbahar Cilt Kapağı Özelliklerine Göre Kataloglanması*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Geleneksel Türk El Sanatları Anabilim Dalı: Tezhip, Sakarya, 2008.
- Mesara, Gülbün - Kazancıgil, Aykut, *Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, Türk Süsleme Sanatları*, İşaret Yayınları, İstanbul, 2010, c. 2.
- Nuhoğlu, Hidayet Yavuz, “Müteferrika Matbaasının Kurulması İçin Verilen Fetva Üzerine”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Basım ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1979.
- Öcal, Orhan, *Kitabın Evrimi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971.
- Özcan, Yılmaz, *Türk Kitap Sanatında Şemse Motifi*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1990.
- Özen, Mine Esiner, *Tezhip Sanatından Örnekler*, Özen Kitabevi, İstanbul, 2007.
- ..... Mine Esiner, *Türk Cilt Sanatı*, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1998.
- ..... Mine Esiner, *Türk Tezhip Sanatı*, Gözen Kitap ve Yayınevi, İstanbul, 2003.
- ..... Mine Esiner, *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*, İ. Ü. Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Prof. Dr. Nazım Terzioğlu Basım Atölyesi, İstanbul, 1985.
- Özkan, Işık, *Basım ve Basın İşletmeciliği*, Bilgehan Basımevi, İzmir, 1989.
- Özkeçeci, İlhan - Özkeçeci, Şule Bilge, *Türk Sanatında Tezhip*, Seçil Ofset, İstanbul, 2007.
- Sabev, Orlin, (Salih, Orhan), *İbrahim Müteferrika ya da İlk Osmanlı Matbaa Serüveni (1726-1746): Yeniden Değerlendirme*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Sajdi, Dana, *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee, Leisure and Lifestyle in the Eighteenth Century*, Tauris Academic Studies, London, New York, 2007.
- Sarıcaoğlu, Fikret - Yılmaz, Coşkun, *Müteferrika Basmacı İbrahim Efendi ve Müteferrika Matbaası*, Esen Ofset, İstanbul, 2008.
- Sertoğlu, Mithat, “Türkiye’de Matbaacılık ve Devlet Matbaası,” *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl 10, Sayı 12, İstanbul, 1974.
- Sharon, Moshe Sevilla, *Türkiye Yahudileri Tarihsel Bakış, (Yahudi Kültürü Türkçe Yayınlar Serisi I)*, Kudüs İbrani Üniversitesi, Jerusalem, 1982.
- Simonffy, Aladar V., *İbrahim Müteferrika, Türkiye’de Matbaacılığın Banisi*, çev. Faruk Yener, Başbakanlık Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü Yayınlarından, 1945.

- Sözen, Metin, *Geleneksel Türk El Sanatları*, Hürriyet Gazetecilik ve Matbaacılık A.Ş., İstanbul, 1998.
- Şen, Adil, *İbrahim Müteferrika ve Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Ümem*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- Şimşek, Habibe, *Yalvaç Müzesinde Bulunan Tezhipli Yazma Eserlerin Tezyini Açısından İncelenmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı, Isparta, 2000.
- Tarakçıoğlu, Yavuz, “Kâğıdın ve Matbaanın İcadında Müslümanların Rolü” *Diyanet Dergisi*, Sayı 1, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1985, c. 21.
- Toderini, Gimabatista, *İbrahim Müteferrika Matbaası ve Türk Matbaacılığı*, çev. Rikkat Kunt, Yayın Matbaacılık, İstanbul, 1990.
- Topdemir, Hüseyin Gazi, *İbrahim Müteferrika ve Türk Matbaacılığı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Tulum, Mertol, *Temel Türkçe Sözlük*, (M-Z), Karakuşak Basın ve Yayın Ltd. Şti., İstanbul, 1985, c. 3.
- Türk Cilt Sanatı*, Milli Kütüphane Yayınları, Ankara, 1968.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük 2 (K-Z)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.
- Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın*, 1979.
- Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın, Matbaacılığın 250. Yıl Dönümüne Armağan*, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1979.
- Üçer, Kaya - Üçer, Münevver, *Lale-i Münevverân*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 2006.
- Ünver, A. Süheyl, “İbrahim Müteferrika'nın Bilimsel Yönü İle Yayınlarındaki Özellikler”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Basın ve Yayıncılığımızın 250. Yılı Bilimsel Toplantısı*, Türk Kütüphaneciler Derneği, Ankara, 1979.
- Yılmaz, Ömer Faruk, *Tarih Boyunca Sahhaflık ve İstanbul Sahhaflar Çarşısı*, Sahhaflar Derneği, İstanbul, 2005.
- Züber, Hüsnü, *Türk Süsleme Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1971.

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Keziban GÜNDÜZ
Doğum Yeri ve Yılı : Gelendost / 23.08.1982
Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : Gazi Üniversitesi / Matbaa Öğretmenliği

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

Kpss : 42.5

İş Denevimi :

1. Grafikerlik : Dedeoğlu Matbaacılık - Ankara
2. Reklam ve Matbaacılık : Uygun Reklam ve Matbaacılık - Isparta

Bilimsel Yayınlar ve Çalışmalar :

1. Sivas-Uluslararası Katılımlı 16. Ortaçağ- Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu – Bildiri Sunumu (18-20 Ekim 2012)
2. 3136-YL12 no’lu 18. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Basılan Eserlerin Kitap Sanatları Bakımından İncelenmesi İsimli BAP Projesi Çalışması